

This is a digital copy of a book that was preserved for generations on library shelves before it was carefully scanned by Google as part of a project to make the world's books discoverable online.

It has survived long enough for the copyright to expire and the book to enter the public domain. A public domain book is one that was never subject to copyright or whose legal copyright term has expired. Whether a book is in the public domain may vary country to country. Public domain books are our gateways to the past, representing a wealth of history, culture and knowledge that's often difficult to discover.

Marks, notations and other marginalia present in the original volume will appear in this file - a reminder of this book's long journey from the publisher to a library and finally to you.

Usage guidelines

Google is proud to partner with libraries to digitize public domain materials and make them widely accessible. Public domain books belong to the public and we are merely their custodians. Nevertheless, this work is expensive, so in order to keep providing this resource, we have taken steps to prevent abuse by commercial parties, including placing technical restrictions on automated querying.

We also ask that you:

- + *Make non-commercial use of the files* We designed Google Book Search for use by individuals, and we request that you use these files for personal, non-commercial purposes.
- + *Refrain from automated querying* Do not send automated queries of any sort to Google's system: If you are conducting research on machine translation, optical character recognition or other areas where access to a large amount of text is helpful, please contact us. We encourage the use of public domain materials for these purposes and may be able to help.
- + *Maintain attribution* The Google "watermark" you see on each file is essential for informing people about this project and helping them find additional materials through Google Book Search. Please do not remove it.
- + *Keep it legal* Whatever your use, remember that you are responsible for ensuring that what you are doing is legal. Do not assume that just because we believe a book is in the public domain for users in the United States, that the work is also in the public domain for users in other countries. Whether a book is still in copyright varies from country to country, and we can't offer guidance on whether any specific use of any specific book is allowed. Please do not assume that a book's appearance in Google Book Search means it can be used in any manner anywhere in the world. Copyright infringement liability can be quite severe.

About Google Book Search

Google's mission is to organize the world's information and to make it universally accessible and useful. Google Book Search helps readers discover the world's books while helping authors and publishers reach new audiences. You can search through the full text of this book on the web at <http://books.google.com/>

PG 3948

, K586

1899

v.4

INDIANA
UNIVERSITY
LIBRARY

125

Копыс'кый, Александр

Творы

ТВОРЫ

^{ий}
О. Я. КОПИССКОГО-ПЕРЕБЕНДИ.

v. 4

Томъ четвертый.

Оповідання:

1. Жывый про живе дбайе.—2. Стельмахи —3. Старци.—4. И мы за Нымъ.—5. Чернычка.—6. Пожежа.—7. Пивнивъ празныкъ.—8. Драма въ тюрми.—9. Судья Гарбузь.—10. Сичовыкъ.—11. Наввыпередкы.—12. Пастухъ Кузьма Шыло—13. Доля одного пысьменныка.

ОДЕССА.
Типографія Е. И. Фесенко, Ришельевск. ул.,
собствен. домъ № 47.

1903.

SH

PG 3948
. K. 586
1899
v. 4.

Дозволено цензурою. С.-Петербургъ, 8 декабря 1901 года.

ЖЫВЫЙ ПРО ЖЫВЕ ДБАЙЕ.

ЭТЮДЪ.

Се было въ Червню р. 1892.

Въ другій годины noci на двирь миського шпыталю прыйихавъ фаэтонъ парокинь и спынывся бия того рундука, надъ якимъ высила табыця: „палата для холерныхъ“. Зъ передка фаэтону спыгнувъ и побигъ до „палаты“ фершалъ. За килько хвылынъ выйшло до фаэтону килько шпытальныхъ слугъ и зъ нымы сестра-жалибныця. Воны обережно зняли зъ фаэтону и понесли въ „палату“ недужого; за нымы пишла, хытаючысь, немовъ беризка одъ витру, молодыця, що прыйихала вкупи зъ недужымъ. Розкуйовджене убрання, напиврозпатлане волосся на голови, заплакани очи, патьокы засохлыхъ слизъ на щокахъ — усе те выразно давало знаты, що молодыця — людына близька недужому. Дійсне то бувъ йи чоловикъ, йи, якъ казала вона „свить, щастя, жыття“. Хоча йому було вже на шостый десятокъ, а йий мынало тилькы 25-е лито, але побралыся воны не-шо давно: тры рокы назадъ. Жылы воны гарно въ добри та въ любви, ажъ ось несподиванно винъ занепавъ на холеру и вона вволыла його волю: привезла до шпыталю. Винъ не хотивъ недужаты и гоитыся въ господи, бажаючы яко мога менче непокоиты свою любу дружыну, але жъ вона не спроможна була лышыты його въ шпыталю безъ своего догляду и пиклованья.

Вона йшла въ „палату“ поплічъ недужого, не вид-
рываючи видъ його своихъ сынихъ велькихъ очей.

Недужого зустривъ въ „палати“ черговый лікаръ, —
Ерченко, людина ще вельмы молода и безъ досьвиду ще.

— Вамъ що треба? — спытавъ Ерченко молодыцю.

— Се мій чоловікъ, — ледве промовыла вона кризь
сльозы....

— Такъ; але чы вѣдомо вамъ, що виходячы зъ шпы-
талю, и вы не мынете дезынфекціи?

Вона кывнула головою.

— Липше бъ передяглысь, на вась дороге убрання,
дезынфекція може попсоваты його.

Вона ничого не видповидала, тилькы зневажливо
кынула очыма на ликаря и подумала соби:

— Господы! де жъ отсе я? Чоловикъ, мій мужъ,
мое щастя, мое жыття, мое... усе на сьвити, недужае,
може конае вже, а винъ — про убрання!... яка гыдота —
такый материалызмъ, безсердечнисть....

Тымъ часомъ хорого положиылы на лижко и не
забороныды йій лышытыся пры йому.

Вона хотила сама прыкладуваты прыпаркы, вид-
тыраты.

— Ни вже, — мовывъ до неи лікаръ, — просымо — не
мишайтесь; у насъ йе на те спеціалысты; все що треба
буде — воны зроблять; а вы сидайте соби та дывитесь.

Легко сказаты: сидайте та дывитесь.... Сыдиты,
згорнувщы руки, и дывытыся якъ кдрчи мучать того,
кого кохаешъ бильшь за все на сьвити: того, у кого
уси твой радости, усе твое щастя, усе твое жыття!

— Се жъ не по людськы, — трохы не промовыла
вона годосно; одначе здержалась; бо тямыла, що ничого
не вдіешъ, треба корытыся ладу, заведеному въ шпы-
талю. Трудно було йій корытыся.... Вона мовчки ков-

тала слёзы, мовчки дывылася на недужого; а винъ стогнавъ; стогинъ його глыбоко-глыбоко падавъ до ней въ сердце.... Нарешти недужый замовкъ: вона злякалася, ще бильшь сполотнила, йий здалося, що винъ на выкы вже замовкъ.

— Степане! — промовыла вона.

Недужый одкрывъ очи и тихо пошепки промовывъ:

— Даню!

Вона прыпала до його. „Сестра“ легесенько одвела йий, радячы не турбоваты хорого.

— Даню! моя вирна Даню! — озався хворый, — ты тутъ бия мене?

— Тутъ, тутъ бия тебе.

Даня взяла його похолоднилу руку и обсыпала йий палкымы поцилункамы.

— Якъ ты себе почувашь? — спытала вона.

— Липше, добре.... усе буде гараздъ.

Ликарь нагадавъ Дани, що не слидъ турбоваты недужого розмовою.

Даня кынула на ликаря недобрымъ поглядомъ, потимъ глыбоко зитхнула и уставыла очи на своего любого та дорогого Степана. Винъ лежавъ спокойно, мовчки, заплющывшы очи; не стогнавъ винъ, але зъ твари його знаты було, що йому трудно.

Тымъ часомъ Даня почувла, що у горли у ней пересохло и щось тамъ душыть; вона побажала выйты зъ свитлыци, що вся смердила самую карболкою. Съвиже повитря веселого литнього ранку спокусыво надыло до себе. Даня чула, що у ней чоло, уся тварь, очи горять, ажъ лашуть, а тымъ часомъ руки и ноги холодни, обважнили, немовъ вони зъ дерева, або зъ олыва.

— Боже Мылосердный! чы винъ одужае?... — Даня

зъ сією думкою глянула на „сестру“, наче вона сподивалася видъ неи певной видповиди.

„Сестра“ почула на соби той поглядъ; нахылылася тропкы до недужого и мовыла до Дани:

— Заснувъ. Се добра ознака; йому полегшало. Докы винъ спатыме, вы бѣ пішлы въ садокъ, дыхнули съвижого повитря.

Даня мовчыкы пидвелася; але похытнулася, почула, що ноги не слухають йи, и швыдче зновъ сила. Сестра взяла йи легесенько пидъ плече и провела въ садокъ.

Ранокъ тилькы що починався. Мисто ще спало; але прырода вже проснулася: витрець вже загрававъ зъ лысточкамы деревъ; лысточкы нышкомъ розмовлялы вже; въ повитри знаты було що от-отъ начнеться дняне жыття живыхъ творинь.

Сестра, посадовывшы Даню на лавочци пидъ густою розлогою лыпою, швыдче вернулась въ „палату“, сила у головахъ недужого Степана и, пидъ впливомъ фязычної утомы, почала дриматы.

А Даня спершу сыдила нерухомо, немовъ автоматъ той, тилькы чула, що въ ушахъ у неи брелять останни слова любого йий голосу: „моя вирна Даня“.

Повагомъ зныкавъ рожевий литній ранокъ; починало дниты настававъ ясный, срибный день. Повагомъ зза горы выплывало сонце и яснымы, прывитнымы очамы жыття радисно витало людей. Повагомъ въ жылы утомленой и тиломъ и духомъ сердешной Дани наливавъ ранокъ съвижой сылы. Даня почувала, що на души у неи трохы вгамовалыся хвыли жаху; перелякъ за жыття чоловика трохы поменшавъ, серце не трипочеться, бѣеться ривнійше, блыснувъ проминь надїи.

— Винъ выдужае, не вси жѣ умирають, — промовыла Даня, зводячы очи до неба, — умирають!... Боже!

яке се страшне слово.... — и вона уся затремтила....
Одначе зновъ блыснувъ проминь надїи на помичъ Божу
и їїй здалося нибы хтось промовляе до неї:

— Не падай духомъ! усе буде гараздъ. Глянь:
скільки на съвити людей нездужае; сколько выдужуе.
Безъ лыха, безъ горя не прожыве чоловикъ.

Даня забажала, забажала такъ глыбоко, загарлыво,
якъ николы ще не бажала, жыты зъ нымъ, зъ своимъ
дорогимъ Степаномъ, жыты щаслыво, весело, радючы,
смючысь.

— Дай Боже! дай Боже,— благала вона, згорнувшы
молытовно руки,— а що якъ....

Не договорывшы, вона схопылася зъ мисця и швыдче
пшла до „палаты“. Тутъ знесылена „сестра“, сыдючи,
спала; бия недужого бильшъ никого не було; Даня
глянула на чоловика и сердце їїи затремтило зъ жаху:
очи у їого стоялы нерухомо, ротъ на половину роззяв-
ленный, тварь потемнила.

— Винъ умерь, умерь! „Сестро!“ винъ умерь! —
скрыкнула Даня и снопомъ упала на пидлогу.

„Сестра“ прокынулася и не тямыла—кого швыдче
рятуваты. Прожогомъ вхопыла вона зъ шаховкы пля-
шечку, выняла заткальце и дала Дани понюхаты сирча-
того эфиру.

За килька хвилинъ прыйшовъ ликаръ, що тежъ,
знемгшысь, дримавъ у сусидній съвитлыци.

Даня почала очунюваты.

— Умерь? умерь? — тихо пыталася вона, сыдючи
на пидлози. „Сестра“ пидвела їїи и промовыла:

— Заспокойтесь, — живый.

Даня не мовъ не чула того и пытала у Ерченка:

— Докторъ! винъ умерь?

— Ще ни, живый, — видповивъ Ерченко и, насы-

павшы ложку коньяку, вливъ въ ротъ Степанови: коньякъ пишовъ назадъ.

— Степаночку! сердце мое! чы признаешъ мене, свою Даню?

Недужый не повивъ навить поглядомъ на жинчынъ голосъ.

— Доходыть!—промовывъ Ерченко зовсимъ байдужнымъ голосомъ.

Даня не дочула того „доходыть“; вона, сципившы руки, не зводячы очей зъ хорого, сыдила нибы остовпила, нибы окаменила. Въ очахъ у ней знаты було и жахъ, и острахъ, и якуось чудну цикавистъ; вона зроду вперше бачыла, якъ людына конае. Степанъ конавъ тихо; ни стогону, ни кыдання, тилькы неривне, тыхе зитханья. Даня не плакала; слизъ не було,—запеклыся на серци.

— Ще одна-друга хвылына и ты вдова!—шептавъ йй въ ухо чыйсь невидомый голосъ.

— Хочь бы ще едыне словечко почуты зъ його усть; хочь бы ще одынъ поглядъ його упавъ на мене,—думала Даня.

Марна надія! Уста мовчалы, очи стоялы нерухомо; вылетило останне зитханья.

Кинець?... „Сестра“ перехрестылася, перехрестыла помершого и прыкрыла йому лыце....

Даня вдова....

Прыйшлы слугы, взялы Степанове тило и понесли въ „мертвецьку“. Даня хотила йты за нымы та не спромоглася, встаты не було сылы; вона сыдила, не мовъ прыкута.

Якымсь густымъ, ажъ темнымъ туманомъ окрыло вдову: ййи мозокъ, сердце, нервы, усе почуття обгорнувъ йй туманъ; ничего вона не бачыла; ничего не

чула, ничего не тямала, ничего не памятовала... Скризь въ усюму тому темному тумани, въ соби самій Даня тилькы й чула, тилькы й розумила одно-едыне страшне, жажлыве слово: вдова!...

Очуняла Даня на трейтій день; тай то якъ тамъ очуняла, — минувъ лышень першый чадъ.

Густый туманъ трохы розвіявся, поридшавъ, але въ серци — пекло, а навкругы — віяло холодомъ; власна господа здавалася Дани — чужою, непрывитною; усе-усе и въ доми и въ кожній сьвитлыци, найпаче въ Степановому кабынети, здавалося не тымъ, чымъ воно було килько день назадъ. Лышень чотыри дни, якъ поховалы, — такъ недавно и така велька перемина. За чотыри дни мижъ минулымъ и сьгоднішнимъ повстала така глыбока, не осяжна, жорстока и неублаганна безодня и ничымъ йїи не заповнышь, не перекинешь черезъ неи мосту, не перейдешь; до вику вже не вернеться минуле, не зустринеться зъ сучаснымъ. „Та безодня, — думала соби Даня, — проковтнула мое здоровье, мое коханья, мое щастя; усе — що моимъ очамъ сьвитыло, що грило серце, що пестыло душу“.

Даня ажъ затремтила.

Прийхавъ ликаръ Ерченко. Винъ повсякъ день двичи провидувавъ Даню, видколы померъ йїи чоловікъ.

Даня тоди саме выйшла въ кабынетъ. На робочому столи Степановому усе лежало такъ само, якъ винъ лышывъ, колы занедужавъ: тутъ кожна найдрибнїйша ричъ нагадувала вдови невиджаловану для неи страту.

Даня мовчки простягла руку до ликаря и очамы прохала його сидаты. Ерченко сивъ на те крисло, що

стояло проты робочого столу; на тому криси звичайно въ кабинети завжды сыдивъ небижчыкъ.

— Чы давно тутъ сыдивъ мій дорогой Степанъ, а теперь?—говорила соби на думци Даня.

Теперь передъ нею сыдивъ молодой, вродливый ликаръ; винъ сылковався наверху бесиду на розваж-ный ладъ, заспокоиты збентежени нервы вдовы. Ерченко добре розумивъ, що запомогы треба добуваты за для Дани не зъ латынської пекарни.

— Менше сидить въ господи; бильше зъ людьмы; бильше розвагы, менше спомянокъ,—радивъ Ерченко, прощаючысь зъ Данею.

— Менше спомянокъ!—переговорила його Даня и скоро ликаръ выйшовъ зъ кабинету, вона сила била столу, схлыла голову на стилъ и заплакала. Вона плакала тихо, ривно, безъ порывання, тымы гиркымы слизьмы, що нельються цивкою, а буйнымы, важкымы, не мовъ зъ олыва вылытымы, горошынамы выкочуются одна по одной зъ самого дна сердца. И плачучы, вона все бильшъ та бильшъ входыла въ глыбыню свого прышлого. Вперше, вид-колы занедужавъ Степанъ, стала передъ неи думка про жыття практычне. Дани стало зъ тией думкы и страшно и млосно; вона сылковалася прогнаты осоружну ту думку, але думка не слухалася, лизла до неи и вела у слидъ себе спомянки пережытого. Мынуле жыття зъ чоловикомъ було спокойне, любовне, шаслыве.

Ни разу единого воны не сварылыся; воны кохалыся такъ вирно, щыро, що й не сказаты.—Ба, ни,—прыгадала соби Даня,—было такы разъ, и то на килько хвылынъ, що легенька хмарка сваркы стала була мижъ нымы, а за що? ажъ чудно теперь....

— Было у насъ зъ чого запомогаты людямы, у його

булы добри заробиткы, жылося намъ добре.... було усього у насъ въ достачъ.... було, а якъ теперь буде?

Пытання здалося Дани жажлывымъ.

Властыво жъ въ сьому пытанню не було ничего жажлывого: жахало Даню те, що теперь мусыть вона зменьшыты свои выдаткы: доси вона тямыла тилькы якъ прожывають гроши, а не тямыла, якъ ихъ добувають працею. Доси вона жыла коштомъ чоловика. Степанъ зароблявъ рично 5—6 тысячивъ карбованцивъ, а Даня уси ихъ прожывала; не було у неи ни ошадности, ни турботы про завтрашній день; теперь прыходылося йй жыты тилькы зъ того, що давала каменяця, торикъ подарована йй Степаномъ. Каменяця давала рично не бильшъ тысячи карбованцивъ. Звисно не солодко жыты на тысячу тому, хто звыкъ безтурботно прожываты 5—6 тысячивъ.

Посыдившы биля столу, Даня лягла на отоманци; поглядъ йй упавъ на велькый Степанивъ патреть, на патрети винъ сыдивъ въ саду, а навкругы його все квиткы.

— Винъ такъ любывъ квиткы, — промовыла Даня соби на думци, — а вмеръ дакъ замисць квитокъ, його обсыпалы вапною. А що діеться зъ його любленными квиткамы? килько вже день воны безъ догляду....

Вона встала и почала полываты квиткы, що булы въ кабынети на викнахъ и пидъ викнамы. Полывшы квиткы, Даня инстынктивно стала прыбираты инчи ричи, що булы на столи, на этажерци: вона брала кожну ричъ обережно, наче яки сьвятощи, немовъ яку реликвію, обтырала зъ неи порошокъ и становыла на те саме мисце, зъ якого взяла; нарешти розгорнула велькый альбомъ: тугъ булы уси Степанови фотографіи зъ того часу, колы вона його побачыла першымъ разомъ. Зупынывшысь

поглядомъ на фотографіи того дня, въ який вони винчалися, Даня почула въ серци невымовну жалобу кохання, прыпала устами до фотографіи и долго цювала йи. Вона згадала те мыловання, якимъ Степанъ обсыпавъ йи; згадала якъ вони, обнявшысь було, мовчки впывалыся одынь одному въ уста, впывалыся щастямъ и раюваннямъ чыстого та глыбокого кохання. А теперь.... вона вдова....

— Николы вже, николы мени не раюваты, николы не спочываты на лони коханого чоловика.... все-те було и навикы мынуло, — думала Даня, — а тымъ часомъ я ще така молода, жыты бъ, та жыты....

Попрыбиравшы, Даня зновъ сила била столу. Теперь тилькы помитыла вона, що въ шухлядци стремить ключъ; вона машынально повернула його и высунула шухлядку. Тамъ все лежало, якъ и звычайно було у Степана: на самому верси портфель, що вона гаптовала и подаровала ще до винця. Вона выняла портфель и почала роздывлятыся, що въ йому йе.

Першою лежала Данина фотографія въ пидвинечному убранню; пидъ нею уси лысты и найдрибнійши записочки йи до Степана. Лысты byly зложени хронологично. Даня кожень зъ ныхъ розгортала, инчий й перечытала; уси вони byly сьвидками йи кохання и глыбокой вдячности до Степана.

— Якъ тоди його кохала, такъ кохатыму довику, довику не зменьшытыся мое кохання до його, — промовыла голосно Даня и зложывшы Степанови лысты, вона одгорнула внутрешню политурку: тутъ лежавъ згорнений вчетверо великый аркушь грубого сыневатого паперу: розгорнувшы и перечытавшы його, вона довидалася, що то страховый полись на Степанове жыття. Небавомъ по шлюби Степанъ застраховавъ свое жыття

въ 75 тысячивъ карбованцивъ. На полиси стоявъ власноручный Степанивъ напысь, щобъ по смерти його премію выдаты жинци його.

— А я про се й не видала! О, мій любый, дорогой! — промовыла Даня и поцилувала Степанивъ пидпысь на полиси. Положившы полись, вона стала роздивлятыся инчи паперы въ портфели; усе не цикаве, выпыскы, заматкы.... Вона зновъ взяла полись и думала: „симдесять пять тысячивъ! буде зъ чого жыты....“ и зновъ до паперивъ въ портфели: ось не допысана статья, а ось пакетъ, на йому стоить: „лысты пысьменныкивъ“. Даня хотила ихъ выняты, але очи зновъ упали на полись, рука не рушала до лыстивъ: „на що ихъ выйматы, — подумала Даня, — нехай другимъ разомъ перечытаю“; вона одсунула пакетъ и ще разъ перечытала полись. „А якъ же дистаты отсю премію? що потимъ зъ нею робыты? мабуть въ банкъ треба буде положыты на проценты; скильки жъ дадутъ проценту? треба зъ кымсь порадытысь; я сама ничего не знаю. Зъ кымъ порадытысь? мабуть безъ адвоката не обійдеться, а адвокату треба заплааты.... Поражусь спершу зъ Ерченкомъ; йому за се не треба плататы; винъ людына добра, безкорыстна, не грошомлюбна; отъ я й не клыкала його, самъ винъ провидуе мене и доглядае мое здоровье; учора давала йому гроши — не взявъ; ни за що, — каже! Якъ ни за що? праця повинна буты заплаченою. Та я зъумію росилатытыся, подарунокъ визьме.... ликарськи звычай я знаю“.

Другого дня Даня радылася зъ Ерченкомъ про страхову премію. Колы Ерченко попрощався, вона достала портфель и взяла зъ його пакетъ зъ лыстами. Перечытавшы килько лыстивъ до Степана, вона не заин-

тересовалася ими и хотила вже кынуты ихъ, ажъ якась запысочка на блакытному папери зъ везерункамы, зробленными рукою доброго художника; розглядуочы везерунки, Даня кынула окомъ и на письмо. Письмо жиночои руки; даты нема, не знаты и звидкиль воно; пидписано: „твоя до вику Люся“. У Дани очи побильшала, руки затремтилы.... „Хто такый отся Люся?“ Даня перечытала запыску: „твоя люба донечка росте, наче квиточка, ходыть и говорыть вже дуже добре“, стояло мижъ инчымъ въ запысци. Даня выпустыла зъ рукъ запыску и почувла, що саму йїи переймае якась неясне, невыразне, чудне и прыкре почуття и зъ думкы не сходыть пытання: хто ота Люся, вже жъ не сестра, не кривнячка; бо выразно стоить: „твоя донечка“; значыть — у Степана йїе донечка, прыдбана не зъ нею — йїого вирною дружыною, а зъ кымсь инчымъ; значыть ота Люся.... Думка спынылася и зразу застыла, наче крапля ростопленого воску, упавшы на лидъ.... Даня заметушылася; не довидома йїї доси обуреннисть не давала йїї сыдыты; вона довго ходыла, ажъ докы не втомылыся ноги и вона упала на канапку.

Мынуло килько годынъ якоись запоморокы, а дали зновъ вылизло пытання: хто ота Люся? Та може то кума йїого, може та донька—йїого хрещеныця,—думала Даня и заразъ же сама соби видповидала:—ни, ни! колы бъ кума—я знала бъ; винъ зъ того часу, якъ мы побрамыся, нигде не кумовавъ; никуды не выйиздывъ; значыть Люся—се йїого.... полюбовныця, полюбовныця!—скрыкнула Даня и вся почервонила.

Доси недовидоме йїї чуття ревности запекло йїї коло серця.

— А колы такъ,—говорыла соби на думци збентежена вдова,—такъ якъ же винъ мене кохавъ! разомъ

двохъ не можна щыро кохаты; одну зъ насъ винъ дурывъ. Ясно, якъ день Божый, що Степанъ дурывъ йи, а не ту.... не Люсю.... О! колыбъ я видала про се тоди, якъ винъ бувъ жывымъ я просто спытала бь його и прымусыла даты щыру видповидь и.... — вона не довела до краю своеи думкы; а згодя зновъ думала: але жъ теперь що?...

Якась двоистить обгорнула Даню: розумъ говорывъ йй, що теперь, колы йи „зрадныкъ“ пріе въ сырій земли, дакъ нема що й гадаты про його „зраду“; тай сказано про мерцивъ, що „сорому вони не имуть“; але збентежене почуття змагалося проты такого певного доводу розума и почуття ревности—выкыкало у Дани почуття помсты до „тїеи Люси“.

— Я мушу, я повинна помстытыся надъ нею.... Такъ; але жъ хто вона? Люся тай годи; мисто наше вельке и Люся не одна; якъ йи знайты? Хиба роспытаться.... у кого жъ?... у слугъ; вони повинни усе знаты, прынаймни кучерь Семень,—вже винъ памятае, до кого возывъ пана; роспытаю....

Зъ отсымъ словомъ вона почувла, що тварь йи паше, вона глянула въ зеркало — усе лице червоне, соромъ покрывъ його, йй стало соромно за свою думку, гыдку думку — роспытуваты слугъ про помершого чоловика.

Даня напылася воды, взяла рушнычокъ, кинецъ його помочыла у воду, вытерла имъ лице и посыпала його пудрою.... Жаръ трохы спавъ, въ голови трохы полегшало; одначѣ жъ вьйидлыва думка: хто ота Люся? не покыдала йи.

— Хто вона? де вона? я мушу, я повинна довидатысь....

Отся думка часомъ такъ хвылювала мозокъ, що Даня чула, наче хто отамъ у голови у неи давить

зъ середины черепъ и пыльную пробыты въ йому дирку. Нарешти збентежени нервы не выдержалы: вдову кынуло въ слёзы; истеричне рыданья примусыло слугъ поклыкаты Ерченка.

Ликарь гадавъ, що истерика була добуткомъ Даниного побывання за чоловикомъ, почавъ доводиты, що тугою да побываннямъ вона лыху не поможе, а запобжыть ще бильшь, бо знивчыть свое здорыве.

Даня слухала мовчки, автоматично, тилькы блы-мала очыма и нарешти тыхенько промовыла:

— Се я не за нымъ, тутъ инча прычына.

— Що жъ инче такъ стрвожыло васъ?

У Дани такъ напыпило, наболило, такъ багацько набралося на серци жалю и гиркоты, що вона раднйша була вылыты ихъ; навить не було у неи спромогы бильшь терпеты и треба було подилытыся зъ кымъ-будь своею журбою, своимъ горемъ: вона усе чысто росповила щыро Ерченку, и додала:

— А я жъ його такъ вирно кохала! такъ въ усьому няла йому виры!

Ликарь слухавъ, не зводячы зъ Дани очей; нико-лы ще винъ такъ на неи не дывывся и, колы вона скинчыла, винъ промовывъ:

— А винъ!...—ликарь похытавъ головою.

— Хочъ бы хто, хочъ бы якъ мени клявся-прысягався, зроду-бъ-вику не поняла бъ я виры, колы бъ не отся запыска, — мовыла Даня, подаючы Ерченкови Люсину запыску.

Ликарь чытавъ и насуплювавъ бровы; знаты було, що винъ щось миркуе.

— Одна вамъ рада, — мовывъ винъ, вертаючы Дани запыску, — выкыньте се все зъ головы, забудьте, розважте себе.

— Розважте, — переговорила Даня, — де жъ взять тѣи розвагы?

— Першъ за все.... гм! колы чоловікъ зъѣисть шо гирке и хоче перебыты смакъ—мусыть зъѣисты солодкого.... отакъ и вы....

Даня подывылася мовчки на порадыка; зъ очей йи знаты було, шо вона не зрозумила порады.

— Вы людына вильна, наче той витерь, куды хоче, туды й рушае, — радывъ Ерченко, — вы людына зъ до; статкамы, вы людына молода, вамъ ще жыты, та жыты-жыты душею, серцемъ, усимъ духово-моральнымъ организмомъ; ламаты жыття, прычавлюваты його не можна безкарно; прырода свое визьме.

Даня слухала уважно. Колы Ерченко спынився, вона мовыла:

— Кажить дали?

— Вамъ ничого сыдыты отуть замураваню, та нудыты себе спомынкамы, перебираючы стари паперы чоловіка. Кажу вамъ: покыньте все. Клынь выбываты клыномъ. Доля отією Люсиною запыскою напыла вамъ въ серце килько крапель пиркой труты, а вы швидче выпыйте добру ложку такихъ ликовъ шо знивечять труту, видсьвижать серце и душу.... Першъ за все ражу вамъ подорожъ....

— Куды жъ мени, та ще самій, я зроду никуды не йиздыла.

— Ова! наче вы маленька, наче не зумеете купыты соби въ касси билета и сисы вцагоня; а шо до того, куды йихаты, такъ вже жъ не на пивницъ, не на Волгу, не на Кавказъ; тамъ скрызъ холера и доси ще люгую, я радывъ бы на пивденный берегъ Крыму: видъ Алушты да Байдаривъ. Отъ и я—пожду ще тыждень-другый докы зовеимъ стыхне у насъ холера, бо до того

часу не пустять мене; а тоди на спочынь у Крымъ, на виноградъ.

— Пойдете?—спытала Даня, нибы зрадившы.

— Невидминно пойду. Отъ, колы охота, и пойдемъ разомъ.

Даня мовчала и щось мирковала. Ерченко спостеригъ, що його порада пидъ мысли удови, але вона трохи вагається.

— Про що жъ тутъ мирковаты?—мовивъ Ерченко.

— Якъ його видважытыся въ такую велику дорогу!...

— Ой, Господы! яка жъ вы... полохлыва, наче дытына? Знаты, що вы ще не жылы. Якои вамъ треба видвагы? а колы вже й треба, такъ хиба не знаете, що видвага ридна сестра щастя. Ось годи вамъ вагатыся; збирайтеся. Далебигъ, дякуватимете потимъ. Крымська прырода матыме на васъ чаривнычый впливъ.

Ерченко почавъ гарно малюваты красу Крыму, його гиръ, долынь, моря.

И бачывъ виць, що ричъ його добре впливає на вдову, здіймае въ души у неї рухъ и снуе. тамъ те павудыння, на яке саме и раховавъ виць.

Прощаючысь, Даня мицнйшъ звычайного стысла ликареву руку и промовыла:

— Мабуть буде по вашому; може й пойду; завтра скажу певну видповидь.

Ерченко выйшовъ геть веселйшымъ видъ удови, нижъ прыйшовъ до неї; мабуть радиль виць, що його ликарева порада не пропаде; не розвие йи витерь.

Виць усмихнувся и промовивъ голосно:

— Добре; але треба обережно, повагомъ. Обережнисьт — маты успиху и не дурно жъ люде говорятъ: поспышышъ — людей насъмишышъ.

Мынувъ ще мисяць чы шо.

Даня въ Крыму, въ Алуптѣ, — такъ порадывъ Ерченко. Вечерь. Даня сыдыть пидъ платаномъ. Округъ неи въ прыроди усе торжественно мовчыть. Ген-высоки кипарысы, — немовъ велетни ними пидвелы головы вгору и, мабутъ, васылають до неба хвалу и подяку Тому, хто аrostывъ ихъ, а може й вони такъ, якъ и Даня, любують въ ясно-блакитного зорявого неба та зъ блудо-золотога мисяца, що зъ гордовытою усьмишкою дывытъся на землю и щедрою рукою лье на неи чаривный свить. Отсей ласкавый свить и властвыва йому ничва нижнота обгорнулы Даню. Сыдыть вона самотою, раюе и думае; якъ гарно, якъ любо; за все то мушу дякуваты Ерченкови; коны бъ на винь—не була бъ я тутъ, не зазнала бъ отсього зачарованья.

Перегодомъ, одначе, друга думка: хочъ якъ тутъ гарно, але до сущого раюванья ще де-чого бракуе... Даня зиткнула и мовыла сама собі: безъ коханья и сущый рай—не рай! а м-ни сыоро й бракуе; мени треба, щобъ мене кохавъ хто бильшь за все на свьити... яжу: бракуе, а хьба и доси не браковало? хьба и зазнала такого коханья? Хьба Степанъ мене кохавъ?... винь кохавъ оту осоружну Люсю.

Даня затрептила; на неи налетила хвьля ревности, але заравъ же и пролетила геть; ниче почуття, ничи думкы не далы й спынытыся въ серци вдови. Вдова марыла про Ерченка и не було у неи сылы прогнаты те почуття до його, що, здавалося йй, нищо бильшь, якъ щыра вдячність.

До пивночй марыла Даня пидъ платаномъ, впываючысь красою „Ерусалимской дороги“, що сяяла передъ неи на безкрайему морю; на рещти нишла до свьитлицы и швыдче въ постиль. Совъ не йшовъ до неи, вона

тильки дримала и мимо йїи воли, навить на перекирь йїй, згадки про Степана да про Люсю переплутувалыся зъ думками про Ерченка и постать його ввыжалася Дани; ще зъ пивгодыни и сердце у неи забылося, затремтило, въ грудяхъ розлылося тепло; вона закинула руки пидъ голову и згадала ти часы, колы такъ нижно, такъ захватно раювала вона зъ Степаномъ!... зъ Степаномъ? чомъ же оце такъ, що вона гадае про Степана, а передъ нею ввыжається Ерченко?... Дания росплющыла широко очи, скинула зъ себе одядо и голосно промовыла: „дурныця! дурныця! сього не може бути“.

А за килько хвылынъ вона зновъ сама соби говорыла:

— Чому жъ не може бути? хиба сердце мое заскорынило; хиба я не така жъ жыва ще людына?... Ну, а колы воно такъ, дакъ що тоди? що?

За отсымъ словомъ Дания почувла, що йїй занадто душно; вона встала, видчыныла викно и сила била його.

— Боже! — мовыла вона, — я люблю жыття! я хочу жыты, жыты якъ и вси люде!... Клялася, присягалася... ще жъ! тоди такъ я думала и думала щыро и присягалася щыро; теперь — бачу.... хто жъ тому вынець? вже жъ не я; у мене небуло ни пидступства, ни зрады, ни „Люси“... мертвому не можна бути вирною; присягу — даемъ живому, а живой про живе дбайе... Такъ було, такъ и буде до вику, докы свить-свѣитомъ...

Стояла друга половина осени. На двори сїяла густа мрака. Дания, сыдячы била Степанового столу, зводыла рахунокъ; скилвкы взяла коштивъ йїи подорожъ и жыття въ Алушти, а потимъ въ Алуци. Выходыло чымаленько; але жъ вате вона теперь и здорова и весела, а коштивъ на здоровье тоди жалкуваты; Степанъ

йи убезпечывъ. Стане зъ чого жыты! до того жъ передъ нею всъмихається нове жыття; колы бъ тилькы ніяка нова „Люся“ и тутъ не вмишалася да не попсовала.

— Та ни! — каже соби Даня, — теперь и я не та; теперь у мене досвидъ за плечыма.

Въ кабинетъ увійшовъ Ерченко.

— Отъ вамъ и паспортъ; нате, — мовывъ винъ до Дани.

— А соби?

— Ось де и мій. Колы жъ рушымо?

— Про мене хочъ и завтра и прямо до Видня.

— Хочъ и заразъ! — видповивъ Ерченко и поциловавъ Даню въ руку, а вона його въ голову.

Тіои саме хвылыны хтось подзвонывъ.

Прыйшовъ давній Степанивъ знайомый панокъ зъ села Иванъ Теремець. Степанъ бувъ у його адвокатома по всихъ процессахъ, яки траплялися: прыйиздячы до миста, винъ завжды заходывъ до Степана и Даня знала його.

Слово-по слови Теремець росповивъ, що за мисяць до Степановой смерти винъ поручывъ йому де-яки процессуальни паперы, а мижъ ныхъ, певно, попали черезъ його роскыдлывость одынъ, чы два жинчыны лысты.

— Я певень, — мовывъ Теремець, — шо небижчыкъ зберигъ ихъ; будьте ласкова, — прохавъ винъ Даню: — перегляньте його паперы; певно знайдуться тамъ оти мои лысты.

Даня охоче вволюла Теремцеву волю; дистала зъ шухлядки Степанивъ портфель и ледви розгорнула його, Теремець мовывъ:

— Ось, ось заразъ! отъ отсе и есть лысты мои Люси.

Даня не стямилась, зблidlла и нимо дывылась то на Теремця, то на Ерченка.

За килько хвыльнѣ вона мовыла до Теремця:

— Дакъ се вадпѣ лыстѣ? до вадпѣ?

— Моеи жинкы, моеи Люси до мене; вона пысала, якъ я бувъ въ Москви; запхнувъ його мижъ инчи паперы тоди въ Москви, тай забувся. Потимъ вже Степанъ напысавъ до мене про його, та ще жартуючы й пытався, до якого процессу йому додаты той лыстокъ? А я поскубъ себе за чуба тай видповивъ: нехай у вадпѣ, закымъ я не прыйду.

Даня виддала Теремцеву ту запыску, що наробыла йй такого клопоту.

Теремець пишовъ; а Даня довго стояла мовчки и все думала: якъ же теперъ йй буты? вона прысягалася? вона звела такъ легковирно и легкодушнo поклиць, вона....

— Атъ!—промовыла вона нарэшти голосно,—було мынуло; тоди я такъ думала, думала щиро, помыллася, якъ и вси люде помылються; отъ и все.... Зъ тѣи помылкы ничого лыхого не выйшло.... Такъ вже судылося, нехай такъ и буде.... Жывый про жыве гадае.... Завтра до Видня....

1893, серпень.

У Дашкивицѣ.

Стельмахы.

В сели Половому—верстовъ за три до мого хутора—жылы браты Венедыктъ та Иванъ Чепигы—обыдва стельмахы. Тоди, колы вперше я ихъ спизнавъ, вони булы люде молоди, хоча й жонати: не багато ще вони на съвити прожылы, а великой соби „славы“ зажылы: коженъ добрый чоловикъ цурався ихъ, двирь ихъ обходылы и до себе въ хату не пускалы. Не було у ихъ мижъ людьмы инчого призвища, якъ—злодія. Злодія—а про те ниhto ихъ на злодійстви не накрывъ и ниhto николы за злодійство ихъ не позывавъ.

Обыдва Чепигы булы понызьки зростомъ—Венедыктъ трохи клышоногий, прыгорбленый, чорнявый зъ густымы вусамы, тварь била; Иванъ—рыжий наче жаръ, лице червоне, плямовате; въ обохъ очи осокою; обыдва—злюкы до людей; хытри и на око тыхше воды, нызше травы.

Разъ-якось приходять вони до мене; привиталыся; пытаю: що скажете?

— Все добре,—кажуть,—за порадою до насъ. Громада кривдыть насъ, нападае; пойдомъ йишь, жыты намъ не дае.

— За що такъ?

— Отакъ якъ бачыте,—зъ доброго дыва: прытьмомъ прыстала—„выселяйтесь зъ нашого села, куды хочте,

а не то—на Сибирь васъ заженемо; отъ вамъ, кажуть, пивроку даемо“. Отакє лыхо наше.

— Яка жь тому прычына?

— Нема, пане, за нами прычыны; не злюбылы насъ безпрычынно. Оклепалы насъ зъ витру: нибы мы зъ чужого добра жывемо; вы, кажуть, злодїи,—а нехай же доведуть, що мы вь кого хочъ на крыхту вкралы; хто насъ ловывъ на злодїйстви? Сама чыста напасть, попущення Боже.... Злодїи!... легко языкомъ бовкнуты, а ты докажи мое злодїйство!... Наче мы не люде и Бога вь животи не маемо и не тямимо, що хто порося вкравъ, вь того и вь ушахъ пыщыть. Мы, паночку, викнамы не ходымо, а якъ и вси люде—дверьмы.

— Ой, чы такъ воно?

— Бый насъ сыла небесна, колы не такъ, мы жь такы хрыстяне.

— Гараздъ; та якои жь видъ мене порады вамъ треба?

— Вы людына пысьменна, выдюща, а мы слипци, отъ и скажите намъ: чы йе за громадою такє право, щобъ насъ на Сибирь?

Я видповивъ, якъ воно по закону: Чепигы пови-
сылы носы, а дали Иванъ пытае:

— И той законъ видъ царя?

— А вже жь....

Чепигы покрутылы головами и мовчкы стоялы; помовчавшы, просятъ мене заступытыся за ныхъ передъ громадою. Я видмовывъ.

— Дакъ спышитъ намъ бумагу на громаду.

— До кого?

— Се вже ваше дило, — до кого знаете, хочъ до самого царя, мы скрызъ доступымося, а на поталу себе не дамо ... Ге! на Сибирь; нехай вона скысне! Мы,

пане, такой думкы: не по Божому не давать людныи жыты, де вона хоче; колы я въ чому выненъ — суды мене, штрапуй, а не засылай мене, куды я не хочу. — Отакъ и спышитъ намъ, а мы вамъ за те виддячимо.

Я и на се видмовывъ и пораявъ перепрохаты громаду и покаяться.

Чепигы махнули руками та въ одынъ голосъ:

— Каятыся намъ ни въ чому, а прохаты — даремна ричъ! Якъ уже мы не благалы, ничего не выйшло: затялася громада — якъ одынъ чоловікъ: „выселяйтесь, а ни, дакъ на Сибирь“.

Довго ще Чепигы балакалы, выводылы себе, ганьбылы громадянъ и все прохалы „спысаты имъ бумагу“, нарешти попрощалыся, запевнывшыся, що я имъ ничего не напышу.

Мынула зыма. На теплого Олексія Иванъ Чепига зновъ прыйшовъ до мене и каже:

— Скризь, пане, ходылы, въ самій Полтави булы, ничего не здобулы, тилькы кышени вытрусылы, скризь чулы те, що й вы радылы; прыходыться выселятыся зъ батьковщины.... Знаты, така вже лыха доля намъ судылася.

— Я жъ вамъ и тоди казавъ.

— А мы, дурни. не понялы виры; сподивалыся, що въ Полтави дило перевернемо грошыма, гроши протрынькалы, а здобулыся — шыломъ патоки.... Кажуть намъ: „громада ще ничего вамъ не заподіяла, тилькы ще похваляється“, — дакъ що жъ! хиба ждаты, докы заподіе!... Мы ото думалы и стали на тому: громада наша — зъвиръ лютый; а одъ зъвира — сказано — тикай необзыръ: мы зъ братомъ прымирковалы — выбратыся зъ села да сисы власнымъ хуторомъ на одшыби....

— Часъ добрый! поможи вамъ Боже!

— Спасыбигъ, пане! дакъ мы зновъ до васъ. Пидъ хуторъ мы выбрали оту нашу писчугу, що пидъ вашымъ лисомъ.... дакъ чы не буде одъ васъ якои перепоны?

— Не може буты; земля ваша власна, предкивська, вильно вамъ орудоваты нею поуподоби, никого не пытаючы.

— Такъ-то такъ, але жъ — хто пытае, той не блудить.... Дакъ благословить, пане, на сусидство!

— Боже, благословы!... Ну, тилькы прохатыму и я васъ: жывить по сусидськи, щобъ намъ не довелося сварытыся.

— Крый, Боже, паночку! не дурни жъ мы, тямимо, що зъ добрымъ сусидою черствый хлибъ смачнійшый за буханецъ. Нехай намъ и руки повсыхають, колы мы зъ лыхою думкою хочъ пучкою доторкнемся до вашего добра; сами його оберегатымемо и доглядатымемо. А обжывемося на новому кышли, дакъ вамъ и лисныка не треба буде; на що винъ? Мы ваша сторожа.

— Спасыбигъ на сьому слови, Йване! Памьятай же свою добру обцянку.

— Мое слово не цыганське! И вмру — не забуду його.

— Гараздъ!

За лисныка у мене коло того гаю, що бувъ въ головахъ Чепижной писчугы, служывъ Онысько Вертыхвистъ; чоловикъ — просто золота голова, колы бъ не такой внадлывый до шкляного бога, а то було, якъ забереться до Лейбы, дакъ днивъ тры безъ просыпу крумсаѧ. Мени зъ того шкода не геть велика, але за для Оныськовой семьи Лейбына хата вельмы шкодыла: заслуженына переходыла въ Лейбыну кышеню и колы пьяный Онысько прыйде до господы, дакъ вже безъ

великого бешкету не обійдеться: уси шибкы у викнахъ побѣе; горшки, мыскы, глечыкы — усе черепья потрошцыть, часомъ и пичъ розверне; а жинка — дывыться та мовчкы слъовы коктае; нарешти не втерпыть и почне ганыты чоловика. Онысько — неначе того тилькы й ждавъ!... Пидниметься така колотнеча, що сусиды мусять розбороныты и звязаты Оныська. Приведуть звязаного до мене, я його въ комору, докы не выйде зъ його хмиль. Почну, було, тверезого вже усовищуваты; плаче чоловикъ, присягається, що не пытыме, до вику и чаркы въ руки не визьме. Мисяць-другый справи не пье, а потимъ, якъ вчыстыть, дакъ ще гирше! Добре було, колы инчимъ разомъ Онысьчыха заздалегидь спостереже, що „на Оныська находыть“, вона, скоро Онысько до Лейбы, прыбизыть до мене, а я людей въ шынокъ, воны Оныська на визъ, та въ комору: перенудыться винъ день-другый, а на трейтій — и байдуже; хочъ валъ зъ його валы!... А вже шо за вирный лисныкъ бувъ зъ його, дакъ и не сказаты; лису доглядавъ, наче свого ока: дерева любывъ, наче маты сына: було-хто зрубае въ гущавыни дубка-однолитка на занозу, винъ и те помитыть и не потаить; прыйде и скаже: „порубъ йе“. Тымъ то я и державъ Оныська, не вважаючы, шо винъ запывае.

Скоро прочувъ Онысько, шо Чепигы переносяться въ сусиды до мого лису — приходыть до мене такый охмареный, суворый; погляду зъ земли не аведе; я гадавъ, шо порубъ йому скоено великый и кажу:

— Мабуть у тебе въ гаю велика косовыця?

— Докы-шо — Бигъ мыловавъ, — видповивъ винъ суворо, — а хто його зна, шо дали буде: люде видъ себе злодiивъ женуть геть, а мы ихъ заклыкаемо до себе въ сусиды! Де се въ съвити выдано, щобъ отакыхъ зло-

діякъ—якъ Чепиженки—пустыты окукуоблюватыся пидь самымъ лисомъ!... Наче не видаете, що воны стельмахи и живутъ зъ краденого... Ось побачыте, якого вы зъ нымъ лыха наживете: зализуть воны вамъ въ печинкы! Не вдержыться у насъ въ гаю ни дубына, ни березына; повыкрадають на обидьѣ да на маточыны.

Я усъмнхнувся соби въ уса и кажу:

— Всього не выкрадутъ; ты жъ стерегтымешъ....

— Видъ такихъ чортивъ не встереже и самъ найстаршій чортячый старпына! Ни вже, пане, якъ соби знаете: або я вамъ бильшъ не лисныкъ, або не буде моеи выны, колы Чепиженки стрыгтымуть вашъ гай. Я кажу: не пускаты було ихъ пидь лисомъ сусидыты; не послухалы моеи порады, сами теперь — якъ знаете.

Ставъ я доводыты Оныськови, що чы згодывся бъ я на те, щобъ Чепигы сидалы хуторомъ у мене пидь носомъ, чы ни,—имъ про те байдуже; бо нема за мною права втручатыся до ихъ у справы; земля ихъ власна и ни хто не може заборониты имъ систы на ній хуторомъ; але Онысько и слухаты не хотивъ; свое твердывъ:

— Безъ вашои воли воны бъ не посьмилы; у ныхъ йе инча земля на тимъ боци села; отъ — и нехай тамъ таборують.

— А колы имъ тутъ подобається?

— Бо тутъ зручнійше красты: просто зъ хаты полкою и на спыци, и на маточыны. Мудри головы у дяволовыхъ злодівъ! тямлять — де vybrаты мисце на влодійське кышло: зъ двоохъ бокивъ болото, зъ трейтього — писчуга по колино, ни прыступу до ныхъ; сыдитымуть безпечно, наче у фортеци.

Мынуло рокивъ зо два: Чепиженкы окукобылысь пидъ моимъ лисомъ, жылы соби, майстровалы надъ колесамы, мого лису, спасыбигъ имъ, не займалы. Де воны добувалы соби потрібного дерева — не видаю: Онысько твердывъ свое: „крадуть“.

— А може й купують, — кажу я.

— Колы бъ куповалы, — такъ куповалы бъ у насъ, а то йздать куды-сь за тры-девять земель.... Крадуть; та бись зъ нумы; абы наше було циде.

Ажъ ось на трейтю зыму почалося справжуватыся колышне Оныськове вищовання: щотыждня колы не два, дакъ тры двойныкы, такихъ, що саме на обиддя — хто-сь и зрубае у мене въ лиси. Онысько лютуе:

— Се воны — оти кляти Чепиженкы! да мое выйшло; казавъ: не давайте селытыся пидъ лисомъ; сказано: звыкне собака за вовомъ — побижыть и за саньмы....

— Зъ чого ты знаешъ, що то Чепигы?

— Вильшь никому.

— Ты жъ не пидстеригъ!

Онысько ажъ зубамы заскреготивъ.

— Колы бъ я ихъ пидстеригъ — и ги! я бъ ихъ почастовавъ льоткамы!

— А ты бъ навидався до ныхъ на кутиръ та ныкнувъ бы въ клуню; може бъ по съвижому слиду и знайшовъ порубане дерево.

— Нехай ихъ огонь виавме! не можна й до ворить до ныхъ пидступныты; завель цилу аграю такой лютой собачни, що й кышки выметае.

— Рушныцю беры.

— Я й то безъ рушныци и не! ступлю; да що вона поможе? закымъ я прыцилюся въ одну собаку — останни мене зъ жигъ звалыть и на шматкы ровнесуть.... Хиба бъ зибраты людей, — старшыну....

— Ни, не пидстеригшы — не годиться гвалтовно соромъ робыты...

Часъ ишовъ; шкода въ гаю не затыхала; хочъ якъ сочывъ Онысько, а не злапавъ злодія. Взяла мене досада, а Онысько просто озъвирывся.

Роспытую я у громадянъ: на кого вони гадають? Уси въ одинъ голосъ.

— Тутъ и гадаты не треба: никто, якъ не Чепигы.

Поклыкавъ я Ивана Чепигу:

— Чувъ, Иване, — шкода у мене въ лиси?...!

— Чувъ, та ще й шкода велика! И яка отсе аناхтемьська душа! отъ колы бъ злапать; просто — налыгаць на шыю та на суху осыну!

— А ты, Иване! про свое слово не забудь?

— Щобъ по сусидськи жыты? Та нехай мене Бигъ забуде! я першый готовъ зъ Оныськомъ вартоваты, щобъ злапаты того гаспыдського злодія.

— Гляды, Иване, щобъ часомъ не доведомся тобі въ сирка очей позычаты...

— Та нехай мене отутъ варазь земля проковтне, колы я... жинкою, дитьмы запрысягну, що й нога моя у вашому лиси не була.

Балакаемо соби любенько, ажъ зиркъ! Онысько зъ двома чоловіками ведуть звязного Венедыкта Чепигу.

Иванъ — сполотнивъ, зимливъ, на ногахъ не встоявъ и, прысвившы, затрусывся, наче зъ пронасныци.

У ночи хтось зрубавъ два грабкы на обиддя. Онысько, не кажучы мени ни слова, взявъ старшыну, стороннихъ людей да на хутирь до Чепигъ; саме въ ту годыну, колы Иванъ бувъ у мене. Въ клуни, въ сини вытрусылы мои грабкы.

— Що скажешъ теперъ, Иване? — спытавъ я.

Иванъ нимо дывывся — да трусьвся.

Я до Венедыкта:

— Отакъ ты свое слово шануешь?

— Я вамъ, пане, ніякого слова не дававъ; то Иванъ вамъ присягався, а я тоди мовчавъ.

Иванъ прожогомъ схопився зъ осла на и крыкнувъ:

— Не брешы, дьяволе! вынысь! вынысь! и зъ симъ словомъ вхопивъ брата за груди и повалывъ на долинку до моихъ нигъ.

— Що жъ його діяти? — кажу собі на думци, — позывати — тилькы часъ теряти; судъ нехай и вдесятеро присудить мени за ти грабкы, то що зъ того? Заплатити Чепигамъ ни зъ чого; а грабовати да цинувати — у мене духу не стане.... Простыть не можна; люде скажутъ: панъ дурный

Глянувъ я на Оныська: очи у його горять, наче у сироманця, зубамы скреготыть.

— Простить, пане, на сей разъ; бильшъ не будемо, — просяться Чепигы.

— Якъ-то можна прощати, — озався замисць мене старшына, — не можна прощати.

— А може вони справди покаються, — кажу я.

— Не зъ тыхъ воны, що каються; ихъ ридъ злодійський.

— Покаемось и закаемось, простить, — просяться Чепигы.

Я мовчавъ и ладенъ бувъ простыты.

— Я не прощу, мы не простымо! — суворо озався старшына, — панъ за свою шкodu якъ собі хоче; нехай прощае, його дило, а я за крадижку не прощу; на те якъ старшына, щобъ выльновавъ надъ злодіями, та не дававъ нимъ чужымъ добромъ жывытыся.

— Мы пивъ ведра могорыча поставымо, — мовывъ Иванъ.

— Мы злодійського могорыча не пьемо, — видповивъ гордовито старшына.

— Якъ же лавы ихъ покараете? — пытаю старшыны.

— Въ двѣ руки шылягою ихъ! — озався Онысько.

— Се вже наше дило... громадськымъ звываемъ осудымо ихъ.

— Пидъ ризкы?

— Може й пидъ шылягу; въ зубы имъ ничего дывытыся.

— Нехай вже його, — озався Иванъ, указуючы на брата, — а мене жъ за що? я не кравъ.

— У васъ одна душа! Якъ вы, пане, цинуєте шкоду?

— Та я... Бигъ зъ ными, колы каються, нехай на школу дадутъ карбованця...

— Господь зъ вами, пане! — перебивъ мене Онысько: — за такі два грабкы, кому й не треба, дасть пять карбованцівъ..

— Ну то вже панська воля, — мовивъ старшына, — а за крадижку наше дило; ведить хлопци обохъ ихъ до волости, да у хурдыгу, а по обидакъ зберемо громаду.

Чепигъ повелы.

Старшына давъ мени слово; що ни пидъ ризкы, ни пидъ шылягу Чепигъ не положить.

Другого дня ранкомъ треба було мени въ село на базаръ: ледви наблизывся до базару — чую:

— Но дрова! по обиддя! по грабыну!

Бачу: обидва Чепыженка зъ скручеными назадъ руками; у кожного на шныи телицається по грудяхъ чымале полино грабыны; два десятныкы ведутъ Чепигъ на налыгачахъ, передуе имъ Онысько и вси трое, що слылы йе, гукають:

— По дерево! по обиддя, по грабыну!

За Чепигами трохи не все село: Глузовання, регить, наруга.... Зъ помижъ пидлиткивъ выскочить одно та до Чепигъ, забигшы спереду:

— Яка цина на грабыну?—и высолопыть языка. За нымъ друге:

— Де куповали грабыну?

А дали цилымъ хоромъ: „Чепигы злодіи! Чепигы злодіи!“

Оныско пидійшовъ до мене, спершу усмихнувся, а дали, глянувши за мою сувору тварь, каже:

— Погляньте, який свербижъ напавъ на Чепигъ за те, що крадуть.

— Який свербижъ?

— Подывиться имъ за пазуху.... то громада такъ присудыла.

Я швидче до Чепигъ; Оныско розгорнувъ пазуху у Йвана; я глянувъ и жахнувся! Повнисенька пазуха була кропывы-джыгушки; усе тило пидъ кропывою знялося пухырямы. Зъ очей у Чепигы котылыся слъозы.

— Чы вы не подурилы оце?—голосно и суворо гукнувъ я на десятныкивъ.

— Громада такъ присудыла, —видповили вони.

— Паночку! голубоньку! — благалы кризь слъозы Чепиженкы, —згляньтеся на насъ, змылосердитесь, ослобонить насъ.... кропыва огнемъ пече!

— Такъ вамъ и треба; то не кропыва, то злодійство пече, — озвався чый-сь голосъ:

— Годи вамъ! не можна такъ знущатися зъ людей,— промовывъ я.

— Хиба вони люде? вони злодіи.

— Заразъ розвяжить имъ руки и повыкыдайте кропыву, —кажу до десятныкивъ.

— Намъ сього не можна, не наша воля; намъ велено провесты ихъ трычи по селу.

Я самъ розвязавъ Чепиженкамъ руки, воны, вытрусывшы кропыву, кынулыся терты землею попечене тило; а люды навкругы ихъ реготалы и глумылыся....

Не минуло й мисяця, якъ Онысько злапавъ зновъ Ивана Чепигу на поруби и прывивъ до мене. Венедыктъ прыйшовъ выручаты брата „зъ напасты“.

— Може и на сей разъ простыте? — пидсьміювався Онысько, — прощайте, — ваше добро не мое, та тилькы я бильшъ не слуга вамъ; шукайте инчого, такого, щобъ покрывавъ злодівъ.

Почавъ я усовищуваты Чепигъ: воны вынылыся, каялыся, а нарешти Иванъ и каже:

— А розсудить, паночку, ще й такъ: Чепигы — стельмахи, имъ треба дерева, а дерева у ихъ свого нема; що жъ имъ дѣяты?

— Купыты.

— Купывъ бы село, да грошей голо.... а вы зъ двоухъ дубкивъ не зубожіете.

— А соромъ? грихъ?

— И соромъ и грихъ люде безъязыки; та ще й те сказаты: яке се злодѣйство? нужда законъ переменяе....

— Кажешъ — не злодѣйство, а що жъ воно? лисъ не твій?

— Звисно не мій, Божый.... вы його не садылы, не ростылы.

— А земля чья?

— Земля вапа, дакъ мы жъ земли не беремо.

— Чья земля, того й те, що въ земли и на земли.

— Простить, паночку!

Не було у мене на думци прощаты, але ще менше не гадавъ я позываты Ивана, або ставыты його на судъ у волости; треба було самому прыбраты кару. Я ставъ на тому, щобъ на цилу ничъ замкнуты Ивана въ комору. Иванъ мовчавъ.

— И мене, колы такъ, замкнить зъ нымъ, — кланявся Венедыктъ.

— Тебе ни за що, тебе не злапалы....

— Вже жъ — воля вапа, — мовывъ Иванъ, — а самъ я не пиду; що хочте робить зо мною: у судъ, въ тюрму, пидъ хльосту, на Сибирь, а въ темній комори самъ не сыдитыму, а закънете сылою, дакъ повишуся.

— Винъ, пане, страхъ якъ боиться пацюкивъ и завжды въ темноти ввыжається йому, що пацюкы цилою отарою грызуть його.

— Дакъ не въ комору його, а въ лѣхъ, — озвався Онисько, — въ лѣху ни на чому повисыться, тамъ ни гвиздкивъ, ни трамкивъ нема.

— Ни вже, сього не буде, — мовывъ Иванъ кризь стыснути зубы; очи йому налылыся кровью, — посатанылы; зъ твари його и зъ двыжкывъ було знаты, що въ комору винъ не пиде, а колы закънуть його сыломиць, винъ скоить щось лыхе.

— Колы такъ—я тебе зновъ на судъ громадський.

Чепиженкы зновъ въ ноги мени; землю йидять, прысягаються, що, до вику, до суду ниже едыной гилькы у моему лиси не зрубаютъ.

— Добре, — кажу я, — отъ же вамъ мій судъ и прысудъ: колы вы впродовжъ двоухъ мисяцивъ ничого не вкрадете въ моему лиси, — подарую вамъ на два станы обидья; колы ще два мисяци ничого не займете — подарую вамъ дерева на повныхъ тры станы колись. Чуєте? Колы жъ не додержыте слова, жалкуватимете на себе.

Не скажу, щобъ воно вийшло зъ такого присуду: може бь я й видкупився бувъ видъ злодїивъ; але сталося такъ, що не мынуло й мисяця, якъ я продавъ свїй хутирь и заразъ же выбрався зъ його геть далеко.

Мынуло день-кризь-день, цилыхъ десять рокивъ. Я про Чепигъ зовсимъ забувъ, якъ забувъ и инчи прыкrostы видъ сусидь-селянь.

Торикъ трапылося мени простоваты черезъ Чепижынъ хутирь. Се було надъ вечирь у середу пїсля клечаной недїли. Сонечко вже сховалося за гай, але черезъ гущавину лытвы вызырало жовто-гаряче проминня його,

Порівнявшысь зъ Чепижынымъ хуторимъ, — я його не пизнавъ, такъ гарно винъ переминывся: замисць трьохъ хатынь, теперь ихъ зъ десятокъ; скривъ добра горожа, на всьому знаты хазяйську руку и доглядъ; колышнього злыденного убожества и слиду нема! въ двори выдко черезъ плетинь килько коривъ, та яки росли, сыти: вымья трохы не до земли; бїля двору велычезный табунъ гусей. Пидъ хатою на прызби сыдыть сывобородый дидъ и лагодыть улий.

— Або се не Чепижынъ хутирь, або Чепигы звелыся и хто инчий тутъ живе, — подумавъ я соби и спытавъ пидвидчыка:

— Чый сей хутирь?

— Злодїйський...

— Колысь бувъ Чепижынъ...

— И: теперь винъ ихъ; онъ же пидъ хатою и самъ Чепига сыдыть; люде зовуть хутирь злодїйськымъ.

Я прыдывывся до того дїда и пизнавъ — Ивана Чепигу; заразъ зъ воза, та до його. Прывитався. Иванъ пизнавъ мене и, радючы, вромонывъ:

— Де вы взялися, паночку! Отъ не сподивався на васъ; зайдить же до двору да пидночуєте у насъ.

До миста було ще далеко, кони пидбылыся, а попереду лежалы пискы; йихаты потомленными киньмы проты ночи було не зручно. Справди—лучче буде пидночуваты; кони спочынуть, напасуться зъ росою; а на зори мы рупымо и холодкомъ дистанемося до миста, ще докы сонце не пектыме; такъ и зробылы.

Иванъ Чепига вельмы осунувся, зистарився; тваръ жовта, наче воскова, або шапраномъ вымазана.

— А де жъ Венедыкть?—пытаю його.

Иванъ распачлыво махнувъ рукою и видповивъ:

— Пропавъ!

— Померъ?

— Бигъ його святой знае: може й померъ, а може ще й жывый,— намъ невидомо. Небавомъ писля васъ, якъ погналы його на Сибирь, дакъ зъ того часу про його ни висты, ни слуху.

Я вже не розпытувавъ: за що Венедыкть пишовъ на Сибирь.

— А ты, Иване, якъ перебуваешъ? Бачъ, якъ сметаною взялася и голова и борода, а ще жъ твій викъ не дуже й старый.

— Грихъ нарикаты: зъ того часу, якъ покынули злодійство — жыття наше полипшало; розжылысь й на пасику, я пасичныкую; диты зъ небожатамы коло земли; а зымою стельмащять.... Тилькы мого й лыха, що здорovia позбувся.

— Не здужавъ?

— Не то щобъ вельмы й не здужавъ, а правду скаваты: на злодійство пишло мое здорovia; на тому клятому злодійстви змарновавъ свои сылы. Не по Бо-

жому жылы мы колысь; чужымъ живылыся, ото воно намъ выпадкомъ и выпало!

Мене кортило довидатыся подробыци жыття Чепигъ за останни десять рокивъ, але нѣяково було роспытываты; боявся, щобъ часомъ не росколупаты у Ивана старой выразкы; да такы сподивався, що може й самъ Иванъ, — а винъ людына охоча до слова — роскаже. Такъ воно и сталося. Выпывшы зъ моихъ рукъ чарочку рому, Иванъ пидбадьорывся и ставъ казаты мени:

— Памъятаете лыбонь, пане, яка була у насъ зъ вамы остання умова? Ото жъ, якъ минулы ти два мѣсяци, що вы намъ положиылы, мы пишылы до того пана, що вашъ хутиръ купывъ; кажемо йому: такъ и такъ; отака и така умова була у насъ зъ старымъ паномъ.... Винъ слухавъ, слухавъ, та якъ гримне на насъ: „геть! вонъ звидсиля, злодѣи! онъ у мене на стини дубельтивка высыть, дакъ вона умовлятыметься зъ вамы....“ Пишылы мы, облызня пѣймавшы. Сыдымо соби въ господи, згадуемо васъ и такы потроху нарикаемо, що черезъ васъ — отакъ змарновалы довгый часъ, ничого чужого не займалы, а яка корысть зъ того?

— Знаешъ що, Венедыкте! — кажу я братови, — покыньмо красты; панъ, себъ-то вы — поздоровъ Боже васъ, — правду казавъ, що дешевше купыть, нижъ украсты.

Венедыктъ розсердывся.

— Кыдай, — каже, — колы охоту маешъ, нехай бы тебе объ землю кынуло!... Кыдай, а що йистымешъ? безъ краденого и жинкы и диты зъ голоду попухнутъ....

Подумавъ я: наче й правду Венедыктъ каже; зъ чого сиравди жытымемо? заробыть нигде; земли у насъ — сами знаете — и на одну семью на омаль; а батько, немовъ на умысне, на лыхо намъ, навчывъ насъ стель-

маховаты, колы бѣ яке инче у насъ ремесло; а то — робы колеса; а зѣ чого робыть? не укравшы — ни зѣ чого.... А на крадижку на ту, — кажу вамъ, якъ передѣ Богомъ, — часу йшло у насъ бильшѣ, нижѣ на саму роботу. Отсе—пойдемо було полюваты на обиддя, чы на спыци, чы на маточыны, беремо зѣ собою и двохъ сынивъ, пидлиткивъ вже, щобъ чатувалы, закымъ мы пыляемо деревыну. Отакъ и зведемо у четырьохъ день и ничѣ; а трапаться де поблызу пожывытыся, — часу на крадижку хочъ и менше пиде, за те килько день треба переховуваты крадене; зразу вѣ роботу не можна його пускаты, боязко, щобъ не набигѣ трусь. — Якъ ставъ ото я соби раховаты, да мизковаты — бачу: ни, правда не за Венедыктомъ и дѣйшовъ своею головою до того, що й вы радылы: дешевше, мовлявъ, купыты, нижѣ украсты.... На лыхо и цины на колеса упалы; зробымо станъ, продамо барышныкови, тилькы на хлибъ; а тутъ и хлибъ дорогымъ ставъ; зѣйижа у насъ велыка: що заробымо — те проймо, нѣякъ не зибѣемось на заводыны. Бидкалыся мы тяжко. Тымъ часомъ новыи панъ оцей колышнѣй вашъ гайокъ продавъ попови. — „Ну, думалы мы, зѣ попомъ може швыдче уладнаемось“. Пишлы до попа; просымо—у його лису на виру; колеса спродамо, заплаымо.

— Се не мое дило, — каже намъ батюшка, — лисѣ не мѣй; я купывъ його сынови; еднайтесь зѣ нымъ, а моя хата зѣ краю.

Мы до поповыча. Молоде воно хлопья тоди було, чы було йому й двадцять. Просымо його:

— Згляньтесь, паночку, на наши злыдни, продайте намъ дерева на виру.

Не згодывся. На виру, каже, никому нема у мене, тымъ паче такимъ злодѣямъ, якъ вы:

Тяжко намъ; а тутъ якъ прыпъялы насъ на весни за подушне!... просто—хочъ умырай! знаемо, що платыты треба, а платыла нигде взяты.... Останню конячку продаты, дакъ тоди самымъ хиба торбы на плечи та въ Кывивъ у Лавру.... Що жъ його дѣяты?... Не зоплатимось—старшына коня забере та пидъ молотокъ и продасть.... Отакъ журымось — ажъ ось прыйшла чутка, що Онысько зъ перепою занедужавъ.

— Се на наше щастя, — каже Венедыктъ, — сю ничъ до поповыча по обиддя.

Прыйшла ничъ темна така, що хочъ око выколы. Отъ-такъ, якъ передъ першымы пивнями мы и въ лиси. Выбрали березу на маточыны; добра береза, станивъ на тры хватыло бъ. Взялыся до неи, тыхесенько пылкою звалылы йи, обчухралы; звисно намъ цивку треба, а не гилля, поризалы березу на шматкы такъ, щобъ у чотырьохъ однести до ворить; тоди наризалы дубкивъ на обиддя и послалы хлопця до дому по коня. Молодыцямъ мы заздалегидь наказалы, щобъ вони прычепурылы у клуни въ засторонку добрячу схованку; тамъ була у насъ така потайна яма, куды мы ховалы дерево; яму, звисно, прытрушувалы, щобъ не знаты було йи. Ну, ото прывезлы хлопци воза и стали саме проты того мисця, де зложылы мы нарубане дерево. Утрыохъ взялыся мы зноситы дерево на вигъ, а четвертый — мій сынаша Михайло — лышывся билия коня. Перенесли одынъ цурупалокъ —ничого, гараздъ; перенесли й другый —никого нечутно; ледве взялыся за останній, ажъ тутъ де-не-взявся Онысько зъ поповычемъ и зъ наймытомъ. Венедыктъ зъ сыномъ, скоро уздрилы ихъ, березыну геть на землю, а сами навтикача, тилькы ни дошвамы крешуть, а я затремтивъ, свою колоду упуствъ; вона мени, якъ дасть по ногахъ, я й прысивъ....

Поповычь зъ наймытомъ до мене, а Онысько за Венедыктомъ; може бѣ и догнавъ бувъ, але, плыгаючи черезъ ривъ, спиткнувся, да головою въ ривъ, — добре забывся! пидвисся и вже не гнався за Венедыктомъ, а вернувся до мене и каже:

— Ну, що намъ зъ тобою робыть?

Я мовчу да трушуся; а поповычь до Оныська:

— Розпряжи спершу коня, да прыпны на прыколень, нехай пасеться, а ты — до наймыта — знайды шматокъ латы завдовжки въ косову сажинь; да прынесы сюды.

Чую я отсе и жахъ мене бере: се вони коло моеи смерты захожуються; почавъ я молытыся Богови.

Прынисъ наймытъ лату.

— Беры, — каже до його поповычь, лату, сокрыу и вижкы; а ты, Онысько, злодія, та йдить за мною.

Я йду, мовчки молюся, ажъ сорочка на мени трусыться; думаю: або повисять, або зацуркуютъ мене! Господы! хочъ бы було попрощатыся зъ жинкою та зъ дитьмы.

Прывелы мене до болота.

— Эге! — думаю, — утоплять мене.

— Ну, злодію! — озався до мене поповычь, — роздягайся.

Я йому въ нѣгы; прошу у його мылосердія, а винъ регочеться и каже:

— Не бійся, дурню! мы не будемо тебе топыты; кому охота за тебе йты на Сибирь... роздягайся.

Роздяглы мене, якъ маты народыла.

— Лягай теперь на землю, — постиль мьягка!

Я зновъ йому въ ноги, а винъ мени закаблукомъ въ груди; я повалывся.

Простяглы вони мене; пидложылы пидъ-поперекъ мени оту латыну, роспялы мои руки и попрыввязу-

валы до неї; а ноги скрутылы налыгачемъ; не можна мени ни перевернутыся, ни поворохнутыся.

— Давай теперъ лозы!—каже поповычъ.

Прымчавъ Онысько добру горстку лозы.

Перевернули мене спыною до горы.... Поповычъ и каже до Оныська та до наймыта, даючы імъ лозу:

— Теперъ, хлопци, по-московськи — въ дві руки, та не хватайтесь, повагомъ, слухайте моєи команды.

Якъ взялыся мене полосоваты!... Маты Божа! спершу я крычавъ, що сылы було, а потимъ и духу ришився и не скажу, чы довго вони мене катували.

Пишлы соби, а мене, такъ звязаного и покынулы били болота. Отоди-то почалыся мени суще пекельни муки. Гаспыдська мошка да комари, почувшы людську кровъ, такъ густою хмарою и вкрылы мене!... Боже жъ мій, Батьку!... паночку — голубоньку мій! що я тоди прытерпивъ, того й не вымовыты!... Лежу, поворохнутыся мени не можна; а клята мошка да комари такъ и пьють и пьють мене.... Охъ-охъ! — жахливо и теперъ! Не тямлю, якъ я долизъ до болота и влизъ у воду; не тямлю ничого; а вже съвитомъ отямывся, колы Онысько розвязавъ мене и вытягъ зъ болота. Глянувъ я на себе—усе тило мое пухыремъ взялося. Одягся, прылизъ рачкы до хаты.... Якъ побачылы мене жинка, диты, небожата—дакъ очамъ своимъ не нялы виры.... Почалы голосыты, потимъ положылы мене въ клуни; думалы: въ ночи дійду....

Вранци привезлы попа сповидаты мене та запырчастыты.

— Що се ты, Йване?—спытавъ батюшка.

Я йому усе-до-чыста на духу росповивъ; ни зъ чымъ не потаився. Винъ, якъ глянувъ на мое тило, дакъ ажъ заплакавъ.

Запрычастывъ винъ и каже до мене:

— Молысь Богови!... а одужаешъ, приходи до мене; я тоби запоможу; абы ты покынувъ свое погане ремесло—злодѣйство... та просты, не кляны мого сына.

Я запрысягнувъ, що колы Господь одведе одъ мене смерть и я выдужаю, дакъ до вику рука моя ни до чого чужого й не доторкнется; и дитямъ и внукамъ закажу красты.

— Неудужаю ото я,— говорывъ дали Иванъ Чепига, — гнылою колодою валяюся по засторонку; тымъ часомъ чую прыпикактъ Венедыкта: „платы!“ а платыты ничымъ. Забудся сказаты вамъ, що поповычъ, якъ ото злапавъ насъ на поруби, дакъ и коня нашего и воза забравъ. Ходывъ до його Венедыктъ прохаты, щобъ вернувъ. Де тамъ!... и слухать не хоче; позывай, каже, мене въ судъ. — Ну, де вже намъ позываються! Венедыктъ не стерпивъ; пустывъ йому пивня, а самъ опынывся на Сыбири...

Выдужавъ я; пишовъ до попа: довго винъ мене наставлявъ да поучавъ, потимъ дае мени десять карбованцивъ и каже:

— Визьмы отсе, да зъ моеи легкой руки и щырого сердца нехай тоби Господь поможе розжытыся, а злодѣйство покынь.

Що жъ бы вы думалы? Справди у попа легка рука була. За ти десять карбованцивъ купывъ я дерева тай прынявся зъ хлопцями за роботу. Дило просто горыть у насъ! звисно—дерево не крадене, робымо сьмило, не ховаючысь, не озыраючысь; бо певни, що ниhto трусаты насъ не прыйде. За тыждень у трьохъ пять станивъ колись учыстылы: заразъ ихъ до миста; вже до барышныка не повезлы, а смило розторговалыся на базари. — Продамы добре; купылы хлеба, солы; и зновъ

на готивку—дерева. Да отакъ що недили: за тыждень зробымо пять станивъ, а въ недилю продамо.... Дило наше йде добре.

Мынувъ рикъ.

Мы сами соби дывуемось та дякуемо Богови за його ласку: нема у насъ ни сваркы зъ людьмы, ни лайкы: никого мы не боймось; спокійно лягаемо, спокійно встаемо; ни голоду, ни холоду не знаемо; не бидкаемся и про одежыну; усе у насъ йе, — не багацько, а безъ нужды живемо; живемо не пышно, але затышно. Отакъ за рикъ и зъ попомъ поквитовалы и чужои порошыны не занялы.... И на души у мене—просто литній, погожий день!...

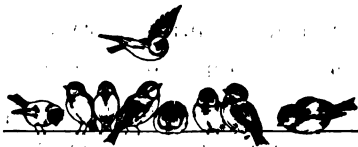
На друге лито упала намъ зъ неба нова Божа ласка: йихавъ нашимъ хуторомъ якыйсь молодой панокъ; колесо возмы тай розсыпся йому у вози; уси спыци повылиталы; цилый день мусивъ винъ просыдиты у насъ на хутори, докы мы йому нове колесо зробылы; бачте: у його бувъ не простый визъ, а брычка, дакъ просте колесо зъ нашего воза йому не годылося. Отъ винъ слово по слови розбалакався зъ нами и ставъ намъ росповидаты, якъ и де люде живутъ по слову Спасытеля.... добре росповидавъ, наче по пысаному; якъ теперь я соби миркую, дакъ ледви чы не янголъ Божый то бувъ, або хто зъ святыхъ.... Ото якъ пойихавъ винъ, я почавъ радытыся зъ дитьмы, а потимъ и зъ усимъ нашимъ родомъ: а що, колы бъ почалы мы хазяйнуваты въ своему хутори, такъ якъ той радывъ: не твое, не мое, а всихъ насъ; а що всихъ, то и твое и мое? Прымиромъ такъ: хата и що въ хати—те мое; а що въ двори и за дворомъ—те гуртове. Порадылыся, умовылыся, спробовалы: добре дило йде; и скотыны побильшало и земелькы на гуртови заробиткы

прикупылы.... горилкы нихто зъ насъ и не лызне; сварытыся и лаятыся мы забулы вже и якъ! И въ сели теперь насъ люде не цураются, а шанують, тилькы продражнылы насъ „гуртовикамы“; та мы на се не ображаемося! що жъ! мы справди живемо и працюемо гуртомъ и, хвалыты Бога, на вики намъ добре; колы бъ тилькы здоровья мени бильше. Що жъ! кляти комари вышылы його. Эхъ! колы бъ не воны!... Та вже жъ не вернешъ.... От-бачте, якъ мы прожылы отси десять литъ. Першъ за все дяка попови, що зарадывъ мени оти десять карбованцивъ. Що, паночку, колы бъ оти гроши булы у мене ранійшъ? Що колы бъ той панъ, що купывъ вашъ хутирь, або той поповычъ, дали булы мени дерева на виру?... Не зазнавъ бы я комаривъ и Венедыктъ не бувъ бы въ Сыбири. Охъ, гроши, гроши! не добрый чоловикъ васъ выдумавъ!

— Сами гроши, Иване, ничего не вдиють: розумъ да добре сердце всьому голова на съвити.

— А вже жъ....

1887. У Переходовци.

СТАРЦИ.

I.

Люблю я старцивъ!... О! якъ щиро, нелицемирно люблю; — люблю ихъ старечи речи, люблю ихъ розмову, люблю ихъ усихъ.... Може й мени доведеться буты на старости старцемъ,—нема и въ мене ни кола, ни двора—хто його знае, що ще зустринеться у моему жытти?... Всяково буває чоловіку на вику. Нещастя, гирка недоля да тяжка неволя роблять людей старцями....

Було лито, якъ разъ у самисеньки жныва. Сонце стояло якъ разъ о полудни и такъ палыло, такъ палыло, що земля ажъ порепалась. Зеленоверхи вербы одъ курявы стали похожи на дидивъ, у котрыхъ головы почалы вже сывить не одъ литъ, не одъ старосты, а одъ безпуття. Тяжко рано зистарыться, а кого неволя не зистаріе?!...

Спека була велька, на що вже вороння, а й те поховалось у холодокъ; тилькы мухы да оводы литалы та гулы, наче сердылысь, що мало пройизжыхъ, що нема коней, щобъ систы та насаты крови. Ричка стояла наче мертва, писчани береги йи наче стогналы одъ спеку. Усюды людей не видно було у сьому мисти; тилькы на гребли сыдивъ босый, безъ шапки, въ латаній сорочци старый-старенный лысый дидъ. И сонце пекло и мухы садовылысь йому на лысыну, и курява сыпалась у його стари слипи очи.

Тилькы що поривнявсь мій визь зъ старцемъ, старымъ розбытымъ голосомъ винъ проговорывъ: „Дайте, душа хрыстьянська, старому калици на хлибъ!“

Я зупынивъ коня. Товарышъ мій ставъ радыты, щобъ трохы спочыть у холодку пидъ вербами намъ и коняци.

Зйихавшы на бикъ зъ гребли, товарышъ ставъ выпрягаты коня, а я пишовъ до дида.

— Здоровъ, старче Божый!—сказавъ я.

— Дай, Боже, здоровъя!—видповивъ винъ.

— Давно тутечкы сыдишъ, диду?

— Не що давно: шосте лито.

Слово по слови—розговорылысь мы.

— А роскажы, диду, — пытаю я, — черезъ що ты старцемъ ставъ?

— Э! черезъ що?... черезъ панську волю; та не всимъ можна про се росказуваты, а то ще й умерты на воли не дадутъ; у тюрму запруть....

Догадався я, що дидъ, думаячы, що я панъ, боиться весты зо мною бесиду.

— Не бійся, дидусю, — кажу йому, — я не панъ, а чоловікъ простый, биды тоби ніякои не зроблю, а пытаю тебе черезъ те, що я люблю ваши старечи розмовы, люблю роспытуваты, черезъ що хто ставъ старцемъ. А-жъ и ты, диду, не родывся старцемъ!

— Вистымо, ни! и я бувъ чоловікъ, якъ уси люде, да панська воля на все!...

— А чувъ ты, диду, що теперь вже нема крепацтва?

— То що, що нема? Мени все одно,—гарна ложка до обида.

Прийшовъ и товарышъ мій, ставъ и винъ роспытувать дида.... Ничого.... дидъ не вирывъ. Загубывъ я вже всю надію знаты, черезъ яку панську волю дидъ

зробився старцемъ. Чымъ довше мы говорылы, тымъ бильше бажалось мени роспытать дида, а дидъ не розказувавъ.

— Боюсь, — твердывъ усе одно, — хто знае, що вы за люде; роспытаете, выпытаете всю правду, та тоди мене въ тюрьму....

Довго божылысь мы, довго запевняли дида, що сього ничого не буде, що мы не судовыкы и не паны.

— А що жъ вы таке? хиба богомольци? — спытавъ дидъ.

— Богомольци, дидусю, йидемо до Кыива, съвятымъ угодныкамъ поклоньтсыя.

— И мижъ богомольцямъ усяки люде бувають.

Насылу, насылу упросылы мы дида, насылу довырився винъ намъ и ставъ розказуваты, та й то ще зйшовшы зъ гребли до воза. — А то, — каже, — йихатыме часомъ становый, побачыть да набъе, або въ станъ забере: нашому брату, старцю, не прыказано сыдять по дорогамъ.

II.

Ставъ намъ дидъ розказуваты:

Верстовъ сорокъ звидсила на ричци Коломади стоить село Сынкивка. Отамъ я й родився. Кажуть люде, що дидъ мй бувъ вильный моловикъ, жывъ у пидеусидкахъ, та якъ пысалась перша ревызия, то його и прыпысано у крѣпацтво.

Писля батька насъ осталось двойко: я и старший: мени було восьме лито, а братови дванадцате. Матери я не зазнаю, малымъ бувъ я, якъ покійныця вмерла. Царство ййй небесне!

Дидъ перехрестывся.

— Отъ якъ померъ покійный батько — нехай цар-

ствуе! — посадылы до насъ у хату стару бабу, щобъ насъ доглядала. Сердыта покійныця була, натерпились мы всего: доводилось и такъ, що по два дни ничего и въ ротъ не брали.

Мынуло два роки. Брата взяли до панського двору, а мене баба оддала у наймы. Хлопцемъ я бувъ тендитный, що, якъ кажуть, одъ витру хылився. Спасыби Богови, хазяины трапылись люде богобоязлыви, даромъ не обижалы: иноди було штовкне межы плечи, або за чуба скубне, та се все дарма; спасыби хочъ за те, що добре кормылы. — Козаки воны булы, а козаца душа ще й доси не спанила. Рисъ я, хвалыть Бога, ставъ и здоровьямъ поправляться; у симнадцять литъ парубокъ зъ мене выйшовъ такый клесткый, хочъ куды.

У хазяинивъ моихъ тилькы и було дитей всего, що одна дочка — Ганнуся, двома годамы молодша за мене. Що за хороша, що за вродлива була, — такъ и сказаты не можна! а що за сердешна була!... що за прыхыльна була до вбогыхъ! Чы правныкъ який було настане, чы такъ просто у недилю, вона пился службы Божой набере у прыпилъ буханцивъ, соняху, насиння и пиде по улыци роздаваты убогимъ дитямъ. Вси йи любылы. Та якъ було и не любыты йи за йи добристь?!

А стари йи, батько и маты, такъ и души въ йий не чулы, береглы свою Ганнусю, наче чысте злото. За те жъ и вона кохала ихъ. Отсе було у недилю визьме гребинку, высклае головы и старому и старий, прыспыть ихъ, зачыныть потыхесеньку двери, сама сяде на прызби и береже ихъ сонъ, наче той Янголь-хранитель.

А колы, бувало, я дома, то зо мною розмовляе. Жартовать вона не вмила, а було все роспытуе: якъ, що и одъ чого воно такъ.

Пройшло ще лито, и Ганнуся стала наче та пышна садова квичочка. Повновыда, билолыця, бровы такъ шнуркомъ и протяглысь, коса довга, довга, та товста, та роскишна, очи, якъ зори, станъ гнучкый, высокый. Боже мій, яка хороша, та прехороша була вона! Краще одъ неи я й не знаю никого.... та мабуць и не буває кращыхъ — хйба одни Янголы Божи! А якъ вона, голубка, скинчыла свое жыття!...

Дидъ замовкъ, и гарячи сльозы полылысь изъ його старыхъ слипыхъ очей. О! то булы кривави сльозы! Такымы сльозамы паны не плачуть, такы сльозы не всимъ и даються. Серце рвалося одъ болу, дывлячыся на ти сльозы.

Трохы згода дидъ перевивъ духъ, утеръ сльозы и ставъ казаты дали:

А про що жъ я росказувавъ? Эге, забудь уже.... Слаба память стала.... Трывайте, згадаю.... Эге, що Ганнуся вступыла въ симнадцятэ, а я въ девятнадцятэ лито. Братъ мій жывъ у двори, наставылы його гуменныкомъ. И винъ бувъ чепурный, хорошый паробійка, та про його посли буде ричъ. Стари хазяины мои все бильше и бильше любылы мене. — „Гарный парубокъ ты, Грыцю, каже було старый: душа въ тебе щыра, правдыва, да шкода, що крепакъ; не тоби бъ буты крепакомъ! Отъ теперь уси гроши, що заслуговуешъ ты у мене, забирають паны, а колы бъ ты вильный бувъ, то все бъ вернувъ на себе“. Я ничого було на се не одповидаю, тилькы тяжко-тяжко зитхну.

III.

Була осинь. На Покрову цылый день ишовъ дощъ; уси мы сьидылы дома. Ганнуся ськала стару, а старый розмовлявъ зо мною. Колы жъ ось двери одчынылыся

наветижъ и въ хату вбигъ стрилою товаришъ мого брата, увесь блидый, ажъ трусыться, неначе пропасныця його напала.

— Що ты, Нычпоре?— пытаю,— чого такый блидый, чого дрижышъ?

— Иды въ двиръ,— отказавъ винъ.— Не все благополучно.

— А що жъ тамъ?

— Дмытра у москали берутъ.

Я й не стямывся. Якъ сыдивъ, такъ и обмеръ, наче мене хто варомъ обкотывъ. Старый, Ганнуся кынулыся мерщій до мене, стали лыть на мене воду.... Одійшовъ я трохы, та не на добро! Краще бъ було не одходыты.

Взявъ я шапку и пишовъ у двиръ. Били конторы панської стоявъ визъ, запряженный у тройку, а били возу стояло багацько людей. Хто сино мостывъ на вози, хто гладывъ коней по грывамъ, хто голосывъ, хто просто стоявъ та колупавъ ципкомъ землю. Дмытро сыдивъ на рундуци, закованный зъ другимъ парубкомъ у зализне путо. Да такый смутный, да такый невеселый, наче чорна осиння хмара.

— За що се тебе, Дмытро, везуть? — пытаю, — що ты заподіавъ?

Дмытро пиддивъ у гору голову, подывывсь кругомъ себе, усьмихнувсь такъ тяжко, що другый такъ и не заплаче, тай каже: Не пытай, брате! Ничого я не заподіавъ, а така вже панська воля.

— Просто, наборъ!—обивався хтось изъ людей.

— Ни, кажу я: тутъ дило не просто, чомъ же не берутъ кого другого, да Дмытра?

— Мовчы, Грыцю! Не роспытуй!—обивався Дмытро.

Выйшовъ зъ будынка панъ.— Подавай! крыкнувъ.

Рыдванъ шестернею пидйхавъ до панського рундука.—
Эй, староста!—крыкнувъ панъ,—вслидъ за мною „по-
шелъ!“ Рыдванъ полетивъ.

— А нуте, хлопци, садовитесь!—сказавъ староста.

— Прощай, Грыцю! Не забувай мене!—ставъ казати
Дмытро, обнимаючи мене.... Прощай! Я не выненъ....—
Хотивъ ще щось казати, та не здолавъ, слъозы не далы;
ждать було никола, бо староста все гримавъ: а нуте,
нуте, швыдче, не гайтесь!...

Пойихалы.... Я стоявъ, якъ вкопанный. За що його
взято? За що його заковано? що винъ заподіявъ? —
думавъ я соби. Кого роспытати? Хто знае? Думавъ,
думавъ, ничего не выдумавъ. Прыйшовъ до дому, ро-
сказавъ усе старымъ и ставъ просыты рады у ихъ.

— Що жъ, сыну! — одказавъ мени старый (винъ
уже такъ вподобавъ мене, що друге лито звавъ сы-
номъ), — ничего я тоби не поражу. Наборъ, кажуть,
добре, нехай и такъ: такъ есть же багацько у вашого
пана и окроме Дмытра. Тутъ щось воно та не такъ....
Ажъ ты ще казавъ, здається, недавно, що панъ любить
Дмытра.

— Уся дворня крычала про се и самъ Дмытро хва-
львися, що панъ що-дня дяковавъ йому за працю, а
тамъ хто його знае,—кажу.

— То-то жъ и есть,—каже старый.—Стривай лышь,
потягну я, роспытаю.

Пишовъ.... Я сивъ пидъ хатою на прызби, та
плачу; довго плакавъ, ничего й не бачывъ, ни на що
й не дывывся. Колы жъ ось щось мене взяло тыхенько
за руку, тай каже: Грыцю! годи плакати тоби!

Дывлюсь, ажъ билия мене стоить Ганнуса и соби
плаче.

— Що ты, Ганнусю?—пытаю йи, — чого плачешъ?

Вона мовчуть, та ще більшъ плаче. Я злякався, думавъ, чы не лучылось якои прыгоды.

— Кажы бо, чого плачешъ?—зновъ кажу ййй.

— Такъ!—одказала.

— Та якъ же се такъ? Ты николы не плакала, а теперъ такъ ричкою слъозы льешъ!—а самъ тежъ плачу.

— Жаль тебе, Грыцю!—одказала, и такъ жалибно, такъ жалибно подывылась!

У мене серце тьохнуло, наче хто кольнувъ його тамъ.

— Що жъ тоби я, Ганнусю! Наймытъ.... безридный... поплачу тай годи.

— Не говоры сього, Грыцю!... Ты для мене.... — тай не доказала, слъозы ринулы зъ очей.

Що сталося зо мною—я й самъ не знаю.... я пидскачывъ зъ прызби, ставъ, узявъ за руку Ганнусю и не змигъ ничого ййй сказаты, мовчавъ тилькы, да пыльнопыльно дывывся ййй въ вичи. И вона мовчала и дывылась, и въ неи очи съвитылысь, якъ зори....

На той часъ мени такъ легко, такъ весело стало, що я забувъ и всихъ и все....

Э, не бувало больше такихъ годынъ! Не було й не буде вже такого щастя.... И не забуду я тией годины и до вику и до суду....

Чы довго мы такечкы стоялы, побравшысь за руки, чы ни—того я й не знаю; я тилькы тоди опамятовався, якъ почувъ голосъ старого; винъ звавъ мене въ хату. Я пиповъ, Ганнуса побигла на городъ.

— А що, сыну,—почавъ старый,—я тоби казавъ, що не просто Дмытра повезлы.

— А хйба що?—пытаю.

— Да воно, бачъ, ничого, дило звисне, парубоче.... та жалко! Гарный парубокъ бувъ Дмытро.

— Що жь винъ зробывъ? кажить швидко!

— Та що зробывъ? ничего такого не зробывъ, а просто пану не сподобався за те, що його сподобала Катря.... знаешъ, ключныця, чы якъ тамъ йи зовуть. Отъ и все.... ну, а панъ дознавъ про йихъ женихання тай квытъ!... на другой день у москали.... звисно у панивъ усе не такъ, якъ у людей.... усе по своему.

— Що жь теперь робить мени? Навчить, якъ ослобонить брата?

Старый усмихнувся, тай каже:

— Якъ ослобонить? Ниякъ не ослобонить! Ничого й порываться, а колы хочешъ, пиды у городъ, довидайся до брата, попрощайся зъ нимъ, тай годи.

Такъ я и зробывъ. Узявъ у кавяйкы тры карбованци, пишовъ у городъ. Братови, якъ прыйшовъ, уже лобъ забрылы. Довго мы плакалы вдвохъ, да не помоглось. Прощався я зъ нимъ навикы, бильшь його й не бачывъ, бо його вбыто пидъ Варшавою, а панъ за його получывъ зъ казны 300 карбованцивъ.

IV.

На друге лито панъ дуба давъ. Наслидныживъ у його не було, взяли насъ въ опеку и нишла чутка, що повернуть у казну.

Якъ не тяжка була мени утрата брата, а зъ Ганнусею я забувавъ про неи. Стану було журыться, а вона обийме мене, здавить своїмы руками и цилуе-цилуе. Стари про наше кохання ничего не знали.

Мынуло лито и осинь, настала зыма — Риздвяни Святкы. Разъ стари булы у гостяхъ десь, та довгенько й засыдились; Ганнуся була зъ ними. Прыйшли вони до дому, я одчынивъ имъ двери, засъвитывъ каганецъ,

тай лигъ соби. Сонъ щось не бравъ мене. Трохы згодя дывлюсь: стари не лягають, сьвитла не тушать, сьдять соби, уси смутни, невесели, Ганнуся тежъ невесела, а дали старый озався:

— Уже жъ, доню, якъ знаешъ, а завтра треба дать одповидь, якъ прыйдуть старосты.

Якъ почувъ я отси слова, такъ и задривавъ! Такъ мени бажалось скопыться, упасть старымъ у ноги, росказаты про наше кохання, та якъ здумавъ, що я крепакъ, а ти люде вольни, такъ мени и духъ заняло! Слухаю дали:

— Що, тату!—озвалась Ганнуся,—що имъ казаты? просто скажу, що я не пиду за його, не хочу ще замижъ.

— Чомъ не хочешъ?—каже стара,—не викъ же дивувать.... А про те, якъ знаешъ; я тебе не буду невольты.

— Матусю, матусю! я не думаю викъ дивувать, а за його не пиду, бо не його я кохаю.

— А кого жъ ты, доню, кохаешъ?—пытае стара.

— Охъ, мамо, мамо! лучше не пытай, писля скажу все, а теперь не неволь мене, не роспытуй! я кохаю....—тай не договорыла, тилькы зитхнула тяженько.

— Чымъ же не парубокъ, чымъ не жоникъ тоби Пивторапивненко?—каже старый,—молодый, прыгожий, чесный, багатый и не крепакъ: чого жъ ще тоби треба?

— Мени ничого не треба, я не люблю його.

Уси замовкы.... Ганнуся выйшла чогось въ комору.

— Не невольмо, старый, дочки!—каже стара,— вона у насъ не переросла ще, хлиба-солы не перейила, хвалыть Бога, достаткы у насъ и свой е, нехай же вона сама соби выбере жонныка, щобъ писля не нарикала на насъ....

— Та якъ же зъ старостамы?

— Да, такъ-такы! Скажемо, що нехай ще Ганнуся погуляе, тай годи.

— Чы гараздъ же воно буде?

— Усе те гараздъ, що робыться по серцю да по воли.

— Побачымо... а теперъ чы не пора лышень спаты.

— Чы спаты, то й спаты.

Увійшла Ганнуся, послала старымъ, потушыла свѣтло и полягала...

Я всю ничъ не спавъ ... Ганнуся стала мени ще кращою; ще мылійшою. Чого я въ ту ничъ не передумава! Боже, Боже! Чого не перекуѣвдылось у голови въ мене.

Чуть-свѣить уставъ я и пишовъ швядче поратысь по хазяйству: ставъ товару сино заносыты, наповаты. Тилькы дывлюсь, ажъ Ганнуся у кошари стоить; я й роботу покынувъ, та до неи:

— Ганнусю, тебе святають?

— Сватають, Грыцю, та я не пиду.... ни за кого, окримъ тебе, не пиду.

— А якъ не оддадутъ стари?

— Викъ здивую, а за нелюба не пиду, свѣита соби не завяжу. Чы знаешъ, Грыцю, що?

— А що, моя голубонько? кажы, що?

— Сьогдни будутъ старосты, я скажу, що не пиду за Пивторапивненка.

— Ну?!

— А ввечери татуса не буде дома, а безъ його мы скажемо матуси, що мы кохаемось... нехай насъ одружыть.

Я поцилувавъ йи тай кажу:

— Не одружыть, моя сызюкрыла.... не одружыть: ты вильного батька дытына, а я крепакъ; ты багата, а я убогий, сырота безридний....

— Дарма, Грыцю! Ты мени мылійшый всього свѣиту.

— И для мене ты станешъ крепачкою?

— Чымъ хочь стану, абы быть зь тобою вкупи, абы быть твоею. Да я не боюсь крепацтва: дяконыха казала, що вась усихъ повернуть на казну.

— Все одно, мое сердце! и казенни таки жь крепаки, абы ще й гирши.

— Дарма, Грыцю! все дарма! абы ты бувъ зо мною.

Мы обнялись, мои губы упылысь пьявкою до губокъ Ганнуса... мы земли не чулы пидь собою, колы жь зыркь! ажь стара стоитъ та дывыться на насъ.... Я такъ и обомливъ.

— А що се ты, Ганнусю, робышь?

Ганнуса стояла червона якъ ракъ.

— Дакъ бачь; — почала стара, — оть кого вона кохае!... Теперь я знаю, чомъ ты не хочешъ йты за Пивторапивнѣнка!...

Ганнуса мовчала.

— А ты, безридный прыблудо! — каже до мене, — чы на те жь мы тебе выкормылы? Отъ и прыгрилы гадыну у пазуси!... Ото и дяка за нашу хлибъ-силъ!

— Боже, Боже! — озвався я, — пани-матко, чы не грихъ же отсе вамъ ривняты мене до гадыны! Що отсе вы промовылы?

— Те, що чуюшь! хиба не правда?

Я не здолавъ бильшь ничего казаты. Кынувъ грабли, що державъ у рукахъ и пишовъ зь двору, не оглядаючысь, и самъ не знаючы, куды и чого иду. Такъ мени тяжко стало! Такъ у мене сердце заболело, що я самъ себе не тямывъ....

V.

Що було зо мною, де я ходывъ, що діялось у господи, що казала Ганнуса, — ничего не знаю. Згадую тилькы, що якъ ставъ я прыходыты у себе, то лежавъ

у своихъ хазяинивъ у хати на полу; била мене сыдила Ганнуса, вся зблidlла, ажовкла, ажудла, на себе не по-кожа стала. Писля вона мени росказувала, що на чет-вертый день писля сваркы зъ старою, мене знайшлы десь за селомъ у снигу и недужого привезлы до дому. Прележавъ я безъ памяти уси мясныци и чотыри недили велького посту. Росказувала, що у мене була гарячка, що я все кричавъ: „пустить мене на волю, пустить до Ганнуса!“

— Що, Грыцю, чы швыдко ты выдужаешъ? — пытають було мене стари.

— Не знаю, — одкажу имъ, — тай на що мени одужуваты? Не хочу, — краще вмерты.

— Хрыстось зъ тобою! — скаже стара, — на що вмираты! ще рано, ты ще молодой.... Прийде часъ, уси попремо.

Не утишалы мене отси речи. Разъ стари пишлы до церкви на Пассию, а Ганнуса zostалась дома.

— Ганнусю, — кажю йй, — що тоби казалы татусь та матуся про мене?

— Ничого не казалы, жалковалы тилькы, що ты нездужаешъ.

— А не лаялы тебе?

— Ни, не лаялы.

— А за Пивторापивненка що було?

— Не знаю, а я за другого не пиду.

— А ничого про се не казалы стари?

— Ни, не казалы....

Тай замовкла. Колы такъ, — думавъ я самъ соби, — колы такъ, колы жыть мени безъ Ганнуса, краще вмерты.... Думавъ самъ на себе руки наложить.... А дали страшно якось стало, жыть захотилось.

Пидожду, подумавъ, одужаю — тоди, якъ не одда-

дуть Ганнуси за мене, пиду сьвить-за-очи. Земля велика, не клыномъ зійшлася; сьвить шырокий—де пропадать, то пропадать!...

VI.

На другый тыждень Ганнуса говила. У субботу дуже рано пишла вона на молитву, стара заходылася коло печы, а старый сыдивъ соби. Я ще нездужавъ вставать и лежавъ.

— Черезъ тыждень, стара, кажутъ люде — Вельк-день; а тамъ почнутъся у людей весилля, а мы жъ якъ будемъ?

— Якъ знаешъ, старый! Треба бъ ихъ одружыты; обое сохнуть.

Одъ сихъ сливъ мени удесятеро прыбавылось здорovia.

— Одружыть не штука, — каже старый, — Грыцько парубокъ не абы-який, моторный, слухняный, трудящый, — да крепакъ. Отъ що погано! Якъ-такы наша дочка буде за невольникомъ?! Якъ-такы мій чесный, спокою-вику вильный козацький ридъ та перейде у неволю? Подумай, лышень, стара.

— Да якый же винъ теперь крепакъ? вони теперь опекунськи.... — каже стара.

— Не викъ будутъ опекунськими. Не буде Галя, буде другая.... було бъ болото, а чорты знайдуться.

— А ты бъ роспытавъ пань-отця, що чувъ винъ?

— Да що його пытаты?... Я й самъ добре знаю. Грыцька я люблю, якъ сына.... Хиба выкупыть його? одначе винъ одыныця!

— Якъ знаешъ, старый! чы выкупыть, той выкупыть, а треба ихъ одружыты; жаль Ганнуси.... марнiе вона бидолашна.... Я й теперь соби не прощу, що тоди

сварылась; пидбыла мене нечыста сыла, ажъ теперь и соромно и жалко.

Довго ще вони радылысь, а я лежавъ, буцимъ спавъ и ничего не чувъ. Сталы на тому, що якъ выдужаю я, то пидемо зъ старымъ до опекуна, дамо йому выплату за мене, та тоди вже й до шлюбу.

У вечери я отсе все розказавъ Ганнуси, вона дуже зрадила; цилый вечиръ сьміялась, сьпивала, наче не та стала.

— Выдужуй же швидче, Грыцю, мое сердце! — сказала мени.

И справди, якъ пройшла моя журба та туга, ставъ я зовсимъ другый! ставъ я выдужуваты не по днямъ, а по часамъ. Наче яка невыдыма сыла засила у мене. О! надія та любовъ — велика цилюща сыла!... Навить крипшой сылы и въ сьвити нема.

VII.

У Чыстый Четвергъ вьйшовъ я уперше писля недугу на сьвить Божый. Такъ на мене и пахнуло сьвижою, новою сылою. Весна вже наставала вповни, бо се було близько коло Юрія. Трава роскишно зеленила и пахла, лугы покрылысь саетовыми кытымамы; сады цьвилы, усе ожыло, усе хвалыло Господа. Пташкы щебеталы свои веснянкы. Весело имъ! Тай хто не щебече, жывучы на воли! Колы бъ люде булы хочъ на половыну таки вильни якъ птыци! Може бъ менче було и зависты, менче сваркы, не лылысь бы людськи сльозы на сыру землю, не стогналы бъ люде по тюрмахъ, не вмиралы бъ зъ голоду. Добре жыть птыцямъ! Далеко краще, нижъ людямъ. Нема ни въ одной птыци ничего своего, а протѣ въ усихъ укупи усе е! И не сваряться

воны, и не лаються, и не позываються, а живутъ мирно та любо. Не даромъ же кажутъ, що гарне братство краще багатства. Тай що зъ того багатства! Отъ же бувъ я багатый, а теперъ що? Зъ довгою рукою хожу, у людей прошу, а колысь и я людямъ надилявъ, колысь и въ мене засики трищалы, да все загуло. На все панська воля, а людської не було.

Такъ ото, кажу, наставъ Четвергъ, наставъ и Велыкдень, я выдужавъ; порадылысь зъ Ганнусею, да на трейтій день съвятокъ и кажу старому (а стара десь у гостыни була):

— Дядьку! звалы вы мене килька, литъ сыномъ, зовить же й по викъ!

Старый буцимъ то и не второпавъ да й пытае: Шо бъ то якъ?

— Такъ, — кажу (знавшы думку старого, я говорывъ сьмыло), — оддайте за мене Ганнусю! Вона мене щиро любить, та й я безъ нея не жытому на симъ свьити.

— Знаю я, знаю, Грыцю, що ты Ганнусю любишь и що вона тебе любить, що се дило не погане, любить и Хрыстосъ навчае. Знаю, що ты чоловикъ гарный, ставшы нашимъ зятемъ, ты будешъ поважатъ насъ, худобы не переведешъ, доглядышь нашої старосты — та колы бъ ты бувъ не крепакъ!

— Се ничего, кажу: мы опекуноьски теперъ; Ганнуса не боится крепацтва.

— Гай, гай! яки жъ вы обое дурни! молоди вы, то тежъ и не знаете, що значить воля. Чы знаешъ ты, що чоловикъ безъ воли? Винъ и не чоловикъ и не звиръ, а все одно, що коняка спутана, та ще й на прыпони. Грыцю! Грыцю! Не бувъ я зроду крепакомъ, а добре знаю, що гирше неволи нема ничего на свьити. О! тяжко, тяжко жыть безъ воли!... Я чоловикъ уже

старый, три дни до смерти, слухай же, що я тобі скажу: ридь нашъ старынный, козацькый, йде видь запорожцивъ, а ни козаки, ни запорожци зроду не булы ничымы пидданкамы. Чы чувъ колы-небудь, що то за запорожци булы? Не чувт? То-то и есть! Ото жъ колы не чувъ, дакъ слухай: запорожци булы такый народъ, що й самому чорту не отдавалысь жывцемъ у неволю; а ты хочешъ, щобъ я свою дочку, свою едыну дытыну да отдавъ самохить у неволю! Да що жъ я за козакъ тоди буду! Що я за чоловикъ тоди буду! Да тоди мене й куры заклюють. Зъ прадида, зъ дида у нашій симби ведеться заповідь: хто пиде у крепацтво самъ, або оддасть за крепака свою дочку, той чорту братъ, той анахвема да буде! Отъ що, колы хочешъ чуты!

Я стоявъ ни въ сихъ, ни въ тыхъ. Старый розжеврився весь, николы я його такимъ не бачывъ. Очи у його горилы, видно було, що въ його душа заговорила.

— Що жъ намъ робыты? — пытаюсь кризь слезы.

Що робыты? Колы бъ я самъ зъ молоду не любывъ, колы бъ я самъ не знавъ, що то за любовь, я сказавъ бы тобі: робы що хочъ, а дочкы я не виддамъ за крепака, предкивськой заповіди не зламаю!... Ну, а теперь я сього не скажу, гриха на душу не визьму, а скажу тобі отъ що: треба выкупытсья.

— Выкупытсья! Колы ничымъ.

— Сорочку послидню зъ плечей продай, а зъ неволи выкупысь!

Я ставъ гирко рыдать... Пидійшла и Ганнуса, и вона стала прохать старого, и вона стала плакать.

— Чого плачете? — озвався старый. — Плачь не може. Бачу я, що кохаець щыро, не пиду я проты васъ, я не ворогъ свойй дытыни! Иды, Грыцю, до опекуна, спытай, що визьме выкупу за тебе, да торгуйся,

наче за быка. Паны за все люблять торгуваться, а за людей ще бильше.... Я положу за тебе выкупъ.

Мы упали старому въ ноги, стали його дякуваты, стали цилувать, я й не знаю вже, що мы на радощахъ тоди робылы.

VIII.

На другый день чуть съвить пишовъ я до опекуна, сказавъ, що хочу выкупыться на волю.

— А де жъ ты грошей визьмешъ?—спытавъ винъ?

— Своихъ,—кажу,—крыхта е, а то въ людей позычу.

— А що жъ ты дасы?

— Не знаю, що положыте.

— Да що я положу? Лышнього не визьму: двисти карбованцивъ дасы?

Я й похоловъ увесь.... Сталы торгуваться, довго торгувалысь, насылу, насылу зйшлысь на пивторы сотни.

Однись я опекуну гроши, винъ узявъ, переличывъ, чы вси сховавъ у скрынку и давъ мени бумагу, кажучы, що то вильна.

Повинчали насъ. Весилля бучного не справлялы, а все було якъ слидъ.... Я вже й не вмю розказаты, що тоди робылось зо мною и зъ Ганнусею! Здається на всьому съвити не було щасливийшихъ за насъ людей. Сталы мы жыть соби. Господь благословывъ насъ диточкамы: двома сынамы — Хведоромъ и Петромъ — бильше й не було. Стари було и не навтишаються нымы! Старый разъ - у - разъ було усе пестыться зъ унукамы, до хазяйства було уже й не прыймається, тилькы литомъ у пасици сыдивъ. Жылось намъ, мовъ у раю. Да выдно не можна, щобъ чоловикъ вично живъ у щасти, выдно не можна сього, або вже такъ людямъ на роду напысано, щобъ воны мучылысь не тилькы на тимъ съвити,

але й на симъ. — И чога воно такъ? Щобъ, здається, усимъ людямъ быть равными, усимъ щасливыми? Ни жъ! Есть така лычына зла, що псуе людське щастя.... ма-буть йй завидно становиться, колы чоловікъ не страждае. Такъ було и зъ нами.... Прыйшла перша холера, стали люде мерты покотомъ, поховалы и мы своихъ старыхъ: обохъ на одному тыжни.... Царство имъ небесне! Нехай надъ нымы земля перомъ!

IX.

Пройшло килька рокивъ. Диточки наши росли. Разъ у недилю сыдымо мы пидъ воритьмы, колы жъ дывимось: йиде щось протягомъ шестернею прямо у панський двирь. Сталы пытаться, що воно таке? Кажуть новый панъ. Отъ-тоби й повернулы въ казну, — подумавъ я, — а сердце чога такъ у мене й забылось.... Чуло воно щось недобре, да не вмило сказать....

Почалы роспытуваться, який панъ, видкиля и якимъ чыномъ до нього перейшло наше село? Кажуть, бувъ десь далеко, служывъ у Сыбири, далекий якийсь унукъ покойному панови. Ну, прыйхавъ и прыйхавъ! Катъ його беры, — намъ и гадкы немає.

Такъ думалось, да же такъ сталося! Тыжнивъ черезъ два прыйшлы зваты мене у двирь до пана. — Що тамъ таке, думаю я соби: на що я йому здався? Одначе, думаю, пиду, хочъ подывлюсь, що тамъ за сыбирный панъ. Прыйшовъ. Винъ зразу якъ гримне на мене: чому ты, сякий-такий сыну, на панщину не ходышь?

— Тому, — кажу, — не хожу я, пане, що я вже тырнадцятий рикъ вильный, я выкупывся на волю.

— У кого ты выкупывся?

— Въ опекуна, у мене есть и бумага.

— Брешешъ! — крычыть, — опекунъ не съмивъ выпускаць на волю чужыхъ людей, покажы бумагу.

— Вона дома у мене.

— Пиды, прынесы!

Прынись я. Винъ прочитаць, та якъ шпурне йи мени межы очи! — Се, — каже, — бумага, що можна на козачци женыться, а ты мени ще теревени гонышь, що ты вильный! На роботу завтра! а не пидешъ, у Сыбирь завдамъ.

Я своимъ ушамъ не вирываь. Чы вже жъ такы, — думаю, — опекунъ обманывъ мене? Ни, щось воно да не такъ.

— Воля ваша, пане, — кажу, — а я на роботу не пиду.

— Не пидешъ?

— Ни, не пиду, я чоловикъ вильный.

Тилькы що сказавъ отсе, якъ накынется на мене панъ, якъ ставъ мене трощыть по выскахъ, по щелепахъ, крый Боже! насылу вырвався! Прыбигъ до дому и не стямлюсь, що й робыть, що й жинци казатъ. О! тоди-то я згадавъ старого свого тества! Тоди-то я нагадавъ його речи про волю.... Нагадавъ, та якъ лигъ, то два рокы й не встававъ. Якъ вже я вычунявъ, не знаю. А що переплакала моя сердешна Ганнуся, дакъ и сказаты не можна. Зъ тыхъ слизъ йи добру бъ каложу можна зробыть.

Позвалы зновъ мене до пана. Ставъ винъ зновъ пытаты, чы пиду на роботу?

— Не пиду, пане! що хочте, робыть, а не пиду.

— Ну, одкупысь, — каже.

— У другый разъ, чы що? Де жъ такы воно выдано, щобъ зъ вола дви шкуры дралы? Ничымъ мени одкупыться!

— Платы обрикъ!

— Да за що жъ, пане, платыты, колы я вильный чоловикъ?

— А не хочешъ ни робыть, ни платыть, будешъ у Сыбири.

— И тамъ, пане, люде живутъ, одже жъ и вы зъ Сыбиру прыйхалы!

Роспалывся мій панъ! кынувся до мене, щобъ быть, да и ставъ. Выдно, Богъ пересылывъ такы чорта.

— Отъ тоби, — каже, — останне мое слово: якъ черезъ тры дни не выйдешъ на роботу, або не заплатышь оброку, будешъ у Сыбири.

Пишовъ я до дому, порадывся зъ жинкою, сходылы въ городъ и тамъ радылысь, уси одно кажуть: опекуну не можна було браты выкупу, и бумага та, що винъ давъ, никуды не годыться; треба покорыться панови. Робыть було ничего, ставъ я платыты обрикъ и платывъ шистъ литъ. То булы кривави гроши, да панъ на те не дывывсь; йому абы гроши.

На сьоме лито понисъ я панови обрикъ 50 карбованцивъ; не бере, каже: „мало, у тебе вже сыны парубкы, платы и за ихъ“.

Не выдержавъ уже я на сей разъ такой пекельной муки.

— Знаете що, пане, — кажу йому: — вы мене былы, нивечылы, дралы зъ мене и гроши и шкуру, теперъ хочъ визьмить да зйижте мене, а бильше не заплачу, бо ни зъ чого.

Панъ ничего не сказавъ, тилькы заскреготавъ зубамы, ухопывъ мене за комиръ та выштовхавъ на рундукъ. На другой день прыбигъ становый и забравъ мене и жинку у станъ; тамъ держалы насъ дви недили, а панъ тымъ часомъ повизъ моихъ сынивъ у городъ тай поодававъ у москали.

Х.

Вернулись мы до дому, дывимось: пустка, дитей нема, сусиды все намъ розказалы. У мене такъ сердце зкамянило, що я вже й плакать не здужавъ, а сердешна Ганнуся, якъ почала рыдать, якъ почала бытсья у груди, объ землю.... крий Боже, якъ былась, и сказаты не можна! Не йила ничего, не пыла, усе былась, усе былась.... Люде стали радуть, щобъ я не спускавъ йи зъ очей, — ничего не помогло. Крычыть було не своимъ голосомъ, ажъ сумно становиться. Недовго вона страждала. Разъ, уже нездужаючи ходыть, выбрала годину, якъ я пишовъ по воду, вылизла рачкы зъ хаты, прылила у панський двирь, та якъ ударылась грудьмы объ рундукъ, на тимъ мисти и душу Богу виддала. Охъ, тяжко, тяжко!... Дайте духъ перевесты, оддыхать, уже небагацько, заразы докажу....

Довгенько дидь виддыхавъ, тяжко зитхаючи, а пить такъ и льеться зъ його. Выдко було зо всего, що въ його дуже душа наболила, що винъ багато выстрадавъ.

Отъ же слухайте дали. Панъ не выйшовъ и подывиться на Ганнусю, соромно, мабутъ, йому стало, що загубывъ неповынну душу. А я якъ почувъ про се, якъ прыбигъ у двирь, якъ углядивъ мертву Ганнусю, якъ заголосывъ, якъ закрычавъ не своимъ голосомъ, то тилькы й памятаю, що якыхсь два чоловикы взяли мене пидъ руки, одвели въ контору, да тамъ и замкнулы; безъ мене и покойныцю поховалы, не пустылы мене кынуть йи у могылу жменю земли.... Черезъ три дни панъ прыславъ усю мою худобу забраты у двирь, а мене перевелы до вивчаря у хату. Зъ того часу ставъ я рыдаты, наче мала дытына; иноди було

радъ бы и перестаты, такъ не здолаю, сами слёзы
ллются; да потиль такъ плакавъ, покиль и очи выпла-
кавъ.... Очей же нема, а слёзы ще есть и теперьъ.
Поки я бачывъ, я живъ у сели для того, щобъ щодня
бачыты могылу Ганнуси, а якъ ослипъ, никому мене
провесты на могылу. Опротывило мени ридне село,
одпросывся я у пана, тай пишовъ у старци. Спасы-
бигъ, що пустывъ, бо його панська воля и на се була.
Пишовъ, да оттакъ и хожу вже шосте лито.... Отъ
вамъ и все....

Дидъ замовкъ.

1862 р. Полтава.

И мы за Нымъ!

(ПЕРЕСЬПІВЪ)

З. п. Г. — С.

I.

 ай Септимъ Цинна бувъ патрыцій Рымскый. Молодой свій вѣкъ винъ перебувъ середь легіонивъ въ трудному жыттю вѣйськовому, а потимъ вернувся до Рыму, щобъ тутъ роскошуваты зъ своеи славы та зъ великои, хочъ трохи вже й пидупалои маетности своеи. Заразъ винъ кынувся спожываты и спожывавъ ажъ надто-усього, що спромоглося постачаты величезне мисто. Ночи йому мыналы за бенъкетами по велелипныхъ виллахъ (куторахъ) билия миста, а дни його плынулы на вправахъ у ланыстивъ; въ бесидахъ зъ красномовныкамы, та втепыдаріяхъ, де проважено рижни дыспуты и вкупѣ зъ ными переказувано миськи та великопанськи плетки; навидувався винъ и до цыркивъ, щобъ любоваты зъ бигання коней, та зъ боротьбы гладіаторивъ; не забувавъ Цинна и на греческыхъ музыкивъ, и на ворожокъ фракійськихъ, и на чаривныхъ танцюрыстокъ, навезеныхъ зъ островивъ Архипелагу. Видъ свого редыча по матери, славетного колысь Лукула, — Цинна перенявъ уподобу до ласыхъ найидкивъ. До столу у його подавано гредьки вына, устрыци зъ Неаполю и сыту сарану нумидійску, душену въ меду. Усе, що можна було роздобуты въ Рыми,

повинно було буты и у Цинны, почынаючы зъ рыбъ Червоного моря и кинчаючы бѣлымы горлыцямы зъ берегивъ Борысфена. Роскошувавъ винъ не тилькы, яко жовнирѣ-вередунѣ, а яко перебирчывый патрыцій. Винъ запевнивъ самъ себе, а може й справди збудывъ замылованнѣ до творивъ штуку прекрасной: до статуй, знахоженныхъ пидъ руинамы Корынфу; до епылехій зъ Атики; до вазъ зъ Етрурны або зъ Серыкума имлыстого; до мозаикъ рымськихъ; до тканейъ зъ надефратськихъ; до пахощивъ арабськихъ и до того дрибязку ризноманитного, що заповнюе порожнечу жыття патрыціивъ. И про все те умивъ винъ розмовляты, неначе знавецъ и аматоръ, зъ беззубымы дидамы, що, йдучы до столу, оздоблялы свои голомози головы рожевымы винкамы, а пѣсля бенкету жувалы квиткы геліотропу, щобъ пахощамы ихъ перебыты недобрый духъ зъ свого рота. Цинна почувавъ красу Цицероновськихъ бесидъ и виршивъ Овидія, або Горація. Выхованый красномовныкомъ афынцемъ, винъ по грецьки говорывъ дуже легко, зъ памѣяты чытавъ цѣли роздилы „Иліады“, а пидъ годину бенкету спроможень бувъ спиваты Анакреонови писни ажъ докы не спьяніе, або не охрыпне. Дякуючы своему учителеви та ыншымъ красномовныкамъ, винъ спизнавъ и фылософію и тямывъ зъ неѣ стилькы, що розумивъ штыбъ рижныхъ утворивъ розумовыхъ, споруженыхъ въ Еллади и по колоніяхъ; розумивъ такъ само и те, що вси вони тоди булы вже руиною. Винъ знавъ очевысто чымало стойкивъ — и почувавъ до ныхъ непрыхыльнисть, уважаючы ихъ бильшь за партію политычну та до того и за безлюдкивъ, що спротивляються жыттю веселому. За столомъ у його часто трапезовалы и скептыкы; въ часы мижъ двома стравами вони знивечувалы рижни системы

и здѣймаючы повни вынамы чаши, промовлялы, що раювання—єсть дурныця; а правда—щось недосяжне; метою жъ головы мудрой може буты — єдыне спокій незрушений.

Усе те пролітало повзъ його уши, не западаючы въ глыбынь. Жадныхъ переконанъ у Цинны не було, та винъ и не воливъ ихъ маты. Въ образи Катона винъ добачавъ зъєднання велького характеру и велькой глупоты. Жыття винъ уважавъ за море, на якому гуляють витры, докы хочуть, єдыну мудристь винъ добачавъ въ умилости становыты свои парусы такъ, щобъ витерьъ гнавъ ихъ напередъ. Опричъ того винъ дававъ цину вельку шырокимъ плечамъ своимъ; дужому шлунку, та прекрасній римській власній голови зъ орлячимъ профылемъ и зъ мицнымы шелепамы и бувъ певенъ, що зъ усимъ отсимъ можна якось перейты свій викъ.

До школы скептыкивъ винъ не належавъ, а про те въ жыттю бувъ скептыкомъ й вкупи гедонистою, хоча й тямывъ, що роскошування-жъ не єсть щастя. Зъ дїсною наукою Епикура Цинна не бувъ ознаемлений, тымъ то и вважавъ себе за Епыкурейця. Въ загалі на фылософію винъ дывывся, якъ на боротьбу духову, такъ само добру, якъ и та боротьба, якій навчалы ланысты. Колы змагання въ бесидахъ ставалы йому нуднымы, винъ ишовъ до цырку подывытыся на кровъ. До богивъ не було у його виры, такъ само, не нявъ винъ виры въ правду, ни въ доброчынність, ни въ щастя. Тилькы вищованнямъ винъ нявъ виры, булы у його и свои забубоны, а схидни виры таємнычи ворущылы йому цікавистъ. За для невольныкивъ панъ зъ його бувъ добрый, докы хвылева нудьга не доводыла його до лютости. Винъ соби гадавъ, що жыття

чоловика—се здоровенна амфора и вона тымъ коштовнійша, чымъ лишого вина насыплешъ въ неи, тымъ то й пыльновать винъ власну амфору наливаты выномъ найлипшымъ. Винъ никого не кохавъ, а про те чымало було речей, що подобалыся йому; міжъ нымы, напр., власна орловыда голова зъ велелипнымъ черепомъ и зграбна нога патрыціянська. Въ перши часы свого жыття гультайського подобалося Цинни дывуваты Римъ своими хымерамы. Килька разивъ у сій справи йому и пайдыло; але перегодомъ и до сього винъ збайдуживъ.

II.

Нарешти винъ догулявся до сплюндровання своєї маєтности. Добро його розшарпали лыхвари; а Цинни нагомисць лышылася утома, буцимъ після великой праці, нехоць, та ще одна велика несподиванка—якась глыбока тривога. До схочу спожывъ винъ достаткивъ; раювавъ зъ кохання такъ, якъ кохання тодишни люде розумилы; газнавъ роскопывъ; напывся славы військовой; покоштовавъ небезпечности; бильшь-меншь спизнавъ и межы мысли людської; стривався и зъ поезією и зъ штукою; выходить, що й можна йому було гадаты, що винъ зъ жыття взявъ усе те, що жыття спромоглося йому даты. А тымъ часомъ теперъ переняло його таке вчуття, нибы винъ щось знехтовавъ и те щось було важнійше надъ усе! Одначе винъ не тямывъ, що саме винъ знехтовавъ и марно коло того трудывъ голову свою. Не разъ захожувався винъ одирватися видъ того мирковання и видъ тей тривоги; захожувався впевныты себе, що бильше ничего вже въ жыттю нема и буты не може, але пидъ ту саме годину тривога, замисць того, щобъ поменшаты, зростала до того ступня, що

здавалося йому, що вінъ тривожиться не за себе тильки, а за цилый Рымъ. Одночасно вінъ и задривъ на скептыкивъ и уважавъ ихъ за дурнивъ, бо вони впевняли, що порожнечу можна зовсимъ добре заповныты ничымъ. Теперь жыло въ йому наче дви людыны; одна зъ ныхъ дывомъ-дывовала зъ власной тривоги, а друга мывоволи прызнавала ту тривогу цилкомъ слушноу.

Небавомъ писля зубоження Цинны, вінъ, дякуючы пиклованню и мицному впливу кривнякивъ, здобувъ соби посаду начальныка Олександріи, куды його вырядылы потроху ще й на те, щобъ вінъ въ отсій багатій краини зновъ надбавъ соби добра. Але жъ душевный неспокой сивъ зъ нымъ въ Брундизіуми на корабель и цилу дорогу товаришувавъ йому. У Цинны була думка, що въ Олександріи — нови люде, инчий свить, нови вражиння да справы урядованя дадутъ йому змогу спекатыся въйидлывого товариша того. Помылывся вінъ. Мынувъ мисяць, мынуло й два, а тривога не покынула його! Немовъ те зерно Деметры, вывезене зъ Италіи, ще роскишнйшъ було на плодючому грунти Дельты, такъ и вона-ота тривога души, зъ буйного куща розрослася въ розлогый кедръ и почала що разу бильшъ охмаруваты Циннину душу.

Спершу Цинна спробувавъ бувъ розвіаты ии такымъ жыттямъ, яке вінъ провадывъ колысь въ Рыми. Олександрія була мисто роскишне; тутъ повно грекынь зъ свитлымы косамы и зъ нижнымы лыцями, яки видъ проминня сонця Египту насыпавъ прозорыстый злегенька блескъ бурштыновыи. Въ обіймахъ отыхъ грекынь Цинна й шукавъ соби заспокоення.

Але жъ колы и се було марно, сплodyлася у його думка — наложыты на себе руки. Чымало його товаришивъ такымъ шляхомъ спекалыся свого жыття, маючы

на те прыводы геть не таки важни, яки мавъ Цинна: имъ спрычынылася до того—кому тилькы нудьга; кому—духово-моральна порожняча, а кому бракъ охоты жыты. Колы невольныкъ вмило и мицно трымавъ меча—допытъ було одной хвылыны и всьому край!... Цинна вхопывся за отсею думку; але колы винъ бувъ наладнався вже справыты йи, чудный сонъ спынывъ його! Прывыдилось йому, що винъ перевозыться черезъ ричку и бачыть: на другому берези, въ постати трупяна-невольныка стоить ота тривога його. Поклонывшысь— вона й каже до його: „я попередыла тебе, щобъ тутъ зустриты“. Вперше на своимъ вику Цинна злякався; винъ зрозумивъ, що скоро вже и про жыття на тимъ свити не можна йому думаты безъ тривоги, такъ пиде туды въ двоухъ зъ нею.

На-самъ-кинець Цинна прырадывъ соби спизнатыся зъ мудрецямы, якъ раялы було въ Серапеуми: гадавъ винъ—чы не знайде мижъ ными розгадки на свою загадку. Одначе мудреци не вмилы даты видповиди на ту загадку, за те звелычалы його *τοῦ μωσαίου*. Таке звелычання надавано рымлянамъ зъ высокымъ родово-домъ и значиннямъ. На перше—и се було невеличкою втихою. Тытулъ мудреця, наданый людунй, що не вмила видповисты соби, що бильшь за все вабыть йи, Цинни можна бъ було взяты зъ иронією, одначе винъ гадавъ, що може Серапеумъ не зразу усю свою мудристь выявляе и не страчувавъ надіи цилкомъ.

Мижъ мудрецямы въ Олександріи найвыдатнійшымъ бувъ благородный Тымонъ Афынський, людына значна. горожанынъ рымський. Вже килькы рокивъ винъ живъ въ Олександріи, куды прыбувъ за для стеження таемнычой науки египетської. Про його казалы, що не було въ кныгарни ниже едыного перга-

менту, або папірусу, якого бѣ винѣ не перечытавъ; говорено, що винѣ усією мудристю людською орудує. До того жѣ бувѣ винѣ людина рахманна и розважлива. Посередѣ чысленныхъ педантивъ и коментаторивѣ зѣ заскорынилымъ мозкомъ—Цинна зѣ першого разу видризнывъ його и не забаромъ спизнався зѣ нѣмъ, а черезъ якийсь часъ зійшовся близьше и навить спрыятелывся. Молодого рымлянына дывовала та вправнисть вѣ діалектыци, та красна промовыстость, зѣ якою старыкъ розмовлявъ про высоки речи, що доторкувались прызначення чоловика и сьвиту. Найпаче жѣ вражало Цинну те, що мирковання Тымонови бұлы зъеднани нибы зѣ якоюсь тугою. Перегодомъ, колы воны бильшь спрыятелывыся, Цинну килькы разивѣ брала охота спытаты у старого мудрэця, що спрычынылося його тузи и разомъ зѣ тымъ видкрыты передѣ нымъ власне серце. Якось воно небавомъ до того й дѣйшло.

III.

Разъ якось у вечери, писля гоминкои бесиды про мандривку душѣ людськихъ, Цинна зѣ Тымономъ лышылыся вичѣ-на-вичѣ на терасси, звидкиль бұло выдно море. Цинна, взявшы Тымонову руку, щыро прызнався йому про те, що бильшь за все скорботно охмарувало йому жыття и черезъ що винѣ пыльновавъ спизнатыхся зѣ ученымы и зѣ фылософамы вѣ Серапеуми.

— Прынайми,—мовывѣ винѣ,—нарешти я здобувся на те, що спрыятелывся зѣ тобою, Тымоне, и теперь видаю, що колы ты не розгадаешъ загадки мого жыття, то вже й никоу йи не розгадаты.

Тымонѣ якийсь часъ дывывся на морську безодню, вѣ якій видбывався молодыкъ, а потимъ мовывѣ:—чы

бачывъ ты, Цинно, ти зграи птаства, що зъ темрявной пивночи прылитають сюды зимоваты? Чы выдаешъ чого птаство те шукае въ Египти?

— Видаю: тепла и сьвита.

— Души людськи тежъ шукають тепла, якимъ е коханья, та сьвиту, якимъ е правда. Але птаство тямыть, куды йому летиты по свій добробуть; а души людськи литають безъ шляху, блукаючы въ журби, та въ тривожи.

— Чомъ же, благородный Тымоне, не можна знайти шляху?

— Та бачъ: колысь люде шукалы видпочынку у богивъ, а за нашого часу вира въ богивъ выгорела, наче та олыва въ лампи. Потимъ люде гадалы, що фылософiя стане сонцемъ правды; ныни—якъ се и самъ-здоровъ есы—татышь добре, и въ Рыми, и въ Академи въ Афынахъ, и тутъ на руинахъ фылософiи — сыдятъ скептыкы; воны гадають, що прынесли людныи спокой, а дiйсне прынесли воны тривогу: бо видцуратыся тепла и сьвиту, значыть—лышыты душу въ темряви, а остання-то и е—тривогаю. Выходыть, що протягшы попередъ себе руки, будемо шукаты стэжки помацкы.

— Хоба жъ и ты йи не знайшовъ?

— Шукавъ — та не знайшовъ. Ты шукавъ йи въ раюванню; а я — въ мизкованню; обохъ насъ однакова темрява оточала. За те — довидайся — що не самъ есы мордуешся; а мордуеця въ тоби душа мыру. Чы ты давно не ймешъ виры до богивъ?

— Въ Рыми поклоняються имъ ще прынародно и привозятъ новыхъ зъ Ази та зъ Египту; але шыро ймутъ до ныхъ виры хоба перекупныкы городныи, що ранкомъ прыйиздятъ изъ селъ до миста.

— Ото жъ воны тилькы и заспокоени.

— Такъ само якъ и ти, що тутъ кладуть поклоны передъ котама та передъ цыбулею.

— Не згиршъ якъ и ти, що наче звирята нагодовани, ничого соби не бажають, опричъ спаты та йисты.

— А колы такъ, то чы варто жъ жыты на сьвити?

— А хйба жъ мы видаемо, що прынесе намъ смерть?

— Такъ воно и выходить — що яка жъ рижныця мижъ тобою и скептыкамы?

— Скептыкы погожуются, чы прынаймни вдають, що погожуются зъ темрявою, а мене темрява мордуе....

— И не бачышъ вызволення зъ ней?

Тымонъ на хвылыну замовкъ, потимъ повагомъ и нйбы якось вагаючысь, мовывъ:

— Я сподиваюся на його.

— Звидкиля?

— Не видаю.

Потимъ пидперъ голову долонямы и нйбы пидъ впливомъ тией тыши, що пановала на тераси, голосомъ тыкымъ ставъ казаты:

— Чудне дило; але инколы мени здається, що колы бъ на сьвити не було бильшъ ничого, опричъ того, що мы видаемо, и колы бъ намъ не можна було буты ничымъ бильшымъ за те, чымъ мы єсьмо, то бъ мы дривогы не занавалы. Значыть: я зъ хворобы беру надію на одужання. Вира въ Олимпъ, та въ философію — вмерла; але адоровьемъ може стати якась нова правда, мени невидома....

Зъ отсіей розмовы несподиванно вразвалъ Цинна велького полегнанна. Почувшы, що не самъ винъ хоруге, але цилый сьвить хоруге, винъ спочувъ, нйбы хтось вызволивъ його зъ пидъ вельчовной вагы, розиклавыи йи на плечи тысячи чоловнчъ.

Зъ того часу прязнь, що еднала Цинну зъ старымъ грекомъ, стала ще тиснійшою. Теперъ вони частійшъ провидували одынъ одного и дилылися и думками и хлибомъ-силлю пидъ часъ бенкетивъ. Цинна хочъ и пидтоптався зъ досвиду життєвого, та зъ нехочу, але бувъ ще остилькы молодымъ, що въ жыттю ще й про його лышылыся де-яки невидоми ще йому прываблывости. Таку саме прываблывость зустривъ винъ въ Тымоновій одыначци—доньци його Антеи....

Въ Олександріи добра слава Антеи не була меншою доброи славы йїи батька. Антею вславлялы благородни римляне, що завиталы до Тымоновои господы; вславлялы грекы, вславлялы фылософы зъ Серапеума, вславлялъ и народъ. Тымонъ не замыкавъ своєї дони въ гынекею, якъ звычайно грекы замыкалы жиноктво; винъ пыльновавъ усе, що самъ знавъ, — перелыты въ Антею. Колы мынувъ йїи вѣкъ дытынный, батько перечытувавъ зъ нею кныжки грецькы, навить римськы и жыдивськы; вона, зриспы въ рижномовній Олександріи, и, маючы незвычайно добру память, швыдко навчылася тымъ мовамъ. Вона, ꙗкъ товаришувала батькови думками и часто брала участь въ бесидахъ, що пидчасъ симпазівъ справлялы въ доми Тымона; часто въ лабыринти трудныхъ пытанъ, вона, якъ Аріадна та, вмила сама выйти и другихъ провести на стежку. Батько дывовався на неї и шановавъ йїи. Опречь того Антею оточало таємне зачарування и трохы ще не святить; часто бачыла вона вици сны и въ ныхъ бачыла речи, несрыми для очей звычайныхъ смертныхъ людей. Старый мудрець ще й черезъ те кохавъ йїи, наче власну душу свою, що жахався стратыты йїи; бо вона часто пывидала, що у сны ввыжаються йїй якысь истоты лыходійни за для неї и якесь дывовчне свитло, про яке

вона не видае, чы воно буде джереломъ жыття, чы смерты.

А докы що оточала йїи сама тилькы любовъ. Египтяне, що видвидувалы Тымона, звалы Антею Лотосомъ, може тому, що квитку отсю по берегахъ Ныла шанувалы божюю шаною, а може й за те, що хто разъ побачывъ Антею, той спроможень стававъ забуты цилый свить. Тай краса жъ йїи була вривень зъ йїи розумомъ. Сонце Египта не зашарыло йїи лыченька, на якому рожеве проминня съвитання, здавалося, обгорнене прозорою перлыною. Въ очахъ у неї сяла блакить Нылу, а поглядъ йїи, здавалося, вырынавъ зъ невидомой далыны, наче вода тїей рикы таемнычой. Колы Цинна, побачывшы и почувшы йїи вперше, вернувся до господы, його переняла жадоба въ атріуми свого дому спорудыты на честь Антеи вивтаръ и на йому прынесы жертву зъ билыхъ голубивъ. На своимъ вику винъ стривавъ тысячи жиноцтва, почынаючы зъ дивчатъ далекой пивночи, що маюць били вїи, а косы барвы достыглого збижжя — и кинчаючы нумидійкамы, чорнымы наче та лава, але доси винъ не стривавъ ни такой постати, ни души такой. И чымъ частійшъ винъ бачывъ Антею, и липше спизнававъ йїи; чымъ частійшъ доводылося йому слухаты йїи розмову, тымъ швыдче зростало здывовання його. Часомъ винъ, що не нявъ до богивъ виры, переймався думкою, що Антея не може буты донеку Тымоновою, а е вона доня якогось бога; що вона на половыну лышенъ людына, а на половыну истога несмертельна. И небавомъ винъ покочавъ Антею — коханнямъ несподиваннымъ, глыбочезнымъ и непоборнымъ; воно видъ колыщного його кохання, що зазнававъ винъ на своимъ вику, такъ видрижнялося, якъ Антея видрижнялася видъ инчого жиноцтва. И винъ

жадавъ побратыся зъ нею едыне на те, щобъ обожуваты йи. Винъ ладенъ бувъ виддаты власну кровь, абы тилькы побратыся зъ Антею. Винъ почувавъ, що воливъ бы лише буты жебракомъ зъ Антею, нижъ писаремъ безъ неи. И якъ той выръ на мори зъ негатованою потужностію захоплюе все, що попадається округы його, такъ и Цинныне кохання пошматовало йому душу, серце, думку, дни и ночи його и все, чысто все, зъ чого жыття складається.

Нарешти кохання обгорнуло и Антею.

— Tu felix Cinna!—казалы його прыятели.

— Tu felix Cinna!—казавъ и винъ самъ соби, колы, нарешти побрався, колы божественни уста Антеи промовылы священни слова: „Де ты, Кайю, тамъ и я, Кайя...“—йому здавалося тоди, що щастя його буде—якъ те море—безъ краю, неоглядне....

V.

Мынувъ рикъ. Молода дружина Циннына въ свой господи мала шану майже що нарівни зъ богами; за для свого чоловіка була вона зинницею ока и коханнямъ и мудростею и съвитомъ. Але Цинна, ривняючы щастя свое до моря, забувся, що на мори буває не тилькы прыплывъ, але и видплывъ. За рикъ Антея занепала на якусь невидому, жажлыву хворобу. Сны йи переминылыся на якисъ страшни выдиння, що выснажувалы зъ неи жыття. Проминня съвитання зъ лыченька у неи зныкло, лышылась тилькы прозористь перлыны; руки у неи почалы съвитытыся, очи позападалы глыбоко пидъ чоло и рожевый лотосъ стававъ все бильшь та бильшь билийшымъ и зробывся такимъ блидымъ, наче тварь у мерця. Спостереглы, що надъ Цинныною

господою почалы кружаты ястребы, а въ Египти се було вищовання смерты. Выдиння Антеи становылыся все страшнѣйшымы. Колы въ годыны пивденни сонце залывало усе билымъ сиевомъ; а мисто порынало въ мовчанья, Антеи здавалося тоди, що вона чуе округъ себе швыдкы ступни якихсь незримыхъ истотъ; а въ глыбыни повітря ввыжається йій суха, жовта тварь мерця, що чорнымъ очыма позырае на неи. Очи ти вставлялыся въ неи пыльно та уперто, нибы клыкалы ййи, щобъ вона кудысь йшла, въ якусь темряву, повну таемности и ляку.

Тоди тило Антеи почынало тремтиты; наче зъ пропасныци; чоло ййи ставало блядымъ и выступавъ по ййому крапельастый питъ холодный: въ ти хвыли ота обожена жрыця господою оберталася на безпомичну дытуну перелякану; лыченько свое ховала на груди до дружыны и побилилымы устами мовыла: „ратуй мене; Кайю! обороны мене!“

И Кай ладенъ бувъ кнутыся на всяку мару, яку бъ тилькы спромоглася Персефона выпустыты зъ пидземелля, але марне впывався винъ очыма въ просторыще! навкругы, якъ звычайно опивдни, никогисенько не було: биле сиево залывало мисто; море, здавалося, палае на сонци, та середъ тыши чутно було-тилькы квылиння яструбивъ, що кружалы надъ будынкомъ.

Выдиння все частѣйшала, нарэпти зробылыся щоденнымы. Не покыдалы воны Антеи въ свитлыцяхъ дому, въ атрїуми и по за домомъ. За порадою ликари вь Цинна поклыкавъ египетськихъ самбукынивъ и бедуинивъ, що гралы на глыняныхъ свыстилкахъ: воны своею музыкаю голосною,—мусилы заглушыты гоминь истотъ незримыхъ. Все те було — марно! Гоминь той вчувався Антеи пидчасъ найголоснѣйшого гамиру. Колы

жъ сонце пидходило до тїей высокосты, що тинь чоловіка лежыть била нигъ його, наче скинена одежа зъ пличъ, тоди въ повітри, що ажъ тремтило видъ спеку, зъявлялася тваръ мерця и своїмы очыма шклянымы дывылася на Антею, и повагомъ видходила геть, нибы хочучы промовыты до неї: „иды за мною“.... Часомъ ввыжалося Антеї, що мерцєви уста повагомъ ворупашься, а часомъ—що зъ ныхъ вылітають чорни жуку огыдливи и летять въ повітри, простуючы до неї. Сама лышень думка про прывиду—выкыкала въ очахъ у неї почуття жаху. Нарешти жыття за для Антеї зробылося такою тяжкою мукою, що вона прохала Цинну, щобъ винъ—або меча йїї пидставывъ, або давъ напытыся отруты.

Цинна тямывъ, що того йому не здолаты. Своимъ мечемъ винъ соби уси свои жылы попереризавъ бы за для неї; але йїї убыты не зможе. Колю винъ уявлявъ соби дорогу йїї головоныку мертвою, зъ заплющеннымы очыма, повну спокою холодного, а груди йїї проколоти мечемъ його, то бувъ свидомый, що йому треба перше стерятыся, щобъ те заподїаты.

Якыйсь грекъ-ликарь повидавъ Цинни, що то Гекаты ввыжаються Антеї, а ти истоты невыдыми, що шелестомъ своимъ вражають недужу, належать до поизжанъ бога злодїйного. Тымъ то—на думку того ликаря—за для Антеї и нема поратунку; бо кто побачывъ Гекату, той мусыть вмерты.

Тоди Цинна, якый не-що давно ще тлумывся зъ виры въ Гекату, на жертву йїї склавъ гекатомбу. Але й жертва та не помогла и другого дня опивдни ти кмури очи зновъ дывылыся на Антею.

Пробовалы ще закрываты у Антеї усю голову, але жъ черезъ найгустїйше покрывало вона все такы

бачыла ту тварь мерця. Колы вона перебувала въ темній свитлыци, тварь та дывылася на неі изъ стинь и своимъ блидымъ лыкомъ мерця розганяла темноту.

По вечерамъ недужій легпало. Тоди находывъ на неі такой глыбокій сонъ, що и Цинни и Тымонови не разъ здавалося, що вона вже не прерынется. Небавомъ вона танъ анесылила, що не спроможна стала безъ чыеисъ запомогы сама ходыты. Почалы йи на ношахъ носыты.

Колышня тривога зъ непомирно бидьшою сылою вернула ся зновъ до Цинны и цилкомъ усього його передыла. Бравъ його острахъ за жыття Антеі, але разомъ переймався винъ и чуднымъ почутымъ, що недугъ Антеі якось таемныче звязаный зъ усимъ тымъ, про що винъ въ першій шырій бесиди розмовлявъ зъ Тымодомъ. Може й старый мудрець гадавъ соби те жъ саме, але Цинна не хотивъ и боявся роспытуваты його. Тымъ часомъ недужа марнила, наче квитка та, що до неі въ коранецъ засивъ ядовытый навукъ.

Одначе, не вважачы на безнадійнысть, Цинна усима сыдамы, якыхъ надавала йому роспуца, ратовавъ йи. Першъ за все винъ черевивъ йи до пустели въ околыци Мемфысу; але й тутъ въ тыщи пырамыдъ жахлыви выдидця не покынулы Антею. Тоди винъ вернувся до Олександріи и оточывъ свою дружыну ворожбытамы, чаривныкамы, що заговоруwały недугы, и цилымъ натовпомъ нахабныхъ знахаривъ, що, вжывачы таемнычихъ заходивъ, доиы людське легковирые.... Та колы жъ у Цинны не було вже зъ чого выбираты и винъ кыдався до всякихъ способивъ.

Тоди саме зъ Кесаріи прыйхавъ до Олександріи ликарь жыдъ Йосыпъ, сынъ Кузынъ. Цинна заразъ же поклыкавъ його до своеі дружыны и за хвылю въ

його серци зновъ засвітылася надія. Йосыпъ не нявъ виры ни до грецькихъ, ни до рымськихъ богивъ и зъ погордою знехтовавъ гадку про Гекату. Винъ гадавъ; що певнійшъ за все Антею демони опановали и радывъ покынуты Египеть, де, опричь демонивъ, и пара зъ болотяной Дельты може шкodyты здоровью. Може черезъ те, що самъ бувъ жыдомъ, ликаръ той радывъ перебраться до Ерусалыму, куды демонамъ нема прыступу, тай повитря тамъ суше и здорове.

Цинна тымъ бильшъ охоче послухався такой порады, що бильшъ ничого вже було дияты; а до того начальныкомъ Ерусалыму бувъ знайомый йому прокураторъ; а предкы останнього были колысь кліентамы фамыліи Циннъ.

И колы воны прыбулы до Ерусалыму, прокураторъ Понтій повитавъ ихъ щыросердо и давъ имъ на жытло власный будынокъ литній, що стоявъ близько муривъ миськыхъ. Але ще до прыйизду въ Ерусалымъ Цинныну надію витерьъ розвіявъ. Тваръ мёрця дывылася на Антею, навить на чердаци галеры, колы жъ прыбулы до Ерусалыму, недужа, зъ такою жъ тривогаю, якъ и въ Олександріи, дожыдала пивденной годины. И зновъ мыналы имъ дни въ журби-тузи; въ скорботахъ, въ распачи та въ дожыданню смерти.

VI.

Въ атриуми, не вважаючы на водограй, на холодокъ портыку и ранкову годыну — була страшенна спека, бо сонце весняне распалыло мрамуръ. Але не далеко видъ будынку росло старе, розлоге фыеташкове дерево, що навкругы на значне просторонище давало холодокъ. Витрець на видкрытій мисцевости повивавъ бильше.

Отуть и казавъ Цинна поставыты ноши, оздоблени гяццятамы та квиткамы зъ яблони. На ношахъ покоилася Антея. Сившы била неи, —Цинна положывъ долоню йй на руки, блиди, немовъ той лебастерь, и спытавъ:

— Чы добре тоби тутъ, моя любя?

— Добре, —видповила вона ледви чутнымъ голосомъ и замружыла очи, неначе йй сонъ бравъ.

Оцарювало мовчанья; тилькы витрець шелестивъ лыствою; а по земли била ношивъ перебигалы золоты плямки проминня, що пробывалыся кривъ лыству; та сарана помижъ сирымъ каминнямъ скрекотила безъ упыну.

За хвылыну недужа росплющыла очи, — „Кайю! — мовыла вона, —чы правда, що въ тутешній краини зъяввся такой фылософъ, що выличуе недужыхъ?“

— Такихъ людей тутъ называютъ пророкамы, —видповивъ Цинна. —Чувъ про його и я и хотивъ поклыкаты до тебе, та провидався, що то знахаръ лукавый; до того жъ винъ блазнирствовавъ проты тутешнихъ святощивъ и ганьбывъ виру сього краю, за се прокураторъ прысудывъ —покараты його на горло и сьогодни його розипнуть на хрести.

Антея схылыла голову.

— Тебе выличыть — нищо бильшь, якъ часъ, — мовывъ Цинна, помитывшы тугу, якою понявся видъ Антеи.

— Часъ — прыслуговуе смерти, а не жыттю, — повагомъ промовыла недужа.

Зновъ замовкы. Навкругы мыготылы плямки золоты; сарана стрекотила голоснійше; зъ щылынъ въ скеляхъ повылазылы маленьки ящиркы, шукаючы соби нагритого проты сонця мисця.

Цинна часъ-видъ-часу позыравъ на Антею, а въ

голови у його въ тысячевый разъ куйовдылась распачлива думка, що винъ вже всіхъ способивъ поратунку ужывъ, жадной надїи на одужання нема и небавомъ зъ коханою дружины його стане тилькы тинь тлинна, та жменя попилу въ колумбарыи.

Отъ и теперь, лежачы зъ заплющенными очима на ношахъ, оадобленныхъ квитками, вона здавалася мертвою!...

— И я пиду у слідъ за тобою! — мовивъ Цинна соби на думци.

Тоди саме стало чуты чысь ступни.

Лыце Антеи зблидло, наче крейда та; напивроскрыти уста йїи дыхалы дуже часто, груди почалы колыхатыся дуже скоро. Безталанна мучениця була певна, що то наблыжається натовпъ невыдымыхъ истотъ, — а за нымъ покажется тварь мерця зъ шкляными очима; Цинна, взявши йїи руки, почавъ заспокоюваты.

— Антею! не лякайся! ти ступни и я чую.

За хвылыну винъ додавъ:

— То Понтій иде до насъ.

Дійсне — на поворотци стежки показався Понтій въ супроводи двоохъ невольныкывъ. Понтій бувъ не молодого вже вику, тварь його була кругляста, ретельно выголена; на йїи знаты було и набрану поважнисьть и слиды дійсного клопоту и утому.

— Привить тоби, благородный Цинно! и тоби Антее божественна! — мовивъ Понтій, входячы въ холодокъ пидъ дерево. — Отсе писля холодной ночи та яка жъ снека въ день! Нехай же винъ обомъ вамъ буде слывымымъ и нехай здоровье Антеи вновь пышається отакъ, якъ отси гяцценты и квиткы зъ иблуни, що оздоблюють ноши.

— Спокій и здоровье й тоби! — видповивъ Цинна.

Прокураторъ присивъ на камени, глянувъ на Антею, трошки насупывъ бровы и мовывъ:

— Самитнисть спложуе нудьгу и недугъ, а посередь натовпу людей, — не знайде соби мисця переполохъ.... Я дамъ вамъ одну пораду. На лыхо тутъ не Антиохія и не Кесарія и нема тутъ ни игрыщъ, ни бигивъ кинськихъ, а колы бъ заведено було цыркъ, дакъ бы на другый день тутешни энтузіасты його зруйновалы. Тутъ чуешть тильке саме слово „законъ“, а въ закони тому гакъ на гаку. Воливъ бы я жыты липше въ Скъфивъ, якъ тутъ....

— Се ты, Пылате, на догадъ чого?

— Справди я збочывъ: клопять всьому прычыною. Казавъ я, що середь натовпу нема мисця на острахъ. И отъ сьогодни можете побачыты цикаве выдовыще. Въ Ерусалыми треба вдовольняться и въ малого, а першъ за все треба, щобъ опивдни Антея була середь натовпу. Сьогодни буде замордовано на крестахъ тры чоловика. И таке липше ниякъ ничого. До того жъ на Свято Паскы до миста зъ усього краю сього вбираеться цила череда найдывовыжныхъ обирванцивъ зъ голоты. Можете любоваты зъ тыхъ людей. Я накажу дати вамъ найлиппше мисце била самихъ хрестивъ. Сподиваюся, що осужени на кару хоробро вмиратымуть. Одынъ зъ ныхъ людыва дывочна, — каже що винъ сынъ Божый; рахманый, наче голубъ той, и дійсне не заподиявъ винъ ничого такого, за що бъ повиненъ бувъ кару на горло прыняты.

— А про те ты засудывъ його на хрестъ?

— Я бажавъ спекатыся клопоту и не ворупшыты того гнизда зъ осамы, що гудуть навкругы храму. Вони засыпають Рымъ доносамы на мене. Та нарешти и процесъ иде не про Рымського горожанывна.

— Але черезъ те заслуженый не менше зазнае страждань.

Пылатъ на те промовчавъ; а за хвылыну почавъ говорыты, ныбы самъ про себе:

— Е одна ричъ, якои я не переносу; — се пры-
бильщування. Кто пры мени отсе слово промовляе, той
виднимае у мене веселоци на пилый день. Золота се-
редына! отъ се саме, чого трыматися каже мени моя
розсудливисть. А на свити нема кутка, де бъ меншъ,
нижъ тутъ, трымалыся такого переконання! Якъ все те
мене мордуе!... якъ мордуе! Ни въ чому нема спокою;
ни въ чому нема ривновагы; ни въ людяхъ, ни въ пры-
роди.... Отъ — напрыкладъ — теперь весна: въ ночи
холодно, а въ день така спека, що по каминню трудно
ступаты. Пивдень ще далеко, а зауважте, що діється!...
А вже про людей — такъ липше й не казаты! Я пере-
буваю тутъ тому, що мушу. Але не про се ричъ.... я
зновъ збочывъ.... Пидить подывытыся на кару. Я пе-
вень, що Назорей той хоробро вмиратыме. Я звеливъ
бувъ його катоваты; гадавъ соби такимъ робомъ выз-
волю його видъ кары на горло. Я людына не жорстока.
Ото жъ, колы його катовалы, винъ терпивъ, немовъ те
ягня, и благословлявъ народъ. Зъ його кровь льеться,
а винъ скидае очи до неба та молыться. То найды-
вочнійша людына, яку тилькы на моимъ вику доводи-
лося мени бачыты! Моя жинка и на хвылыну не дае
мени спокою; зъ самого раннього ранку твердыть мени:
„не допусты смерти неповынной“. Я такъ и воливъ;
двичи выходывъ зъ преторыи и обзывався до тихъ
попивъ запеклыхъ и до того натовпу паршывого; а
воны, закыдаючы на спыну голову и роззявляючы роты
трохы не по сами вуха, — якъ одынъ голосоъ, гукалы:
„розпны його!“

— И ты послухався?—спытавъ Цинна.

— Бо безъ сього скоилася бѣ на мисти ворохобня; а я тутъ на те, щобъ охороняты спокой. Мушу свѣй обовязокъ справляты. Я прыбыльшування не люблю, а до того ще я змученый смертельно; але колы я разъ до чого визьмуся, такъ, не вагаючыся, за для добра загального прынесу на жертву жыття одного чоловіка, тымъ паче, колы чоловікъ той никому невістенъ и никто про його не спытае. Тымъ гиршѣ за для його, що винъ не рымляннъ.

— Сонце съвитыть не надъ однимъ тилькы Рымомъ,—тыхо промовыла Антея.

— Антее божественна!—мовывъ прокураторъ,—видповивъ бы я тоби, що по всій земли сонце просьвичуе тилькы рымському панованню, тымъ то на корысть Рымови треба усе присьвячуваты, а ворохобня пидъ-йидае нашу сылу. Одначѣ жъ першъ за все благаю тебе: — не бажай, щобъ я переминывъ свѣй прысудъ. Тоби и Цинна повидае, що сього не можна вьыныты. Разъ высловлено прысудъ — то вже перемыныты його може хiba самъ тилькы цисарь. А я хоча бѣ и хотивъ — права на те не маю. Правда, Кайю?

— А вже жъ.

Прокураторови слова, очевыдчкы, булы прыкрымы за для Антея: вона нибы сама про себе мовыла:

— Значыть можна страждаты и прыняты смерть и неповынному?

— Людей неповынныхъ на земли нема,—видповивъ прокураторъ, — Нязорей жадного злочынста не заподі-явъ — и я, яко прокураторъ, умывъ руки. Але яко чоловікъ — науку його я гужу. Я наумысне довго зъ нимъ розмовлявъ, бажаючы выпытаты його, — отъ же й переконався, що винъ навчае чомусь нечуванному.

Зрозумити його трудно. Съвитомъ мусить розумъ керуваты. Та хто жъ змагатыметься, що доброчынність потрібна? Певне—що не я. Але на що вже стойки, тай ти навчають, щобъ тильки спокійно переносити думкы супротивни, а не вымагають, щобъ чоловікъ видъ усього видцурався, почавшы зъ маєтности и кинчаючи обидомъ. Повидай, Цинно, — ты, здоровъ еси! людына розсудлива, — щобъ ты гадавъ про мене, колы бъ я, ни зъ сього, ни зъ того, отсей будынокъ, де вы живете, взявъ тай виддавъ отымъ голодранцямъ, що отамъ десь била Яфськой брамы гріються на сонци? А винъ сього властыво и вымагае. Навчае ще, — що усихъ треба однаково любыты: жыдивъ такъ само, якъ рымлянъ; рымлянъ такъ, якъ египтянъ, — останнихъ такъ, якъ афрыканивъ и т. д. Прывнаюся, що за для мене и сього було вдостачъ. Въ ту году, колы ричъ иде про його власне жыття, — винъ такый байдужный, немовъ ричъ иде про когось инчого; — навчае та молыться.... На мени нема обовязку ратоваты кого-сь тамъ, хто самъ про себе не дбайе.... Хто не вдатенъ ни въ чому вгадаты миру, то й людына не розсудлива. До того жъ винъ ще й сыномъ Божымъ себе называе и зворушуе основы, на якихъ съвить стоить, — выходыть, що винъ людымъ шкодыть. Нехай соби въ души, що хоче гадае, тильки людей не баламутыть.... Яко чоловікъ, я проты його науки протестую. Колы я, ну скажемъ прымиромъ, въ бога не вирую, се мое дило; одначе я прывнаю потребу виры и высловляю се прылюдно; тай думаю, що религія за для людей есть гнуздэчкою. Кони повинни быты въ запряжци и въ запряжци добрый. Нарешти Назорек тому смерть не повинна быты страшною, бо винъ запевняе, що зновъ оживе.

Цинна и Антея переглянулысь, дывуючысь.

— Оживе?

— Ни ранійшъ, ни пивнїйшъ, якъ черезъ три дни. Принаймни ученыкы його такъ оповидають. Я вбавуся якось у його самого про се спытаты, та се все одно; бо смерть вызволяє видъ обицянокъ. А колы бъ винъ и не вставъ зъ мертвыхъ, такъ въ того страты не знае, бо зъ його жъ науки выходить, що суще щастя и жыття безвичне починаються лышень пнсля смерти. Про се винъ говорывъ зъ певностїю, яко людина цїлкомъ переконана.... Въ його, бачте, раю виднїйшъ, нижъ въ сьвити пидсоняшному и хто бильшъ на симъ сьвити настраждається, той певнїйшъ туды ввїде; мусятъ тилькы любыты, любыты и ще любыты.

— Дывочна наука,—промовыла Антея.

— А готовъ за такую науку гукавъ: „Розпннй його“?—спытавъ Цинна.

— То навить не дывно! душею того люду е ненависть, а хто якъ, якъ не ненависть може бажаты кары на хрести за для любви?

Антея схудлою рукою потерла чоло....

— И винъ певенъ, що можна жыты и буты щаслывымъ—по смерти?

— Тымъ то його ни хрестъ, ни смерть не страхае.

— Якъ бы то, Цинно, було гарно!

За хвылыну Антея зновъ спытала:

— Звидкиля винъ про все те видае?

Прокураторъ махнувъ рукою.

— Каже—говорять, що все те винъ видае видъ Отця усихъ людей; а Отець той ва для жыдивъ те саме, що ва для насъ Юпытеръ, зъ тїєю рижныцею, що по науци Назорея, винъ едыный на цїлый сьвить: едыный и мылосердый.

— Якъ бы то було добре, Кайю!—вдруге промовыла недужа.

Цинна видкрывъ бувъ уста, неначе щось хотивъ мовыты, але замовкъ и бесида спынылася.

Пылатъ, очевыдно, мирковавъ надъ чудною наукою Назорея, бо хытавъ головою и що хвылыны рушавъ плечыма. Нарешти пидвився и почавъ процатыся.

Антея несподивано мовыла:

— Кайю! ходимо подывымося на того Назорея.

— Поспишайтесь, — додавъ выходячы Понтій, — бо процессія незабавомъ рушыть.

VII.

День зъ ранку бувъ погожий и палкый, а къ пивдню почало охмаруватысь. Зъ пивничного сходу выплывалы хмары темни, або рожево-массакови; не вельки воны булы, але густы, неначе наповнени грозою. Мижъ хмарами ще выдко було густу блакить, легко одначе було знаты, що небавомъ хмары згуртуються и заккрыють увесь перекить небесный; а докы що сонце облямовувало ихъ пощербны огнемъ та злотомъ. Надъ самымъ мистомъ и сумижными прыгорками ще розстылалася шырока смуга яснога неба, а дали не було ни найменшого витру.

На високому плоскогирью, що зветься Голгофою, де-не-де стоялы не вельки купки людей, що попередылы процессію, яка мала рушыты зъ миста. Сонце облявало сьвитомъ шыроке, каменысте простороныще неродюче, пuste та смутне. Одноманитный перловыстый колирь його перерывалы инде щилыны та провалля темни, що здавалыся тымъ бильшь чорнымы, чымъ бильшь соняшний сьвить залывавъ плоскогирье. Генъ дали выдко було высоки тежъ неродючи горбы, обгорнени блакитною имлою далыны.

Ныше, помижъ Голгофою и мурамы миста лежала не така вже пустопорожня ривнына, покарбована де-не-де скелямы. Тутъ по щидынамъ, де назбиралося щось тамъ хочъ трохи родючої землі — росли фыгови черева убоги на лыстыя. То тутъ, то тамъ стоялы будивли зъ плоскымы дахамы, що нагадувалы гнизда ластивокъ, попрылиплювани до мурованыхъ стинъ; або гробныци били, що здалека блищать проты сонця. Теперь саме, за приводомъ близькихъ великодныхъ святъ и великого найизду до миста селянъ, побила муривъ миськихъ понапынано сылу наметивъ та ятокъ; и склався цилый таборъ, повный людьмы та верблюдамы. Сонце по перекиту небесному, ще не закрытому скризъ хмарама, пидходило все въ гору та въ гору. Наблыжалася та годына, колы на отсихъ горбахъ царювала звычайно мертва тыша, бо усе живе тоди шукало соби захыстку де-небудъ въ мурахъ миськихъ або въ якихъ куточкахъ. Навить и ныни, не вважаючи на незвычайный рухъ, пановала якась туга надъ місцевостью, де слевный, що ажъ очи слипыть, съвить сонця падавъ не на зелень, а на шыроки брыла сирого каминня. Гоминъ далекихъ голосивъ, що йшовъ зъ попидъ муривъ миськихъ, стававъ нибы таморомъ хвиль и здавалося його ковтае тыша; що пановала навкругы.

Поодыноки купкы людей, ще ще зранку позбиралися на Голгофу, все дывылыся на мисто; звидкиля сподивана процессія мусида отъ-отъ рушыты. Ось показалыся и Антеини ноши, въ супроводи кількохъ жовниривъ, выражѣныхъ прокураторомъ на те, щобъ вони середъ тыску стѣжку торовалы та на сей разъ здержувалы фанатычный натовиъ видъ зневагы проты чужоземцивъ. Била ношивъ ишовъ Цинна въ супроводи сотныка Руффыла.

Антея була нібы більшъ спокійна и меншъ стрвожена зъ того, що годына пивденна отъ-отъ блывтыся, а зъ нею наблыжаються и вищовання бачыты ту страшну прывиду, що жыття зъ неи высысала. — Думкамы Антеи опановало те, що Пылатъ оповидавъ про молодого Назорея; и видвернуло увагу йи видъ недугу йи. Въ сьому було за для неи щось дывне, чого вона майже не змогла урозумиты. Тогочасный сьвить бачывъ багацько людей, що помиралы такъ спокійно, якъ спокійно гасне огныще похоронне, колы дрова вязьмутся головешкамы. Але то бувъ спокій, який сьложувала видвага, або вывидъ фылософичный, що неублаганна немынуць переведе зъ сьвиту въ темряву; зъ жыття дйсного на якась буття имлысте, не выразне, не вызначене. Доси нихто ще смерты не благословлявъ; нихто не вмиравъ нестемежно певцьмъ, що тилькы на тимъ сьвिति почветься суще жыття и щастя таке вельке, таке безкрае, якого надаты може тилькы истота всемогутня, котра и кинця соби не мае.

А той, кого отсе варазъ мусилы розпясты, навчавъ сьому, яко найпевнійшій истыни.

Така наука не тилькы зумыла Антею, але здавалася йй едынымъ жереломъ утыхы и надіи. Вона видала, що мусыть вмерты и зъ того переймавъ йи жаль безмирный. Чымъ, справди, була за для неи смерть. Розлукою зъ Цинною, розлукою зъ батькомъ, зъ сьвитомъ, зъ коханнямъ; переходомъ до пусткы, въ холодъ, въ темряву, до якогось на пивъ истновання!... Чымъ липше йй було тутъ жыты, тымъ більшый жаль мусивъ огортаты йи. Колы бь смерть спосибна була на що-небудь йй прыдатися; колы бь можна було хочъ частыну спомынокъ про кохання, хочъ память

про щастя взяты зъ собою въ могылу, то знайшлось бы у неи сылы покорытыся не нарикаючы.

Теперь же, не сподиваючыся видъ смерти ничего, чуже вона, що смерть може йй усе дати. И хто жъ сьому навчае? Якийсь дывочный чоловікъ, учитель, фылософъ, пророкъ, що проповидуе людямъ любовь, яко найвысшу доброчыннисть; що благословлявъ людей въ ту саме годыну, колы його катовалы... и його отсе заразъ розпынатымутъ на крести!!... Дали Антея мовыла соби на думци: „на що жъ винъ навчавъ такъ, скоро едынымъ прыдбаннямъ зъ того стае йому крестна кара? Ынчи жадалы соби панування,—Винъ того не хотивъ; ынчи дбалы про достаткы,—Винъ лыпывся убогымъ;—ынчи зновъ бажалы палацывъ, бенкетывъ, роскошывъ, одежи въ пурпур, колесныць, овдобленыхъ перливцемъ та слоновою кисткою, а Винъ живъ, наче пастухъ той и проповидувавъ убожество, мылосердыя та любовь. Вжежъ не можна йому було буты лыходіемъ и наумысне дурыты людей. А колы высловлена имъ наука — есть правдыва, въ такому рази нехай буде благословенна смерть, яко край недугы на земли; яко миньба щастя меншого на бильше; яко съвить за для очей, що темнють; яко крыла, на якыхъ перелитають въ жытло радощывъ безвичныхъ. И теперь Антея арозумила, що значыть проповідь воскресенія.

Серце и розумъ горепашной недужныци всяма сылами прылыплы до тией науки. Прыгадава тоди вона соби и слова свого тата, що килькы разывъ говорывъ, що тилькы якась нова правда вызвольтъ истомлену душу людей зъ темрявы и зъ кайданывъ. Отсе жъ и е та нова правда! вона нивечыть смерть и прыносыть спасиння.... И вся Антея такъ потонула въ свое мирковання, що Цинна теперь першымъ разомъ за довгый-предовгый

часть не спостеригъ на личеньку у неї тієї тривоги, яка переймала йїи въ годины передпивденни.

Процессія рушыла зъ мѣста шляхомъ до Голгофы. Зъ тієї вышшыны, де стоялы Антеини ноши, выдко було уси подробыци процессіи. Натовпъ народу бувъ велычезный; але здавалося, що винъ въ тыхъ обшырахъ камяныхъ зныкае. Зъ видчыненої брамы миської выплывалы все новы хвыли натовпу; а по дорози до ныхъ прыставалы и ти, що дожыдалыся за брамою. Спершу процессія йшла довгою лавою; але рушаючы напередъ; розходылася, шыршала, немовъ та ричка пидчасъ повини; по бокахъ роямы сновала дитвора. Процессія минылася и ряботила бильмъ убраннямъ чоловикивъ, червонымы та блакитнымы хусточкамы жиноцтва. Посередыни блыщала зброя жовниривъ рымськыхъ, по якій сяво сонця не мовъ перекидыло проминня. Гоминъ рижныхъ голосивъ; доходячы здалека, стававъ все бильшъ та бильшъ выразнійшымъ.

Нарешти процессія наблызылася и перши лавы рушылы на взгирья. Натовпъ хватався, щобъ заняты найзручнійши мисця, звидкиль можна бъ було бачыты уси подробыци кары; черезъ що жовниры, що велы засуженыхъ, все бильше зиставалыся позаду. Першъ за всехъ прыбулы диты, переважно хлопци, трохы не гольцемъ голи; стегна у ихъ булы позапынани шматкамы ганчирокъ; а головы обстрыжени, тилькы на выскахъ высилы пейсыкы; твари у ныхъ смагли; очи майже блакитни, говирка пронызлива. Пидъ хыжый галасъ натовпу хлопци кынулыся вырываты зъ щилынь на скеляхъ каминци, яки повывитрювалыся; вони бралы каминци зъ собою, щобъ було чымъ шпурляты на покараныхъ, колы вже попрыбывають ихъ до хрестивъ. За дитымы рынувъ на гору рижноманитный натовпъ.

Твари у великой бильшости натовпу — ажъ горилы, такъ ихъ распалыла ходня та надія на выдовыще, але на жадній твари не знаты було и слиду жалислывости. Крыкльви голосы; несчысленна сыла сливъ, промовленыхъ кожnymi вустамы, та жвавистъ двыжкивъ дывовалы навить Антею, що въ Олександріи призвычаилася вже до ризкой балакучести грекивъ. Тутъ люде такъ-якось розмовлялы мижъ собою, немовъ лаштовалыся одынтъ на одного кынутыся; крычали такъ, немовъ имъ ходыло про власный поратунокъ; перлыся, немовъ зъ ныхъ шкуры хто здыравъ!...

Сотныкъ Руфыло, наблызывшыся до ношивъ Антеи, дававъ пояснення спокойнымъ голосомъ урядныка, а тымъ часомъ зъ миста прыплывалы все нови хвылы натовпу; кожнои хвылыны тиснота все бильшала. Въ натовпи можна було помитыты ерусалымськихъ багатыривъ, повбираныхъ въполосати епанчи; багатыри трымалыся на узбичъ видъ голоты передмиськой. Було чымало и селянъ, що за приводомъ съвятъ, попрыйиздылы до миста зъ своимы родынамы; булы въ натовпи и хлиборобы зъ торбама за плечыма; булы й добродушни и здывовани пастухы въ одежахъ зъ цапыныхъ шкуръ. Гурты жиноцтва товпылыся укупи зъ чоловикамы; але жъ замижнѣ мищанкы не охоче выходылы зъ господы; тымъ то въ натовпи жиноцтво було переважно зъ простонародья, — селянкы, або гультайкы зъ косамы, бровамы и нигтымы выкрашенымы; повбиравшыся въ барвысту одежу та намаазавшыся пахошамы нарду, вони пындючылыся сережкамы въ ухахъ та шырокымы нызкамы дукачивъ, що повывишувалы соби на шыи та на груды.

Нарешти показався и синедрионъ, а посередъ його Ганна — зъ лыцемъ шулики и зъ червонымы очима; поручъ його отовстиый Кайафа въ дорогій шапци

и зъ вельчезною таблычкою на грудяхъ. Вкупи зъ нумы рушалы рижни фтарысеи, отъ якъ: волоконогы, що умысне спотыкалысь на ходи на всяки перешкоды; фтарысеи зъ покривавленумы чоламы, що тежъ наумысне розбывалы соби лобы объ муры, и фтарысеи згорблени, нобы то готови прыняты на свои плечи тягаръ грихивъ цилого миста. Хмура поважнись та лютись холодна видрижнялы ихъ видъ гомонливои зграи людей звычайныхъ.

Цинна зъ выдомъ погордливого та холодного чоловика, що належыть до расы, яка пануе, прыдывлявся до отого тыску людського; Антея дывылася здывовано и боязко. Въ Олександріи хоча чымало жыло жыдивъ, але тамъ вони булы нашивъ — Еллынамы, а тутъ вона першымъ разомъ отсе бачыла ихъ такымы, якымы йй намалювавъ ихъ Пылатъ, и якымы вони булы въ своему власному гнизди. Молоде лыченько Антеи, на яке смерть поклала вже свою пляму, ййи постать — нобы та тинь, зверталы на себе загальну увагу. Натовпъ прыдывлявся до ней нахабно — на скильки те дозволялы жовниры, що оточалы ноши. Погорда и ненависть жыдивъ до чужынцевъ була такою велькою, що ни въ однихъ очахъ не знаты було спивчутья, або жалю до хворои; навпаки — очи натовпу швыдче искрылыся радощамы, що недужа видъ смерти не втече. Антея теперь тилькы зрозумила, чому отси люде вымагалы скараты на горло пророка, що навчавъ любви.

И теперь отсей Назорей зразу ставъ йй кымсь такымъ близькымъ, майже дорогымъ! Винъ мусивъ вмерты; такъ само й вона! Писля оголошеного прысуду — ничымъ вже не можна було вызволты йго видъ смерти, надъ нею тежъ высловлено вже прысудъ. Антеи здавалося, що ихъ поєднало братерство безталання и

смерты. Алежъ Винъ йшовъ на хрестъ зъ вирую, що по смерты настане нове жыття; а у ней такой виры доси не було и вона прыйшла сюды набратыся такой виры зъ Його прыкладу.

Тымъ часомъ здалеки побильшувався гоминъ; чутно стало свыстання, завывання, галасъ; потимъ все ушухло; почувся брязкитъ жовнирської зброи и важки ступни легіонійцивъ. Натовпъ заколыхався, розступився и варта, що супроводыла засуженныхъ на кару, поривнялася зъ Антеинными ношамы. Округы засуженыхъ йшли жовниры повагомъ ровными ступнямы, посередыни ихъ выдко було тры перехрестя, здавалося що перехрестя ти сами плынуть по повітрю, бо вага ихъ зовсимъ попрыгнала людей, що ихъ несли. Легко було вгадаты, що мижъ тыми трьома, що несли перехрестя, Назорея нема; бо у двохъ зъ нихъ тваръ була розбышацька, а третій бувъ не молодого вику простый селянынъ; мабутъ жовниры прыневолили Його несты перехрестя замість Назорея. Останній йшовъ за хрестамы, поплічъ Його йшло два жовниры. Винъ йшовъ въ червоному плащи; на опашку поверхъ одежи, и въ терновому винку на голови, зъ пидъ колючокъ винка знаты було кервави патьокы. Одни крапли крови повагомъ теклы Йому по выду, а ынчи позасыхалы на чоли и здавалыся ягодамы шепшыны, або коралевымы намыстынамы. Винъ бувъ блидый, рушавъ проквильно, непевными, знесыленными ступнямы. Натовпъ глумывся зъ Його, а Винъ йшовъ соби, наче огорненый и наскризь перенятый миркованнямъ; задуманый, не мовъ одирваный вже видъ земли, не чуючы галасу ненависти; наче Винъ перенявся прошеннямъ, що непомирно переважало звычайне прощевня людське; и жалошамы, що переважалы миру жалошывъ людськихъ; Його огортала вже безвич-

ность; Винъ стоявъ выще людськихъ лыходійствъ; Винъ бувъ дуже благый, рахманый и тилькы скорботный великымы скорботами усїей земли.

— Ты—есы Правда!—тышкомъ промовыла тремтячымы устами Антея.

Процессія саме поривнялася зъ ношами Антеи и мусила навить зупынытыся бияя ныхъ на хвылыну, бо попереднимъ жовнирамъ треба було сыдомиць протовплюватися и тороваты дорогу. Антея теперь бачыла Назорея за килькы ступнивъ бияя себе; бачыла якъ витрець маявъ пасмамы Його волосся; бачыла якъ червоный видлыскъ зъ плаща Його видбывався Йому по блидїй та прозорыстїй твари Його. Натовиъ кынувся до Його и тиснымъ пивкругомъ такъ прыперъ жовниривъ, що вони мусиды зробыты зъ спысивъ загороду, щобъ не пидпустыты до Його озвиреного народу. Скрызь выдко було, якъ зъ натовпу попростягалься руки зъ стысненымы кулакамы; якъ очи трохы що не повыдазылы зъ пидъ лоба; якъ скалылыся зубы; якъ понастобурчувалься бороды видъ бисноватыхъ двыжкивъ; якъ пиняви уста, хрыпкымъ голосомъ гукалы прокльоны.... А Винъ, поглянувши навкругы, ныбы хотивъ спытаты: „Що Я вамъ заподїявъ?...“ потимъ пидвивъ очи на небо, молывся и.... прощавъ....

— Антее! Антее!—скрыкнувъ въ ту хвылыну Цинна. Але Антея, здавалося не чуе його голосу. Зъ очей у неи лылыся буйни слезы; забула вона про власный недугъ; забуда, що вже довгый часъ вона зъ своихъ ношивъ не вставада и пидвившысь раптомъ, вона тремтячы, майже неприютна видъ жалощивъ, видъ мылосердя та зъ обурення проты галасу безглуздаго и слилого натовпу, почала гїацынты и квиткы яблоневи кыдаты пидъ ноги Назорееви!

На хвылыну все ушухло. Натовпъ обгорнула нима дывовыжа, колы побачывъ, що благородна рымлянка показуе пошановання засуженому на хрестъ! Назорей скинуть очи на Йи болисне, блиде лыченько горопашне и уста Його поворушылыся, нибы Винъ благословляль Йи.... Антея, зновъ прыпавшы до подушки на ношахъ, почула, що на ней плыне море сьвиту, добросты, мылосердя, надіи, щастя, и вона зновъ тыхо промовыла:

— Ты еси—Правда!

• И зъ симъ словомъ новый ручай слизь рынуть Йи зъ очей.

А Його повелы дали на те місце, де за килькы ступнивь видъ Антеиныхъ ношивъ, стоялы вже позабывани въ щилыны скель слупы за для хрестивъ. Натовпъ зновъ заслонывъ Його видъ Антеи; але місце кары було на горбковыни и Антеи зновъ спроможно стало бачыты Його блиду тваръ и тернову корону. Легіонивци вдруге обернулыся до натовпу и кыямы геть далеко прогналы Його, щобъ не перескожувавъ справляты кару. Тоди почалы двоухъ розбышакивъ прывязуваты до боковыхъ хрестивъ. Третій хрестъ стоявъ мижъ тымы двома: на верси Його була прыбыта цвяхамы била табычка. Йи гойдавъ витерь, що все бильшавъ та бильшавъ. Колы жовниры, наблызывшысь до Назорея, почалы Його роздягаты, натовпъ загаласувавъ: „Царь, Царь! не пиддавайся, Царю! дежъ отсе твой заступныкы? Обороняйся!“ Часомъ зъ натовпу выривався такый регить, що здавалося, буцимъ увесь камяныстый обшырь реготавъ тымъ хыжымъ реготомъ. А засуженого тымъ часомъ положилы горилыць на землю, щобъ пропробываты Йому руки до перехрестя; а потимъ вже, вкупи зъ перехрестямъ звесты Його на головный слупъ.

Тоди саме якыйсь чоловікъ, що стоявъ надалеко видъ ношивъ Антею, одягнений въ білу сымару, раптомъ кинувся на землю, насыпавъ собі на голову пороху и жахливимъ голосомъ распачливымъ почавъ кричати:

— Я бувъ хорый на проказу; Винъ мене выгоивъ, а Його отсе роспынають!

Лице Антею сполотнило.

— Винъ його выгоивъ.... Чуешъ, Кайю! — мовыла вона.

— Може ты бажаешъ до господы? — спытавъ у неи Цинна.

— Ни! я тутъ зостануся!

Немовъ вихоръ той — обхопыла Цинну хыжа и безкрая распачъ; чому винъ не поклыкавъ до себе Назорея, щобъ винъ выгоивъ Антею!...

Але въ ту саме хвылыну жовниры, прыложывшы до рукъ Назорея гвиздки, почалы ихъ забываты.

Чутно стало тупый стукъ зализа по зализу; небавомъ стукъ ставъ выразнійшымъ, коды гостри кинци гвиздкивъ, попроходывшы черезъ тило, почалы входыты въ дерево. Натовпъ зновъ прытыхъ, мабутъ на те, щобъ напытыся стогономъ, якый могли выкыкаты муки зъ усть Назорея; але у Його ни пары зъ усть; по шпыдю горы луналы тилькы зловищи и жахливы удары обухивъ.

Нарешти роботу прыбывання до хреста рукъ скинчылы и тило Покараного вкупи зъ перахрестямъ пиднялы въ гору. Сотныкъ рымський, що кермовавъ справою кары, промовлявъ, певнійшъ сказаты, высьпывувавъ слова команды; видповидно сьому, одынъ зъ жовниривъ заходывся прыбываты до хреста ноги Назорея.

Тымъ часомъ хмары, що ще зранку плавалы по небу, закрылы сонце. Скели и горбы въ далыни, що

доси блыщалы, немовъ горилы, — сразу стемнили, погаслы. Съвить почавъ темниты. Червона-мидяна, зловища прымкара, почала обгортуваты околыцю и все густышала видювидню тому, якъ — сонце бильшь та бильшь ховалося въ глыбыню хмарь. Сказавъ бы, що хтось зъ горы сыпле на землю темноту массакову. Пекучый витерь налетивъ разъ, потимъ вдруге и затыхъ. Повитря зробылося душнымъ. Ажъ ось и останни рудовати видсьвиты почорнили и темни, якъ ничъ та — хмары, почалы вельчезнымы хвелямы насовуватыся на Годгофу и на мисто. Находыла гроза. Скризь опановала тривога.

— Вертаймо до господы, — зновъ мовывъ Цинна.

— Я ще разъ, ще разъ хочу Його бачыты, — видповила Антея.

Темрява не давала бачыты тила, що высилы на хрестахъ; тымъ то Цинна казавъ, щобъ ноши наблызылы до хрестивъ и ноши прынесли за килькы ступнивъ видъ хреста. На темному дереву тило Роспьятого, огорнене темрявою, здавалося нибы вытканымъ зъ срибного проминня мисяця. Груды Його хвеляювалы, важко дыхаючы. Голова и очи все ще булы пидведени до неба.

Ажъ ось въ глыбыни хмарь — почувлася глуха гуркотня. Прокынувся гримъ, вдарывъ и покотывся зи сходу на захидъ зъ страшенною трискотнею, а потимъ, нибы падаючы въ безодню, то меншавъ, то зновъ гуркотивъ, нарешти такъ торохнувъ, що ажъ земля въ своихъ основахъ затряслася.

Одночасно зъ тымъ лыснула вельчезна сыня блыскавка, розризада хмары, яскраво осьвитыла небо, землю, хресты, зброю жовниривъ и скупченый, немовъ овеча отара, тревоженный и стурбованый натовпъ.

Писля блыскавки темнота стала ще бильшою. Биля ношивъ почувлася рыдання якыхсь жинокъ, що стоялы

биля самого хреста. Въ тыхъ рыданняхъ середъ глыбокои тыши, було щось надзвычайно вразыве!... Ти, що въ натовпи, погубылы тихъ, зъ кымъ попрыходылы, почалы теперь гукаты одно одного. И тутъ и тамъ обзывалыся поперелякувани голосы:

— Ой ахъ! ой лихо! шкода! чы не покарано отсе чоловика Справедлывого?

— Що навчавъ правды!... ой ахъ!

— Що оживлявъ мертвыхъ! ой ахъ!

Хтось другый заголосывъ:

— Горе тоби, Ерусалyme!

Зновъ хтось инчый гукавъ:

— Зѣмля затряслася!

Зъ глыбыны хмаръ блискавка выризалася вдруге: въ хмарахъ зъявылыся ныбы велычезни постати огняни. Голосы натовпу ущухлы; певнйше зныклы, бо ихъ покрывъ посвысть выхору, що раптомъ знявся зъ страшенною сылою, зрывавъ зъ людей хусткы зъ голивъ, одежу зъ плечей и роскыдавъ те по гори.

Середъ натовпу почалы зновъ голосыты:

— Земля трясеться!

Де-кто кынувся втикаты; ынчи, острахомъ прыкути до мисця, стоялы остовпылымы, безъ думкы, свидоми лышень того, що сталося щось незвычайно жахлыве. Ажъ ось зразу темрява почала ридшаты. Выхоръ погнавъ хмары, крутивъ ихъ, рвавъ ихъ наче те гныле шмаття. Повагомъ выяснювалось, нарешти темна смуга роздерлася и зъ щилынь йи лынувъ на землю соняшнй сьвить; выяснылося все: и гора и хресты и перелякани твари людськи.

Голова Назорея—блида, ныбы зъ билого воску, — нызько схылылася йому на груды; очи у Його булы закрыты: губы посынили.

— Вмеръ!—тыхесенько промовыла Антея.

— Вмеръ!—промовывъ и Цинна.

Въ ту хвылыну центуріонъ штовхнувъ спысомъ пидъ ребро Помершому.... Дывочне дило! Съвить сонця и выдъ отсіей смерти, здавалося, втыхомырылы натовпъ. Теперъ натовпъ прысунувся зовсимъ близько до хрестивъ; жовниры топеръ вже не заборонялы наблыжатыся.... Ажъ ось изъ натовпу хтось гукнувъ:

— Зійды зъ хреста! зійды зъ хреста!

Антея ще разъ скинула очи на ту блиду, схылену голову и потимъ тыхенько, нібы сама про себе, мовыла:

— Чы вже жъ винъ оживе?

Бачыла Антея, що смёрть поклала Йому сыни плямы на очи и на губы; бачыла, що руки Його непомирно вытяглыся; бачыла, що усе тило Його нерухомо стало и спустылося до нызу, а про те въ голоси йи трёмтила распачлыва непевність.

Не меншъ грызлы скорботы и душу Цинны. Винъ тежъ не нявъ виры, що Назорей оживе, але винъ нявъ виры, що колы бъ Назорей бувъ жывый, то Винъ едыный спроможень бувъ — своею лыхою, чы доброю сылою,—выгоиты Антею.

Тымъ часомъ бия хреста все бильшъ луналы навкругы голоса:

— Зійды зъ хреста! зійды зъ хреста!

— Зійды!—мовывъ соби на думци зъ розпукою въ души Цинна,—оздоровъ йи и визьмы мою душу!

Що хвылыны выногожувалося бильшъ. По взгорью лежала ще мгла, але надъ шпылемъ Голгофы и надъ мистомъ небо чысто выяснылося. „Антоніева башта“ блыщала проты сонця такъ яскраво, нібы съвтылося друге сонце. Повитря зробылося свижымъ; литалы зграи ластивокъ. Цинна казавъ вертаты до господы.

Було вже опівдні. Наближаючысь до господы, Антея несподивано мовыла:

— Геката—сьогодні не приходыла.

Цинна й соби думавъ про те жъ саме.

VIII.

И на другый день выдиння не було. Недужа була незвычайно весела; бо зъ Кессаріи прыйхавъ Тымонъ: виць вельмы зтурбованый недугомъ дони и наляканный лыстамы зятя, поспышывъ покынуты Олександрію, абы ще разъ побачыты свою одыначку любу передъ смертію йїи. Въ серце до Цинны почала зновъ стукатися надія, наче просячы, щобъ прынявъ йїи; але жъ виць не видважувався передъ тією гостею видчыныты двери и прыняты йїи. Уже и до того траплялося и въ Олександріи и въ пустели, що прывыда инколы не зъявлялася передъ Антеєю; правда, траплялося тилько що выдиння не було одынь лышець день, а не два. На сей разъ Цинна гадавъ, що полегшанню спрычынився Тымонивъ прыйездъ, та вражиння, яки справыла на Антею кара Назорея. А вражиння ти такъ наповнылы йїй душу, що вона, навить зъ батькомъ, ни про що инче не спроможна була розмовляты. Тымонъ слухавъ йїи уважно, не змагався, мирковавъ, та роспытувавъ про Назорееву науку, зъ якої Антея видала лышень те, що росповивъ йїй прокураторъ. Антея почувала себе взагали лыпше, бильшь дужою и бильшь змицненою; а колы пивдень прыходывъ и мынавъ въ гаразди, то въ очахъ у неи заблыщала правдыва бадьористь. Килькы разивъ вона той день называла щаслывымъ и прохала чоловика занотоваты його. А дійсне день бувъ смутный и похмурый. Хмары ходылы надъ мистомъ

нызько и усе його обгорнули. Зранку лывъ дощъ буйный, а потимъ пишовъ дрибный та холодный. Лыпнень пидъ вечеръ небо прояснылося; сонечко выйшло зъ имлы и, облывшы пурпуромъ та золотомъ и хмары, и сиры скеди, и бидый мармуръ цортыкивъ на прымиськыхъ виллахъ, тай сховалося середъ неосяжного блеску десь въ сторони Середземного моря.

На другой день погода стояла прегарна. День, сподивалыся, буде пекуный, але ранокъ бувъ свижий; небо чысте; а ни хмарыночки; блескъ блакыти такъ обдывъ землю, що все здавалося блакитнымъ, Антея казала вынести йи пидъ люблене йи фыетапкове дерево, щобъ зъ горбка, на якому росло дерево те, любоваты на веселу долину голубу. Цинна и Тымонъ ниже на ступинь не видходылы видъ неи, пыльно спостерегаючи тваръ недужой. Зъ твари знаты было якыйсь неспокой сподивання; але не знаты було того смертельного жаху, який було тымы днямы переймае йи передъ пивднемъ. Очи йи зорыды яснийшъ и щыкы понялыся легенбкымъ румянцемъ. Теперъ Цинна справди часомъ сподивався, що Антея выдужае и видъ такого сподивання то хотилося йому впасты на землю, рыдаты слюзамы радощивъ и благословляты богивъ, та зновъ была його тривога, що може то останни блымання лампы, що гасне. Бажачы звидкиль - будь набратыся надии, винъ видъ часу до часу позыравъ на Тымона, але Тымонъ уныкавъ того погляду, бо мабутъ и у його въ голови таки сами думкы сновалы. Нахто зъ ихъ трьохъ ниже едынымъ словомъ не згадувавъ, що пивдень наближається. За те Цинна не спускавъ ни на хвылыну очей зъ тини; сердце йому былося-тремтило зъ спостереження, що тинь все меншае, та меншае.

И вси трое сыдили, ныбы протоплени въ задуму.

Може сама Антея бильшъ за всихъ була спокойною. Лежачы на видкрытыхъ ношахъ, схылывши голову на пурпурову подушку, вона втишно вдыхала въ себе чысте повитря, що зъ заходу видъ моря далекого прыносывъ витрець, але передъ самымъ пивднемъ витрець залигъ. Спека все бильшала. Видъ прыгритыхъ сойцемъ чебрыку гирського та кушивъ нарду почало несты мицнымъ духомъ пьянковатымъ. По надъ купкамы анемонивъ пурхалы ясни метелькы. Маленьки ящуркы, що попрызвычайувалыся вже и до тихъ ношивъ, и до тихъ людей, вылазылы за каминня своимъ звычайемъ одна по одній безпечно, але коженъ разъ сторожко позыраючы. Увесь мыръ, заспокоенный тышою прозорою да тепломъ, видпочывавъ въ солодкому дриманню пидъ блакитнымъ наметомъ. Тымонъ и Цинна, здавалося, тежъ порыналы въ тому ясному заспокоенню. Недужа спустыла вѣи, нибы йѣи взявъ легкий сонъ. Мовчанья никто не зрушувавъ, опричь зитханья, що колы — не колы вылитало зъ грудей Антеи.

Тымъ часомъ и Цинна помитывъ, що тинь його перестала буты довгенястою и лягае въ ривень зъ його ногамы.

Було опивдни.

Ажъ ось Антея розкрыла очи и якимсь чуднымъ голосомъ промовыла:

— Цинно! дай мени руку!

Цинна скочывъ зъ свого мисця и вся кровъ обдала йому сердце льодомъ. Наблыжалася саме година жажлывого выдинья.

Антея що хвылыны шырше розкрывала свои очи.

— Чы бачышь,—мовыла вона,—якъ онъ тамъ въ повитри збирається и купчыться сьвитло, якъ воно тремтыть, блыще и наблыжається до мене?

— Антее! не дывись туды!—скрыкнувъ Цинна.

Але!—дывна ричь! на твари у неи не знаты було жаху. Уста йи раскрылыся, очи дывылыся все шыршъ, та шыршъ и на твари у неи почалы свитытыся якись радости безмирни.

— Цилый стопъ свиту наблыжається до мене,—говорила вона.... — Дывись! то Винъ; то Назорей!... Усмихається Винъ! о! голублыый!... О мылосердый!... Простягае до мене Свои попробывани руки, неначе неня!... Цинно! Винъ несе мени здорыве, одужання и клыче мене до Себе.

Цинна невымовно зблидъ и мовывъ:

— Скоро Винъ насъ клыче,—такъ ходимо за Нымъ!

Перегодомъ на другимъ боци на камянытйй стежци, що вела до миста, показався Понгйй Пылатъ. Вакымъ винъ наблыжався, по твари його можна було спостерегты, що винъ несе якусь новынку, и яко людына розсудлыва, уважае йи за чудну нову выгадку темного натовпу легковирного. Ще здалека винъ, вытыраючы пить на чоли, почавъ голосоно мовыты:

— Подумайте соби: отси люде зновъ расповидають, що Винъ воскресъ!

ЧЕРНЫЧКА.

Зъ устѣ Матери - Сиглытыкіи.

а Спаса пишовъ я провидаты черныцю матушку Сиглытыкію; людына вона вельмы стара: девять-десять трейтій рикъ, а ще пры здоровю.

На Спаса у насъ звычайно съвятятъ меды и яблукы; я тому й понисъ бабуси повну мыску стильныкивъ.

Бабуся моя тильки що вернула ся въ церкви до своеи келыи и лаштовалася пыты чай. Не звычайно сумною, журливою сыдила вона бия столу, пидпершы долонею свое маленьке, поморщене; наче печене яблучко, лычевяко; на старыхъ, чорныхъ очахъ, неначе ранкомъ роса, блыщали дви слезыны. Отъ-отъ скогаться вони.

— Чого вы, бабусю, такъ важурылыся? — спытавъ я у неи.

— Атъ! хиба ничего.... смерть моя десь забарылася, не йде.... Була такъ близенько; стояла пидъ двермы бия келыи, та, слипуючы, не въ ти двери иопала, мене мынула, а.... Учора чернычку поховалы.... Така шкода, таке горе и не сказаты.... Таке молоде, гарне да хороше, цвисты бѣ йому да пышатыся, а воно.... Господы....

Слезына упала на прыпилъ бабуси; вона втерла очи, побожно перехрыстылася и мовыла дали:

— Знаешъ, що на все Божа воля, а не вытерпышъ

не сказаты... тямышъ, що грихъ берешъ на душу, а не можна не промовыты: не йи черга.... тяжко, сыночку, охъ якъ тяжко.... Така жъ бо вона, ота Софіечка—молода була; жыты бъ да Бога хвалыты—а вона померла.... Эъ мене порохня сыплеться, а я живу.... Таке воно съвиже, якъ квиточка вранци; вмерло, а я живу.... Що жъ! не наша воля.

— Яка то чернычка?—спытавъ я.

— Ты йи не знавъ; вона суще не була черныцею-монахынею, пострыгу не брала; бильчка. Келью соби купыла у насъ, жыла, наче съвята, да все Богу молялася. Не що давно, торикъ вона до насъ перебралася; отутъ поручъ зъ моею кельею жыла. Дуже вона мене любыла и панувала: вже жъ и я йи — Господы! якъ любыла; душу бъ за неи оддала.... Колы бъ мене такъ Богъ любывъ. Не можна було й не любыты йи! така щыра, ввичлива, добра; останню сорочку зъ себе здйме да неимущому оддае. А тудовныця яка не вшыпуца була: рукъ не покладала николы! колы не въ церкви Богу молятыся, дакъ гаптуе на церковъ Божу.... Рукодильныця була; а розумна, розумна, про все знала, про все видала: и якъ тамъ за хмарамы, и чога гримъ и блискавка. Я й стара та того не тямыла, а вона молодая, — а все знала. — Эге! молодая да старымъ розумомъ Господы йи надилывъ... таки недовговични.... А жвава яка була: було якъ говорыть — дакъ уся тремтыть.... съпивае було и сама плаче и мене до слызъ доведе. Гарно съпывала! въ церкви було якъ выведе „О всепитая Маты!“ дакъ мы вси такъ и впадемо на вколишкы и молимось и плачемо, голосъ у неи такый, що такъ було и бере тебе за серце. Эге! Упокой йи Спасе со съвятымы.... Усимъ добрымъ Господы йи надилывъ та на долю поскупывеся; вику йи не давъ! не роз-

цьвитшы, квіточка одцьвила.... не жыла вона, на съвить Божый не надывылася....

Бабуся замовкла, зитхнула, слёзы покотылыся....
Перемовчавшы зновъ каже:

— Скоро спизналася я зъ Сонечкою, заразъ спостерегла, що у неї щось за серце ссе; бачу все вона молыться да такъ молыться, що дывлячысь на неї и твоя душа переймаецься молитвою; молыться вона да журыться; и чоґобъ, думаю соби: такому молодому да отакъ журытыся? Думаю: щось у неї далеко за душею е; вже жъ щось да прывело йїи до насъ; люде вь таки годы пидъ „Исайя лыкуй“ прямують, а вона пидъ чорну рясу.... Думаю, всяково, а распытуваты не яково; часомъ торкнешъ струпа на серци, а воно боляче.... Ну, переґодомъ такы и я согришыла, невтерпида и почала заходьты здалека: сьґодни закыну слово, завтра друге, закыну тай жду. Поваґомъ, поваґомъ и допыталася, вона мени, — все наче на духу — на сповиди все до чыста расповила....

Вона паняночка; зъ убогого панського роду; сыриткою лышылася на сьґомому роци; взято йїи до якогось институту, тамъ вона и зросла та мабутъ росла бѣзъ перевесла.... Зросла и пишла до якогось пана за гувернанку; у йґого, була маленька доня, до неї и взявъ винъ йїи. Добре та не зовсімъ: вьялы вони тай закохалыся: вона у пана, а винъ вь неї. „Якъ поговорыла я зъ нымъ, казала вона мени, такъ зъ першого разу и почувла що серце мое горнеться до йґого, наче винъ прычаровавъ мене; сама бачу, що не гараздъ воно, та ничего зъ собою невдію....“

Отъ же й не поталаныло; сьґоти и осиннього сонця не дано: росла — весиннього сонечка не бачыла; зросла — литечка не знайшла; осинь хотила наґриты сыритське

серце—и тутъ не пощастыло. Занедужавъ той панъ и Богови душу отдавъ. Сонечка заразъ видходыты; вдова просыть, благае, щобъ жыла у ныхъ, дытыну ту до розуму доводыла, а вона—якъ затялася, стала на тому, цо ни и ни. Заразъ, усе цо було у неи, попродала и пишла въ манастыръ грихъ свій покутоваты.... охъ, охъ! не якый тамъ и грихъ! кохала? цо жъ цо кохала, а не прегришыла, неблазною и на той съвить пишла, отъ же запало до неи на думку таке, цо вона велька гришныця; жонатого, бачъ, покохала, отъ вона все-ото зранку до вечера и замолювала свій той грихъ.

Дывлюся я: Сонечка моя хыріе та хыріе, наче вискъ танае, а мене жалъ за неи такъ и бере, такъ мене и обгортуе. Стала я йи утишаты; спершу такъ, нибы то жартома, кажу до неи:

— Зозулечко моя! грихъ у михъ, спасення въ торбу, нема такого гриха, цо бъ Свѣтый не простывъ; якъ молитва да покута, дакъ и грихъ забытый.

Вона слухае, всмихається, а журба такъ и вьеться биля вустоньокъ йи, наче той метелькъ биля квичокы.

Я зновъ до неи:

— Сонечко, зиронько моя! журба до раю не доведе, а до лыха проведе.

— Якъ же мени,—каже вона:—не журытыся—и грихъ и жалъ; серце вьяне.

— Силькысь зъ такимъ грихомъ! тай де той у съвити, у кого гриха нема; твій грихъ не видъ тебе; на те й серце Богъ давъ, цо бъ кохаты; безъ кохання и ридъ людський зныкъ-бы.... А сказано: „множитесь“....

— Грихъ бабуся.

— Нема болота безъ жабы, нема чоловіка безъ вады. Перепилючко моя! хто вирно кохае, того Бигъ прощае.... Цо жъ покохала, серця не спыныщъ, на

обреть не визьмещъ; згадай: просымо у Бога „вовлюбымъ другъ друга“....

— Жонатый....

— Такъ вже судылося; не вси жъ ти винчаються, що вирненько кохаються.... Не кохатыся не можна; и пчилка летыть на любый цвѣть, такъ и люде; не сумуй же, не вбывайся; цвѣтуть квіткы не сажѣни, кохаються невинчани.

Вона трошкы й повеселїшае и очыци засьвітять, наче виронькы писля хмаръ и у мене въ души розвѣднѣється, але жъ завтра вона зновъ за свое.

— Не вернется.... и грихъ....

— А вже жъ, разъ весна красна; а ты не вважай ни на кого, опричь Бога....

— Люде, бабусю.

— Люде? Овва! не було такого и не буде, щобъ не ганьбылы люде. Хиба ты людымъ що лыхого заподїяла.... Кохала? Та безъ щырого коханья и сьвѣтъ заплиснивъ бы. Не нудысь! до чыстой воды олыва не прыстане.

Сякъ да такъ — розважыла я йїи на крыкотку; Маты Вожа помогла мени въ тому. Радїю я; думаю: розцвѣте моя квіточка и може вернется въ мыръ та ще и до неи у виконце завырне сонце.

Мынуло килькы день: зновъ вона охмарылася, въ сумъ обгорнулася. Тяжко дѣвѣтаться на неи. Колыбъ воно кочъ плакало; сплакнула бъ, слѣзы и залылы бъ дивочий, неврымый людымъ жаръ; и колегцало бъ йїи докы зновъ вдарыло бъ полумья.... Природы не мощна видминыты. Такъ нижъ! ни слѣзыночкы у неи, ни росыночкы: чы вона усе слѣзы выплакала, чы воны запеклыся у неи, витхае тилькы ныщечкомъ.... Ой, ой! знаты, да въ тому и вся сыла, що вона вирно,

безгрѣшно, съвято любыла; колы бѣ, може, жартувала, дакъ бы и лыха не зазнала; а про те не вгадаты.... на все Його сыла, Його и воля.

Тымъ часомъ жыріе, темніе моя зиронька ясна.

Абы отсе зисталася самотою въ келыи, заразъ впаде навколишкы и все молыться; я грѣха не побоялася, скількы разывъ зазырала до неи у выкно, щобъ потай пидстерегты, що вона робыть? все вона молыться; до церкви тежъ: ничего не пропустыть, першою прыйде, останнею выйде. Отакъ щодня.

А отсе, два тыждни буде тому; я вже збиралася спаты и молитвы вже — на сонъ — грядущему — простояла, прыходыть вона до мене и каже:

— Пустыть мене до себе переночуваты, самій мени щось страшно.

— Ночуй, кажу, голубонько моя, ночуй; та чого жъ тобі страшно?

— Вже, — каже вона: — дви ночи выжынається вынъ мени да такый вынъ блдыый, страшний и клыче мене до себе.

— Съвятъ, съвятъ, съвятъ! перекрыстысь, прочытай „да воскреснетъ Богъ“, воно й перейде.

Такъ ражу йій, — а сама соби думаю: — се такъ сатана йїи спонушуе, ваздро йому клятому, що вона усе молыться, отъ вынъ и взявся. Ну, на тежъ вынъ и сатана, щобъ людей на грѣхъ пидводыты; не дае йому Господь спочынку, вынъ и куйовдыть людей

Послала я йїи постыль, перекрыстыла; вона лягла, я съвытло погасыла. Ще й очей гараздъ я не заплушыла, вона не своимъ голосомъ якъ скрыкне:

— Бабусю! бабусю! прыйшовъ; ось била мене стрыть!

Я й не стямылася; прожогомъ до сырныкывъ, до съвытла; съвычку держу въ руцы и съвычки шукаю;

трушуся вся; насылу засьвитыла. Глянула на Сонечку, а вона наче зъ хреста знята; я надъ нею молитву творю, а вона одно правыть:

— Онъ, онъ винъ; до дверей вже пишовъ.

Дывлюся: никогисенько нема; звисно—сатана усе коить. Я тоди страстну свичку; була у мене смырна зъ пидъ плащеници; покурыла я ею; достала зза образивъ шапочку Ивана Многостралального, надила йій на голову, та все хрещу, хрещу йии и вдовжъ и впоперекъ и хрестъ навхрестъ. Втыхомырылась трохи, заснула; але спыть и вся тремтыть, а серденько у неи, якъ не выскочыть. До самого сьвиту я видъ неи не видступала.

Вранци встала вона, ничего, тилькы сумуе, голова, каже, болыть. Давъ Богъ вечиръ; одстоялы мы вечерню и всинощну; вернулись до келыи, перекусылы, чымъ Бигъ пославъ; по молитви я йій постиль перебыла, сьвяченою водою скропыла, смырною покадыла. Ова! не помогло ни кропыло, ни кадыло.

Я лягла, а вона все навколишкахъ молыться, довго такъ молылася, потимъ раптомъ якъ схопытьсся, якъ кынетсся до мене на груди, та якъ скрыкне не самовыто:

— Бабусю, бабусю! онъ винъ билия моеи постели стоить!

Я ну йии хрестыты, вмовляты:

— Сонечко-уточко; нема никого, тоби ввыжаецсся; напыйся сьвяченои водыци.

И зновъ до самого сьвиту не спала и сьвитла вже не гасыла.

Бачу я:—неперелывкы, або се дьяволове ткання, або йій дання дано.—Хто бы се такый?

Пытаю у неи:

— Чы ніхто тебе, дытыно не провидувавъ?

— Провидувала, — каже, — вона; себъ то вдова того пана.

Тоди у мене наче полуда зъ очей спала; стало мени ясно, що ніхто жъ, якъ не ота вдова все лыхо заподіяла. Вона людына лыха и на выдъ просто — видьма зъ Лысой горы; баба тепла, родомъ зъ самого пекла.

Тоди я годи на свою стару голову покладатыся; пишла до сестры Серафымы; вона у насъ на все тямуща, росторопна. Росповила я йій усе, що сама знала.

— Заподіяно, — каже сестра Серафыма.

Пораяла мени дистаты благовисного яечка, та покласты пидъ престоль на тры службы, а тоди нехай, каже, Сонечка выпье його на ничъ, усе якъ рукою зниме.

Я старыхъ своихъ нигъ не пожалила, пиввмиста стонула, а нигде не добула; не дыво! колы то те Благовищеня съвяте було! хто до Спасивки ховатыме? Такой вже Сонечкынъ таланъ сырительскый; сказано: якъ сыроты женытыся, дакъ и ничъ мала!

Сестра Серафыма тоди до матушки игуменьи, усе йій видлепортовала; поклыкалы и мене, роспытуютъ.... Я росповидую и плачу....

— Треба по ликаря, — каже матушка.

— Воля ваша, — кажу йій, а соби думаю: не въ ликари тутъ сыла; колы вже мольтвованья не помогае, дакъ шо тутъ ликаръ вдіе.

Прыйхавъ и ликаръ, такой старый та осоружный, просты мене, Господы, на сьому слови. Беззубый той ликаръ, не говорыть, а тилькы плямкае, ничего не розберешъ, наче йому до пиднебѣнна шматокъ лемишки прылыпъ.

Пытае винъ у Сонечкы: шо болыть?

— Ничого, — каже вона; — коло сѣрця трошки пече та въ голови наче витерь въ лиси гудѣ.

Давъ винъ йій пыты якійсь капли въ сыненкѣй пляшечци, що годины — ложку; пахучи ти капли, пахлы наче мигдаль. Пье вона ихъ, а я соби думаю: „хоть и ликаръ ты, а не вгадавъ, не того йій треба“.

Другого дня зновъ навидався ликаръ, пытае у неи:

— Якъ вамъ?

— Липше, — каже.

Говоры ты „липше“, думаю соби и бачу, що вона зовсімъ на Божій дорози.

Воно такы трошки наче бѣ то й справди полипшало; заснула вона; дакъ то хибѣ капли булы прычыною? ни! я видварыла на ничѣ макивокъ тай напоила йи; отъ вона й заснула трошки.

А зъ другои ночи, якъ почалося, дакъ вона вже й не пидводылася, все въ одно твердыть:

— На що я його зустріла, на що покохала?

— На те, — заспокоюю я йи, — що такъ Господь призначывъ.

А вона:

— Де винъ? де винъ? хоть бы разочокъ ще побачыты його.... де винъ?

Прийхавъ ликаръ; стоить винъ, нимо головою хытае; а я бачу — не твого розуму дило и пытаю:

— Може за попомъ бы?

— Нехай ще, — каже; сивъ, черкнувъ щось, дае мени:

— Отсе для неи ликарство.

Послала я въ аптеку, а сама до матушкы.

— Попа, — кажу, — треба до неи.

— Нехай ще; ликаръ сказавъ, що ще надія е.

— Охъ, матушечко! се така надія, що видъ неи

волосъ сывіе; хиба не выдно!... смерть на носи, а винъ
„надія“.... поклычмо отца Ларивона....

— Нехай на завтра.

На мое й вышло.

Вернулася я, а Сонечка вже й мене не пизнае....

Преставылася....

Учора поховалы....

Якый то мени жаль; яке жъ мени горенько! По-
кровонько съвята! прыняла ты молюду душу, прыймай
швыдче и мою стару. —

Вересня. 1887.

У Книги.

ПОЖЕЖА.

474

По дорози зъ Лубень въ Золотоношу, якъ мынешъ Черевкы, а до Чывыльчы ще стилькы, що за-кымъ дойдешъ, дакъ коныкъ добре упріе; дакъ не дойздячы гоней двое до другого перехрестя, круто повзъ моголу повертае вправоручъ узенька степова до-рижка, що веде до водяного млына на ричци Черкай и дали на хутирь Кудривку.

Ричка Черкай — така ричка, що инчого року объ Ильи и пивень йи перебрее, а на весни вона, немовъ гирська ричка пилса львного дощу, реве, бушуе, а часомъ и гребли реве. Пидъ добру воду и той млынъ, що стоить на сій ричци, дае своему господареви добрый зыскъ.

По Полтавщыни въ литку витры звычайно заты-хають; не то що витряка не повернешъ, трапляється така тыша, що пусты вгору пушынку, дакъ и та не полетить. Тымъ-то люде й пыльнують, щобъ выготовыты ще на весни борошна на косовыцю и на жныва. От-пидъ таку пору водяный млынъ на Черкаю стававъ людямъ въ великій прыгоди. Тоди на гребли, наче на ярмарци, велика тиснота, а въ млыни такъ завизно, що довго треба ждаты на чергу: инчому доводиться и дньоваты й ночуваты, та ще й могорыча мирошныкови поставыты; а ни, дакъ настоишся добре, тай пойидешъ зъ тымъ, зъ чымъ прыйхавъ.

Млынокъ той на Черкаю належавъ на власнисть пидпанку Науму Учкуру. Билия млына и левада добра Учкурева такы, косаривъ на тридцять, та не вмивъ Учкуръ корыстоватыся зъ неи такъ якъ слидъ: вродыть було йому на тій левади трава густа, якъ щитка, висока по поясъ — винъ не доведе йи до пуття: закымъ збереться Учкуръ косыты, трава посохне такъ, що й коса йи не бере; або найдуть люде до млына, выбьють йи, выпасуть, а ще бильше вытолочатъ, такъ, що й косыты ничого. Самъ Учкуръ жывъ верстовъ 15 одъ левады, дакъ и не було за нею доброго догляду хазяйського; доглядавъ мирошныкъ, а якый вже тамъ доглядъ, колы йому треба и въ млыни до коша бигаты и леваду доглядаты; на двое чоловикъ не розирветься. Тай мирошныкъ той бувъ чоловикъ и потульный и вайловатый. Вскочыть було чья коняка въ леваду, винъ спершу шукае хазяйина чья вона, а тоди почне сварытыся зъ нымъ; а дали одійде и каже соби на думци: „земля то панська, але панъ на траву не положывъ праці, Бигъ йи вродывъ, значыть вона, якъ и вода, и сонце и мисяць—про всихъ видъ Бога.... нехай вже сей разъ и такъ.... менше гриха“. Тай и такый доглядъ бувъ за левадою тилькы тоди, колы на ричци воды вдостачъ и млынъ меле; а спаде вода, млынъ стане, мирошныкъ про леваду й забуде. Инакше й не могло буты, бо билия левады не було хаты.

Въ головахъ левады, може за версту видъ неи стоить невеличкый козачый хутирь—Кудривка. Кудривци бильшъ за всихъ шкодылы Учкуревиъ левади. Чудни люде оти хуторяне: свои земли у ныхъ въ обризъ, ни толоки, ни выгону нема; товарячка—сяка-така водытыся, а коняка, лыбонь, у кожного Кудривця е. Треба десь попасты. Отъ и ввадылысь до Учкуревої левады; спо-

добалась вона имъ. Ну, колы сподобалась, узялы бѣ тай купылы; а воны кажуть: „у насъ купыла нема“. Такъ нанялы бѣ. Эге! такивськи воны!... на що найматы, колы можна и такъ вьзаты: „Богъ про всихъ батько и на всихъ родыть“. — Скажешъ имъ: грихъ чужымъ жывытыся; а воны байдуже соби.

— Не рука намъ найматы,—отъ и все.

Не рука жъ була и Учкуреви не користоватыся зъ своего пытогого добра, колы вона справи його.

А що та левада була ничья бильшь, якъ Учкурева зъ дида, зъ прадида, дакъ про се ничего й говорыты. Въ Учкура була на ту леваду ще прадидовська купча.... А мала то ричъ—купча!

Умовлявъ Учкуръ Кудривцивъ, щобъ воны зъ половыны, або хочъ зъ третыны косылы ту леваду, воны й на те не прыеталы.

— Не выстачымось, кажуть: мы бѣ зъ дорогою душею, дакъ же не спромога наша; своикъ косаривъ у насъ не стане, а наймать ни за що.

Брежалы Кудривци; колы бѣ воны не булы таки ласи на чужу траву, дакъ спромоглые бы выкосыты.— Нарешти умовлявъ ихъ Учкуръ стерегты його леваду за гроши, а воны йому зновъ свое:

— Не рука, никому у насъ стерегты; кого мы посадымо за сторожа? Хиба кульгаву, слипу и беззубу бабу Марусю? дакъ багацько вона вестереже! хто йи злякаеться, хто йи послухае? Тилькы людямъ глумъ буде.

Стерегты леваду зымою Кудривци охоче бралыся, дакъ на се зновъ Учкуръ не прыстававъ.— Зымою; каже: ничего тамъ стерегты, земли никто не вкраде.

Вывся отакъ Учкуръ, бывся, тай ставъ на тому, щобъ продаты и леваду и млынъ; зъ грошей, каже выску бильше и клопоту зъ ными менше

Небавомъ и купецъ знайшовся, жыдъ Волько Штагъ.

— А скильки мушу даваты панови и за леваду и за млынъ?—пытаецься Волько.

— Давай тры тысячы и беры,—видповивъ Учкура.

— Ой, ой! пане, пане! за що тамъ тры тысячы? Се вы жартуете....

— Ни, не жартую.

— А колы не жартуете, кажить диломъ.

— Диломъ и кажу: тры тысячы.

— Яке се дило!... за що тамъ тры тысячы! який се процентъ я матыму?

— Хто тебе знае—який, може й ніякого.

— То-то й воно! за що жъ тры тысячы? Берить 500... Тры тысячы велькы грошы; не по насъ.

— Не по тоби, то й не беры.

За рикъ, чы ще Волько такы купывъ въ Учкура и леваду и млынъ за двы тысячы карбованцивъ. Люде казалы, що й се цина велька. Цина не мала, але Волько не гвиздомъ въ тимья бытый: поставывъ винъ на левади хатку, запливъ хливець, напыявъ повитку, посадывъ двы сѣмья жыдивъ, що бъ стерѣгли и леваду и млынъ. Нарешти уои ти будивли застраховавъ въ двы тысячы карбованцивъ.

У Волькы зъ млыномъ дило пишло краще, ніжъ въ Учкура було;—млыва доволи було. Тай зъ левадою у Волькы не згирше: забижыть теля, або стрыжча, чы скубне тамъ травы, чы ни, жыды заразъ його—цапъ на налыгачъ. Опашъ! платы „по такси“, а таксу земство зробыло вельмы високу. Пробувалы Кудривци не платыть, Волько ихъ въ судъ; пишла тяганына, судъ прысудывъ и за спашъ „по такси“ и за позовъ; выйшло ще гирше.... Отакъ за одно лито Волько на спашахъ заробывъ бильшь сотни карбованцивъ. Кудривци чухалы

потылицы, згадували, що „Учкуръ бувъ добрый панокъ“ и все такы платылы, да опричь того накосывъ Волько на левади два стогы сина, да зъ млына заробывъ.

На друге лито ще липше. Кудривци хочъ и навчылысь не позыватысь зъ Волькою, та не навчылы своеи худобы не займаты чужои травы и за те Волько навчавъ ихъ платыты за спаши безъ позвивъ. Звисно се наука добра, краще „по сусидськи“: скубнуло лоша травы — се жъ для Волькы шкода, то й треба за неи ублаготворыты....

Кажужъ вамъ: Волько чоловикъ умилий; колы бъ до його не выдумалы спашивъ, — винъ бы ихъ выдумавъ. Отъ Учкуръ — бувъ чоловикъ не вмилый и за водопой ничого зъ людей не бравъ; а Волько заразъ роскынувъ головою, що чья земля пидъ водою, того й вода на тій земли, а вода въ рукахъ „тямуцой“ людны може дати велыку корысть и не обертаючысь въ пару, якъ отъ на зализныцяхъ та на фабрыкахъ: тамъ треба ще машыны, топлыво, огонь, а Волько доглупався, що „умили“ люде зъумиють гриты руки и безъ огню, а въ холодній води. Заразъ положывъ Волько плату за водопой. И Кудривци и прыйизжи до млына загомонила булы: „вода не жыдивська, а Божа“. А Волько имъ на те:

— Колы худоба пье воду зъ Черкая, значыть воды у ричци меньшае, а колы воды меньшае, то й млынъ мий швыдче стане, меньше я зароблю.

Хуторяне, мабутъ, зрозумилы Вольчыну правду, не змагалыся и платылы за воду. Одынъ зъ нихъ, той, що служывъ у Лубняхъ пысарчукомъ у агента того „страхового общества“, въ якому Волько страховавъ и млынъ и „жилой домъ“ на левади, промовывъ бувъ якось до Волькы:

— Гляды, жыде! що бь часомъ — наши гроши за воду не выпалы тоби випадкомъ.

Але Волько розумивъ, що то верзе пидпылый языкъ и, махнувши рукою, тилькы усмихнувся.

Жывуть соби хуторяне зъ Волькою по „сусидьски“, добре, не сваряться: Волько за воду положивъ не велику плату: „коповычокъ зъ головы“. Спершу Кудривци загомонили:

— Дорого, дорого; се здырство!

Волько имъ на те:

— Дорого, дакъ не берить, я васъ не неволю; выкопайте соби колодязь, або цилый ставъ.

— Колы бь наша спроможность! чому бь не выкопалы.

— Неспроможность—хиба то моя вына! пфе!...

Погомонили и ничего; жывуть соби.

Уторикъ Вольчынъ млынъ такъ сподобався Кудривцямъ, що воны, ще раннею весною умовылыся зъ мирошныкомъ, щобъ винъ за тыждень до петривського пуцання ни видъ кого, опричь ихъ, завозу не бравъ, докы не перемеле ихнього. Мирошныкъ згодився и выпывъ могорыча.

Добре. Прийшовъ призначенный день. Кудривци розташовалыся коло млына, усю греблю заставылы возамы. Ажъ ось и зъ другого хутора прийхало чотыри пидводы; дали ще, да ще, йидуть люде, наче змовылыся.

— Довго вамъ до чергы, люде добри!—каже мирошныкъ;—докы не перемелю Кудривцямъ—ни чыйого не визьму.

— Пидождемо; довше ждалы; а безъ борошна не пойидемо.

— Хиба, що такъ.

Ждутъ, коней и воливъ попрывьязувалы до возивъ;

мишки зъ жытомъ возносылы — геть пидъ вербы; а сами сыдятъ пидъ млыномъ, балакають.

— Чы ще багато на коши?

— Ни, за того выпадѣ, хто на черзи—лаштуѣсь!

— Добре!

— Ну, тай спека же сьогонди!

— И не дай, Боже, яка!

— Хочъ бы чымъ душу промочыть; все бѣ тамы не така смага була.

— И веселійше бѣ було....

— Хйба жѣ вамъ воды мало въ лотокахъ, — обизався мирошныкъ: — помочы до схочу и душу и тило.

— Спасыбигъ, диду, за вашу ласку; зѣ лотокивъ не промочышъ, вода суха; онъ колы бѣ отѣи мокрѣнькои, зѣ Лейбыныхъ лотокивъ, зѣ пидъ кранту.

— Эге! ричъ добра.

— Чому не воно.

— Дило не ледаче; не грихъ бѣ пропустыты по корячку, — каже мирошныкъ, — и млынъ бы повеселійшаръ.

— И шестерня бѣ не такъ рыпила.

— Тай каминня не такъ бы скиглыло.

— Дакъ за чымъ же дило стало? — пытае мирошныкъ: — скинътвса по грывни до гуртовой.

— От-ся ричъ до дила.

Скынулыся и навбирала на дви кварты.

— А хто жѣ пидѣ до шынку?

— Я не пиду, я втомывся, тай жывить у мене квокче...

— А въ мене нога болыть: чирка сила.

— А я коней такъ не покыну.

— А я заблужу, дорогою дуже далеко до села, а маныцями стежки не знаю.

— Тай ништо зѣ насъ не знае.

— Мирошныкъ знае и проведѣ.

— Ще лишче, колы винъ самъ пиде; ось нуте, диду! берить гроши; вы навпростецъ духомъ.

— А млынъ.... якъ же зъ млыномъ буде, на кого я його покыну? — якось нехотя змагається мирошныкъ, а въ души чуетъ, якъ його проймае смакъ „сухой воды“.

— Зъ млыномъ ничего, диду, не станеться; та наче вы на довго; замкнить тай годи; нехай здоровъ меле. Ось нуте, дидусю.

— Воно то такъ, да тилькы жь....

— Та ниякого, диду, „тилькы“, молотыме и безъ васъ, а къ обиду до каши, знаете, чарочка.... тее, — дракують мирошныка. — Идить, диду, воно жь не далеко....

— Верстовъ тры, або й меншь, колы навпростецъ.

— От-бачте! ще й каша не впріе, якъ вы вернетесь...

— Та у мене ноги швыдкы.

— У насъ же и посуды нема, шынкаръ своеи намъ не повирыть; бо никого въ насъ не знае; а васъ винъ знае.

— Якъ же йому мене й не знаты.... Ну, силькись! давайте гроши.

Мирошныкъ ладенъ бувъ рушаты по „суху воду“, але спынывсь на хвылыну, подумавъ и каже:

— Швыдче було бъ дило, колы бъ хто въ васъ верхы.

— И то правда, диду, дакъ же я на волахъ.

— А моя кобыла жеребна, не можна.

— А мій пидъ верхомъ не ходыть.

— Мій и ходыть, дакъ у його спына попарена.

— Ну, цуръ вамъ, — озвався мирошныкъ; — пишки нема замишкы; доси бъ де я бувъ, колы бъ бувъ не служавъ вашихъ дурныць.

Дидъ - мирошныкъ замкнувъ млынъ; ключъ узявъ въ кышеню и потюпавъ до шынку; въ носи йому крутыло духомъ „сухой воды“ и вельмы пиддрочувало його швыдче дистатися до неи.

Небавомъ уси люде поросходылыся геть видъ млына; хто лигъ пидъ возомъ, хто въ холодку пидъ вербою; хто пишовъ на леваду до Волькы, молодши пишлы купатыся.

Мынуло зъ годину часу.

Зъ пидъ даху млына выскочыло полумья. Горивъ млынъ.... Зъ млына перекынувсь огонь на хату на левади. Полумья страшенно гоготило и за годину злызало и млынъ, и хату, и хливци....

— Пидпалено, пидпалено!—голосывъ Волька.

— Никому було пидпалыты, у млыни никого не було, млынъ бувъ на замку.

— Пидпалено,—голосывъ Волька;—ще якъ пидпалено! Ай, вей миръ! пропавъ я: учора выйшовъ кинецъ страховци, а я хотивъ бувъ завтра йихаты до Лубень, поновыты страховку; теперъ ничего не дадутъ....

На трейтій день прыбигъ урядныкъ; за тыждень почалось слидство.

Волька голосывъ въ одно:

— Кудривци мене спалылы!

Потяглы кудривцы до слидства.

— Бачылы пожежу?—пытае слидчий.

— Пры насъ загорилося, пры насъ и згорило.

— Зъ чого жъ воно занялося?

— Зъ огню; зъ середины загорилося.

— А хто ходывъ у млынъ?

— Млынъ бувъ замкнений.

— Хотилы було выносыты борошно, яке було въ скрыни, кынулыся за сокырою до хаты, щобъ двери розрубать, сокыра—якъ на те, у млыни.

— А чому вы не тушылы?

— Ничымъ було.

— Воды вамъ браковало?—огрызнувся Волька.

— Воды то вдостачъ, та видерь не було, а прыгоршамы не зальешъ; кинулысь за видрамы до себе на хутирь—закымъ прынеслы, дакъ и тушыть ничего вже було; а до того и витерь росходывся; докы не горило, було тыхо, а якъ выбухло полумья да обняло всю крышу, дакъ де той и витерь взявся! Млынъ горыть, а витерь роздувае да прямо на хату и несе, и несе.... Колы бъ булы у насъ яки струменты, от-бы кышка, да цмоки, да бочки, може бъ що й помоглы булы; а то голоручъ, шо ты вдіешъ зъ огнемъ! ни прыступу!

Довго слидчый допытувався: зъ чога воно занялося и чувъ все одно:

— Зъ огню; зъ середины выкынуло.

— Волька каже: пидпалено.

— Винъ про те лише знае; може хто и пидпальвъ, тилькы не мы; намъ и самымъ шкода, теперь де мы будемъ молотъ!

— Чудна пожежа!—промовывъ слидчый.

— Видъ Бога, тымъ и чудна.

— Хиба ты бачывъ, шо Бигъ пидпалювавъ?—вызвирывся Волька.

— Не бачывъ.

— То й не мелы языкомъ.

— Колы не видъ Бога, дакъ видъ чорта; чортякы на жыдивъ заздри.

— И не видъ чорта, а видъ огню.

— Та не въ тимъ ричъ; а чы пидпалено, чы ни?—допытується слидчый.

— Про се мы не вистни....

На тому слидству и край. —

1881.

Ливнивъ празныкъ.

(Зъ вустъ Деныса Гармаша).

Вже отсе десятый рикъ иде зъ того часу, якъ у нашому сели завелы люде справляты пивнивъ празныкъ. Дывуетесь такому празныку, а колы довидаетесь прычыну його, дакъ сами скажете, що такого пивня не можна не празныкуваты. Сами знаете, що пивень и такъ не абыякий птахъ; винъ всю ничъ за своимъ хазяиномъ побывається; да безъ пивня и хата шута, а той пивень, що намъ прыслужився, разъ що не простый бувъ пивень, а друге, що винъ багацько нашихъ людей слобонивъ видъ тяжкого лыха, може видъ Сибыру, а може й видъ самой каторгы, або чога й гиршого.

Ось послушайте; тилькы що довга се ричъ, може пцять разъ запалю люльку, закымъ росновимъ; та силькись! все одно ничога не робымо, гульвыкы справляемо, дакъ воно й до шыгы буде: на гулянкахъ люде казкы кажуть, а я роскажу вамъ суцу правду; тилькы не перебывайте; кому не охота слухаты, той нехай и не слухае, а перебываты не можна.

Пивнивъ празныкъ мы справляемо на другый день весняного Юрыя; въ той день не можна у насъ курей ризаты; не можна й продаваты ни курей, ни курячыхъ яецъ; не можна и йисты ни курятыны, ни яецъ курячыхъ. Зъ ранку—кожна хазяйка, у якои е куры, пры-

бирає найкращого свого півня стричками, становить йому у одній новій мисці води, а в другій усякого зерна, яке у кого є; вінча дакь ще й рыжу купує и дає пивневи волю йисты яке хоче зерно и скильки хоче. Отсе и все съвято пивнивъ.

А про те, зъ якого прыводу заведено у насъ отсе свято—треба почынаты ричъ здалека.... Слушайте.

Село наше споконъ-вику було вильнымъ, козачымъ. Звисно, я козаковання того не зазнаю, а батько покійныкъ було росказують, що ще ихъ батько, а мій дидъ—козакувавъ. Якъ воно такъ сталося, що зъ вильного село зробылося панськымъ, сього я не тямлю и не докажу. Покійныця маты — легко йій лежаты, сыру землю держаты—росповидалы, що ще за дида за нашого якыйсь панъ Тепловъ гвалтовно набигъ на наше село тай пидвернувъ село пидъ себе вь крѣпацтво. Якымъ робомъ винъ се заподіявъ — того й маты не зналы, а казалы, що просто такъ, сталы люде на панщину ходыты—да на Теплова того робыты, отъ и все.

Земли вь нашому сели, кажуть-говорять, була колысь така сыла, що конемъ за день не обьидешъ. Займанщына тоди була; займай, значыть, скильки посыліешъ; беры, абы спромигся оборудоваты. Теперь не те, теперь земли вь обризъ. И чога воно такъ? скажемо: що земля не росте, а народъ множитья, та все жь такы чудно.... Сказавъ бы: вода поняла землю, такъ же ни озеръ, ни болотъ новыхъ нема, навить стари повысыхалы; треба бь побильшаты земли, а йи—вь одно меншае.

За панивъ не було у насъ такого скруту за землю: скоро царь скосывъ и звеливъ на съмитныкъ вынесты крѣпацтво, дакь и наше село зновъ стало вильнымъ и земля вся пры насъ лышылася; бо на що йи панови? самъ за плугомъ не ходытыме; панамъ треба було

людських рукъ, а сама земля на що имъ? Коля бѣ воны вмилы ораты, сіяты, косыты, дакъ же недотепни воны до сього дила. Та земля й не паньське дило, мужыче; панамъ — вѣ карты граты, полковаты, а не землю ораты.

Такъ воно було за крепацтва, а пился крепацтва и паны не ти стали; почалы заздриты на земли, хочъ ходыть коло неи й не вміють.

Огожь передъ тымъ, якъ прыходывъ край крепацтву, де-яки паны заходылыся булы пустыты людей на вси чотыри витры безъ земли; а царь тай дочувся про се и каже панамъ:

— Вы хочъ и паны, а подывлюся на васъ, такъ выходыть, що вы дурни: якъ же можна даваты людямъ волю безъ земли! подумайте: пустымо ихъ на волю, вже жъ не сидытумуть воны, згорнувши руки, не ждатымуть, що бѣ хлибъ падавъ зъ неба, а рушать десь на нови земли, на нову займанщину, а вы тоди, що безъ людей робытумете? що вы йистумете?... зъ голоду попухнете; а мени васъ шкода и людей шкода.... безъ земли людямъ не можна.

Зъйихалыся кудысь тамъ уси велыки паны, подумалы, помирковалы и кажуть:

— Царь правду каже: людямъ безъ земли не можна, и намъ безъ людей не прожыты; згынемо, пропадемо и слиду нашого не буде.

И прыеталы на те, щобъ надилыты крестьянъ землею.... Вышло тоди таке „положеніе“, скільки кому земли и грамоты посысувалы... Отъ-то якъ воно було.

Та нашому селу до того всього було байдуже; мы думалы соби: те „положеніе“ не про насъ и грамоты тѣи намъ не треба, на що? земля пры насъ; чы засыпвае пивець, чы ни, а день буде.

От-же й помылылыся, не по нашому выйшло.

Прыбигае на село посередныкъ; склыкавъ громаду и каже:

— Буду васъ землею надилаты, грамоту вамъ пысаты.

Я заразъ и выступывъ зъ словомъ:

— Чудно, кажу: нашою землею да насъ и надилатымете.

— Такъ треба,—каже—,таке „положеніе“, така царська воля.

— Колы його така воля— дакъ мы не проты неи, тилькы жъ чы така вона? треба намъ тее залевне знаты, щобъ часомъ сипацька воля не пишла за царську.

— Прочытай „положеніе“.

Колы бъ же то вмивъ чытаты; а то у насъ на все село ништо не вміе и въ руки кныжку взяты. Правду сказаты— и нужды въ тому доси не було и навчытысь нигде було; школы не було; завесты йиі нікому було; паны жылы въ Москви да въ Ниметчыни.

Мы, щобъ не набраты въ халявы, одпросылыся у посередныка на два тыждни, щобъ намъ впевнытыся, яка за землю царська воля. Другого дня громада вырядыла мене и Хому Тарана до Кыива, щобъ добулы тамъ у певныхъ людей „положеніе“; нашъ посередныкъ, правда, дававъ свое „положеніе“, да мы не взяли; думка така: може воно не настояще, фальшоване яке. У Кыєви мы добулы настояще „положеніе“ въ зеленыхъ политуркахъ и зъ царською печаткою, а зъ Лавры, за порадою святого схымныка, взяли на село тямущого ченчыка; винъ намъ усе вычытавъ и напутывъ.... Мы тоци ажъ руками объ полы вдарылыся! Бачымо: не перелывкы; треба на свой земли сидаты на надилы, треба грамоту прыйматы.... Мулко;

ой, ой! ще й якъ мулко, та проты витру пискомъ не сыпаты. На все воля Божя и Винъ такы зглянувся на насъ, пославъ намъ спершу отого ченчыка, а потимъ пивня: безъ ныхъ—хто його знае, щобъ мы и робылы и щобъ зъ нами було... Ходыла потимъ гутирка, що той ченчыкъ *провидець* бувъ и знавъ, що й за сотню литъ буде.... може!

Мынуло два тыждни; посередныхъ не забувъ про насъ; прыйхавъ, спысавъ грамоту: ланцюжныхъ землемиръ спысавъ и планъ тѣи земли, що прызначено намъ по грамоти.

— Давайте руки, — каже посередныхъ: — грамоту треба пидписаты.

Мы сюды и туды: чы даваты, чы не даваты? Дамо, а воно, часомъ, выйде таке, що ни рябе, ни перисте... Стоимо та на ченчыка дывымося; а винъ мовчыть.... Мы кываемъ на його, а винъ — подывывся на насъ и моргнувъ; давайте, молявъ; мы йому руки дали, винъ и роспысався....

Другого дня ранкомъ панський брехунецъ, що прыйиздывъ зъ города, пойхавъ соби; а мы тоди за порадою ченчыка до посередныка:

— Одрижете намъ землю, щобъ мы знали, де наша межа, а то часомъ неумысне вѣоремося, або вкосымося въ панську и не гараздъ буде... Межа съвяте дило; ланцюжныхъ зъ вами, винъ въ одну мыть се зробыть, мы йому й заплачимо.

— Добре, — каже посередныхъ, — лаштуйте жъ стовпы, да плугъ и гроши мирщыку.

Було вже зовсимъ на вечирньому пружи, колы мирщыкъ одмирявъ землю и каже до насъ:

— Давайте плуга, проведемо межу.

А мы йому:

— Выбачте, уси плугы поломани, послали до коваля лагодыты лемишь; забарывся коваль; певно-от-отъ вернеться зъ лемишемъ; тоди мы въ одну мыть.

— Нема у мене часу ждаты вашого лемиша,—буркнувъ посередныкъ трохы гнивно:—колы такъ—заразъ пры мени позакопуйте стовпы и вызначте мисця пидъ копци, а между безъ мене проведете по копцямъ.

Духомъ мы повкопували висимъ стовпивъ поперекъ чагарныкивъ; найлипшый выпасъ одходывъ за между: копаемо и бидкаемося, що то воно буде, колы не выйде по ченчыковому? тоди.... беда!

— Готово?—гукнувъ посередныкъ.

— Готово.

Подывывся винъ и мирщыкъ подывывся и каже:

— Добре! отъ по отсимъ-отъ копцямъ и проведете между, да уважайте, щобъ лыниі въ чагарнаку не скрывылы; скрызъ ривно вeditь. Я небавомъ навидаюся и перевирю.

Подяковавъ намъ, що мы таки слухняни, сивъ и зъ Богомъ соби.

— Гараздъ,—каже нашъ ченчыкъ;—теперь розходьтєсь кому нема дила.

Лышылося чоловикъ зъ двадцять такихъ, що вже хочъ на сковороди ихъ шкварь, дакъ не змылять. Духомъ стовпы повкопували, та на нове мисце, такъ, щобъ выпасъ бувъ у надили, ченчыкъ тямывъ на лыни-яхъ, показавъ де копаты ямки; привелы плугъ, та по новій лыниі и провелы глыбоку та шыроку между въ дви роспругы; а на старій лыниі, що мирщыкъ вказавъ, и следъ затерлы.

За мисяць, чы що, прыйихавъ посередныкъ:

— Покажить, якъ вы между провелы.

Ведемо його на между, а у самыхъ души въ тили

не чуемо; ну що якъ винъ догледыться? Пропаци мы тоди... Подывывсь винъ: чы кынувъ окомъ, чы ни и каже:

— Добре! межа знатна буде на вики.

И пойхавъ соби.

Зъ того часу мынуло не бильшь, не меншь, якъ 17-ть цилисенькихъ литъ; ни намъ ништо, ни мы никому ничего.

Ажъ ось чуемо: нови паны у насъ; стари взяли тай продали свое добро у нашому сели якомусь чы то нимцю, чы москалю; запевне не скажу хто винъ, не зъ нашихъ тильки; вымова у його не наша. Чуемо дали: нови паны надумуються тутъ и жыты. Справди въ осены прыйихавъ якыйсь ляшокъ, управытель; привизъ майстривъ—бородачи все зъ довгымы патлямы; взялыся вони лагодыты панськый будынокъ. Будынокъ здорово таки обветшавъ; звисно 20 литъ пустовавъ, догляду не було; кажаны завелыся. Полагодылы, а на весни и паны прыйихалы; тильки двое ихъ: пани—стара вже, сухорлява та вырячковата—и зъ нею сынокъ; ат-соби паробичокъ литъ 25. Прививъ винъ соби коня-огыря такого, що у його ажъ дымъ зъ низдеръ иде; хортивъ прививъ цилый смыкъ; полковаты у насъ е де, и зъвира и дычыны вдостачъ.

Прыйихалы вони и ничего; усе гараздъ; живемо. Колы жъ ото на другу весну, саме на сорокъ свьятыхъ клыче панычъ до себе въ двиръ усю громаду и каже:

— Треба мени вашъ надиль обмираты.

— Винъ у насъ, панычу, миряный; на що його миряты?

— На те, — каже, — що вы мою землю прыхватылы.

— Ни зроду-вику сього не було; якъ се можна! тай

на щобъ мы прыхвачувалы? Подывитесь на межу; яка вона була зпервоначалу, така и теперь, ни на ступинь не порушена.

— Що мени до межы, ось у мене планъ, винъ показуе, що вы десятинь 20 мои земли привластылы.

— Мы, панычу, люде темни; на планахъ не тямьмо, святе дило межа; вона ричъ очевыдна и дурному; якою положывъ йи посередныкъ, такую вона и е, а вамъ хтось набрехавъ.

— Я на плани бачу....

— И планы всяки бувають; хйба планы не брешуть; инколы и кныжки брешуть; а планы.... и ги!...

— Ну, — каже, — вы соби, якъ знаете, а колы зъ доброи воли не вернете мои земли, я васъ въ судъ, до мирового.

— Воля ваша, дороги не заступаемо, та тилькы — даремно; межа стоить нерушною трохы не 20 литъ.

Потягъ винъ насъ до мирового; мировой — сюды й туды; ныкне въ планъ, ныкне въ кныжку, ныкавъ, ныкавъ; бачыть не по його голови шапка и каже:

— Треба на межу подывытыся.

Подывывся да тоди:

— „По указу Его Императорскаго Величества—се не мое дило....“

Мы тоди зрозумилы оте: „не мое дило“ такъ, що мировой на лынйяхъ ничого не тямьте, а треба когось бильшь тямущого.

И вгадалы. Небавомъ панычъ зновъ клыче громаду и каже:

— Я отъ землира зъеднавъ, щобъ перемирявъ вашъ надиль.

Мы йому любенько, не сердячысь, зновъ свое:

— Надиль нашъ миряный.

- Хто вамъ мирявѣ?
- Царскый ланцюжныкъ зѣ посередныкомъ.
- Колы то те було!... то стара ричь.
- Старый виль борозны не псуе; сонце яке старе, а однаково про всіхъ и съвитыть и гріе.

— Треба межи перевираты....

— Перевирайте свои, а нашыхъ неруште. Не дамо.

— Якъ-то не дасте?

— Сыломиць не дамо и годи.

Винъ якъ озвираться, якъ гуконе на насъ:

— Ахъ вы сяки - таки дурисъвиты! — да тоди якъ утне по московськи; мене такъ соромомъ и облыло; а кумъ Павло, буцимъ не чувъ тѣи стыдовыщной лайкы, и каже:

— Пошануйте, паныченьку! колы не Бога и людей, такъ хочъ свои закаблуки, а то такъ тупотыте, що повидбываєте ихъ, тай пидошвамъ щось перепадѣ. Мы вамъ якъ слидъ говоримо: земля наша миряна, перемирюваты йи вдруге намъ не треба; между мы й зъ завязанымы очыма знайдемо и безъ начальства никому не дамо перевираты. Отъ и все, на сьому и аминь.

Панычъ ажъ прыскомъ сыпле, а мы тихенько слушаемо, нарешти остогыдло намъ отсе московське батьковання, повернулыся мы и, не прощаючыся зъ панычемъ, гайда по домивкамъ.

Йдемо и думаемо:

— А що якъ винъ безъ нашего спросу почне межуваты да миряты....

— Не посьміе! безъ начальства не можна; намъ мирявѣ царскый ланцюжныкъ, — мовывъ Павло.

— А що ты йому вдієшь?

— Звисно що: въ трышія зѣ межи.

— А тебе за те въ тюрягу.... Ни, такъ незручно, треба якось инакше доходыты рады.

И прырадылы мы, колы винъ заходытыся миряты, дакъ намъ чоловикамъ въ сю справу не втручатыся, а нехай жиноцтво воюе.

Заходывся винъ, заходылыся и мы: скоро показався ланцюжныкъ, мы заразъ усе жиноцтво, усю дитвору на межу: хто зъ виныкомъ, хто зъ лопатою, хто зъ лозыною; а мы имъ цупко наказалы, щобъ хочъ бы тамъ що, а не дали миряты нашу землю, тилькы жъ безъ бійкы, щобъ ланцюжника никто й пучкою не торкнувъ. Рушыла наша армія на межу, а мы соби въ кущахъ полягалы да чатуемо. Бачымъ—суне ланцюжныкъ зъ панычемъ. Ледви наблызылыся воны до межи, а наше вийсько въ одынъ голосъ якъ утне:

— Тю, тю, тю! — та порохомъ въ гору. Господы! наче та чорна хмара насунулася, а зъ пидъ неи, немовъ зъ пекла, несамовытый галась:

— Тю, тю, тю!

Хто скыглыть, хто верещыть; а дитвора навзаводы попередъ мирщыка вытынае да верещыть!

Постоявъ мирщыкъ зъ панычемъ, подывывся, перекрестывся, плюнувъ и назадъ. Тоди вже мы — чоловики зза кущивъ услидъ имъ:

— Ура! урра! Уррра!!

А воны пидтюпцемъ, пидтюпцемъ до коней; скочылы необзыръ въ свою таратайку та на кучера:

— Па—ашолъ!

Отакъ и спекалыся мы тіеи „повирку“.

Добре. Зновъ ничего, панычъ мовчыть, а мы и поготивъ. Мынае тыждень, другый; ніяком чуткы. Думаемо: забувъ панычъ про ту „повирку“. Добре; але хтось и каже:

— А що—колы та „повирка“ зновъ замулыть йому, тоди шо? треба бѣ задалегидь порадытысь зъ кымъ тямущымъ.

— Може бѣ у Кывивъ, да пошукаты того самого ченчыка, чы кого инчого....

— Той ченчыкъ померъ, — каже Петро, а нови ченци теперъ не ти стали; стари було тягнуть за правду, а нови—за гроши. Тай не такый теперъ часъ, щобъ вештатысь по дорогамъ; сивба—ажъ-ажъ!... Хиба вже писля Пречыстои; та чы не зручнійше буде вдатыся до кого зъ брехунцивъ?

— Цуръ имъ!—заторохтили люде:—имъ не можна виры няты; на те воны й брехунци, щобъ брехаты; вже чы не певнійше буде до попа, шо винъ скаже.

Тоди громада й вырядыла мене, Павла да Василя до попа:

— Порадыте, паноченьку! такъ и такъ.

Пипъ слухавъ насъ, слухавъ тай каже:

— Не мое дило; шукайте соби порады де инде, а мени не рука, и ніяково и боязно, щобъ часомъ не вскочыть въ яке лыхо; знаете яке теперъ время....

— Яке жъ воно время, — кажу я:—время наче бѣ то якъ время.

— А таке время шо заразъ тебе выславлять социалыстомъ, да до владыкы; а владыка — мене въ монастырѣ сажу сіяты.... Теперъ таке діеться.... чулы лыбонь, про социалыстивъ?

— Не доводылося, не знаемо, шо воно таке, чы люде таки, чы шо инче, може птахъ якый?

— Не люде и не птахъ, а оти шыбеныкы, шо нема имъ ни виры, ни Бога, ни начальства.

— Онъ воно шо!... та намъ же шо до ныхъ? мы жъ ни проты Бога, ни проты виры; мы за свое.

— Эге! такъ-то такъ, да я вамъ ни грачъ, ни помогачъ; шукайте соби де-ынде порады.

— У кого жъ намъ йи шукаты? мы соби гадалы, що вже жъ найпевнйша порада у попа; пипъ сказано: и помолыться и напутыть; ажъ вы... до кого жъ намъ?!

— До того, хто законы знае.

— Се бъ то до кого?

— До адвоката.

— До брехунця... И-ги! ходимъ, хлопци! не наше мелеться.

Пишлы и зновъ думаемо соби; що жъ його дйаты? ни що бильшь, якъ ждаты; дощъ за шыю не лье, а косовыця ажъ крычыть.

У вечери пидъ Петра и Павла чуемо, щось би-жыть по селу зъ дзвоникамы: одынъ визъ, другый, за нымъ третй, все зъ якымысь панамы и просто на панський двиръ. У мене заразъ такы мыгнула думка: чы не судъ отсе зъ мирщыкамы? Угадавъ, на мое воно й вышло. Ранкомъ чую: урядныкъ бигае по хатахъ, гвалтуе усе село та загадуе, щобъ по обидахъ уси выходылы на межу, „повирка“ буде....

— Эге! кажуть наши люде; теперъ капуть намъ! Ну що, якъ видберуть землю!

— Ни вже, каже Михайло Жеребыло: хочъ бы що, а земли не попустымо; на межи повмираемо, нехай плугомъ насъ рижуть, не дамо земли.

— Говоры до горы! „не попустымо“.... якъ ты не попустышь? начальство сыла, якъ скаже, такъ и буде.

— Вы соби, якъ знаете, а що до мене, дакъ суды мене чы сенать, чы канать, а не попущу.

— Та вже жъ, кажу я до Жеребыла: що буде, те й буде, а на межу треба йты.

— Идить, а я потимъ....

Пообидахъ я вже взявся за шапку, щобъ рушаты на межу, ажъ Михайло сусиль въ хату, а за нымъ и пивень нашъ-галаганъ; вскочывъ у хату да пидъ пичъ. Сказаты вамъ—пивень той якыйсь не звычайный бувъ, усе село його знало, людей винъ не тикавъ, поманы його, скажы: „типъ, типъ, типъ“—винъ такъ до рукъ и йде; вѣзъмы його, посады на плече, винъ и не стенеться, тилькы выведе: кукурику!

Ну, пишовъ винъ пидъ пичъ, а я соби байдуже; нехай, думаю, выгнаты його никому, старои моеи не було въ господи. А Михайло и каже:

— Закортило мени по дорози сыривцю, дакъ я отсе до васъ.

— Налыйся на здоровье.

Выпывъ винъ пытунець сыривцю и пишлы мы. Ледви перейшлы греблю, Михайло лапъ себе за кышню—и каже:—Отсе такъ люльки видбигъ; мабутъ у тебе въ хати забувся; а безъ люльки мени, що рыби безъ воды. Треба вернуться. Иды ты, а я дожену.

Прыхожу я на межу, тутъ трохы що не все село; дывлюся: люде таки сувори, наче озвирени.

— Що воно буде зъ сьогó? — пытаюся у дядька Опанаса:—Не вже одрижуть землю?

— Бодай бы тоби за се слово катъ языка одризавъ! —grimнувъ на мене дядько и такъ подывывся, що мени ажъ млосно стало.

Я до другого, до трейтього, до четвертого,—уси въ одно: люто дывляться та:

— Швядче його ризачка зариже, нижъ винъ нашу землю пориже.

Згодя прѣйшла комисія. Ланцюжыкъ ротащовуе свои прычандалы; нанчы на огыри грае; Жеребыло вже биля його и свытка йому не опашку.

Мыхайло до паныча:

— Дакъ отсе бѣ то, панычу! по вашому межа не певна?

— Фальшыва.

— Чого жѣ вона фальшыва, хиба того, що не за васъ стала? А вы й самы не тямте, де вона повинна буты; вамъ хтось — гавкнувъ на людей, а вы й виры понялы.

— Я на плани бачу, що межа не тутъ.

— А де жѣ?

— Отамъ, ныше, за чагарямы.

— За якымы? Чы не тамъ, де ото порубъ великый.

— Якый порубъ? — пытається тороплено панычъ.

— Отъ-бачте и не знаете якый порубъ: такый то зъ васъ хазяинъ, а тамъ и лыпы, и березы порубано.

— Та де се саме? де?

— У лиси, ниде.

— Проведы мене.

Порубъ такъ зачепывъ паныча за душу, що йому вже й про межу байдуже стало.

— Берить за мною.

Мыхайло повивъ; панычъ йиде, а за нимъ рушыло чымало людей; усимъ стало цикаво: де той порубъ. Досталыся до чагарныка, Мыхайло и каже панычеви такъ любенько:

— Берить отією стежечкою, вона прямо до порубу и приведе; да обережно въ чагаряхъ; гушавына тутъ, щобъ часомъ не зачепылысь; йидьте; мени ніяково йты попереду васъ; свытка у мене на опашку; витерь полы роздувае; колы бѣ часомъ огыръ не злякався.

Панычъ йиде ходою; огыръ грае пидъ нимъ; баскый, славный бувъ кинь, тилькы й шкода, що трохи лякловый.

Мыхайло йде за конемъ и мы вси йдемо. Чы про-йхавъ панычъ гоней двое чагарямы, чы ни; де не взявся зненацька пивень; коню пидъ ногы; кинь не самовыто вбикъ, да на дыбы; потимъ голову до земли, та якъ выхоне задомъ; панычъ черезъ голову — быркиць объ землю, да объ пень; кинь черезъ його!... Мы вси до паныча швыдче, думалы: чы не вбывъ його огирь. А панычъ не своимъ гласомъ стогне:

— Ой! ой! рятуйте! не треба, не треба! пустить душу на покаяные....

Чуемо: панычъ верзе якусь нисенитныцю; знаты, що въ голови йому и въ очи съвить замакитрився. Не дыво! кинь гепонувъ його головою объ пень и печинкы йому видбывъ.

Пидвели мы паныча на ногы. Ова! не встоить! такъ и хылыться да стогне; просыться, щобъ швыдче неслы його до матери да прысягається, що межи не займатыме. Мы слухаемо, да не тямимо, до чого винъ прысягається. Думаемо соби: збожеволивъ панычъ.

А Мыхайло заразь свытку зъ себе, розиславъ и каже до насъ до всихъ:

— Кладить його на свытку да понесемо въ двирь.

— А може не въ двирь, а въ комисію, — озвався хтось зъ людей.

— Не треба, не треба комисіи, — застогнавъ панычъ; — неситъ швыдче до дому.... ой! помираю....

Понесли, а я тюпки до комисіи, не можна було не повидомыты и йи; вона жъ начальство.

Ну, вже що було, якъ прынесли його до будынку, якъ зустрыла його маты, дакъ того й не розказаты! Голосиння, слезы, стогинь, биганына, суганія и не сказаты яка! Скоро положиылы люде паныча на постиль, насъ усихъ повыганялы зъ дому и що тамъ було — я

уже не скажу. Нарешти выбигъ урядныкъ и погнавъ на зборню усихъ, хто бувъ зъ панычемъ у чагарныку.

Сыдымо въ зборни и не тямимо, чога ждемо: сыдымо, вболиваемо, що панычу така прыгода дыха склалася, да жалкуемо, на що винъ йиздывъ на такому лякльвому огырю!... Дали дывуемо и не тямимо: де той пивень взявся?

Жеребыло сыдыть, никому ни слова, тилькы мовчкы люльку тягне.

Прыбигъ становый, зъвирюкою на людей дывыться, очима прымивъ бы, усихъ зъйивъ.

— Жинкы и дитвора геть звидсиль! по домамъ! — гукнувъ винъ.

— Ну, ну! — думаю соби: — що воно дали буде! — да самъ про себе чытаю: „Заступнице усердная! смыры ворога и супостата нашего“.

Тоди становый зъ урядныкомъ въ зборню; а на двори лышывъ десятикывъ, щобъ ништо зъ людей не росходывся.

Насампередъ поклыкалы въ зборню Жеребыла; довго його тамъ держалы; мы думалы, чы не быють його, дакъ ни, не чуты; колы бь были, дакъ бы крычавъ. И добре, що не были; а то!... хто його знае, щобъ воно и було; люде булы занадто збентежени.

Выпустылы Михайла и звелилы, щобъ заразь же йшовъ додому и ни зъ кымъ тутъ и слова не говорывъ. Поклыкалы въ зборню Гострого, потимъ Зализа, да все по одному; одного выпускають, другого поклычуть и кого выпускають, заразь того й додому, старшына пыльнуе, щобъ писля „сповиди“ ништо й слова не промовывъ, про що його „сповидалы“ въ зборни.

Прыйшла нарешти и моя черга: вхожу въ зборню ни жывый, ни мертвый, чую, що увесь тремчу, наче

босонижъ на льоду стою, такъ мени въ подошвы холодно. Ставь биля дверей, вперся въ одвирокъ, щобъ надійнійше було. Стою, а становый сычуть до мене:

— На межи бувъ?

— Уси булы и я зъ людьмы.

— На порубъ йшовъ за панычемъ услидъ його?

— Йшовъ.

— А чого ты йшовъ?

— Того, чого и вси.

— А вси чого?

— Мабуть, щобъ подывытыся.

— Бачывъ, якъ панычъ зъ коня упавъ?

— Уси бачылы.

— Чого винъ упавъ?

— Не всыдивъ, дакъ и впавъ.

— А чому не всыдивъ?

— Тому, що огыръ выхонувъ задомъ, а панычъ йому черезъ голову—да сторчъ головою.

— Чого кинъ на дыбы звився?

— Злякався.

— А чого винъ злякався?

— Не пытався я и не скажу.

— А пивня бачывъ?

— Уси люде бачылы и мени казала.

— Яки люде?

— Наши.

— Хто саме?

— Хтось чы зъ дитей, чы зъ жинокъ, чы, може, й зъ чоловикивъ хто.

— А чый то пивень?

— Господь його знае чый винъ; не зъ нашего села, у насъ ни въ кого такого нема.

— Чого въ паныча сынякы на ребрахъ?

— Не бачывъ я тыхъ сынякивъ и не скажу, а коды воны справди е, дакъ може вдарывся объ пенъ....

— Ты бачывъ, якъ паныча были пидъ ребра?

— Паныча? — зумывся я: — що вы кажете! паныча нашого! хто бъ се посмивъ? Та ще, кажете: пидъ ребра?

— Пидъ ребра.

— Сього не було и буты не мѣгло: якъ то можна, щобъ чья рука доторкнулася до панычевыхъ реберъ! Нехай тому!...

Становый стенивъ плечемъ да плюхъ мени межы очи. Втерся я рукавомъ, мовчу; тямлю, що передъ начальствомъ стою. Перегодомъ зновъ винъ до мене:

— Признавайся, сякий-такый, хто бувъ паныча.

— Нихто не бувъ, якъ се можна! тай за що бъ? Винъ у насъ такый тыхый та Божый: пошлы йому Боже вику довгого да розуму доброго. Огыръ його побывъ; коды бъ не мы були видборонылы — бувъ бы на смерть убывъ. Вже жъ не можна було намъ, згорнувшы руки, дывытыся, якъ огыръ нивечыть хрыстыянську, да ще панську душу; за се Господь покаравъ бы насъ....

— Мовчы! якый язукатый! — становый на мене. Я замовкъ, а винъ пысавъ, пысавъ ажъ перо скыглыло, тоди зновъ на мене:

— Вонъ звидсиль, хамове кодро! Я васъ усихъ въ острогъ!

— За що, пане?

— Вы розбышаки!

— Ще доси никого не....

— Малчаты!! вонъ!... зови другого.

Да отакъ цилу ничъ варывъ зъ насъ воду. Мы соби бидкуемось, думаемо: пропалы теперь, дощенту зруйнуе: насъ въ тюрму, а землю пану.... Не спалы усю ничъ.

Почало дниты. Чуемо зновъ дзвонькы заголосылы.
— Оцежъ, — думаемо, — по наши души. Ой, Боже
Батьку! заступыся за насъ!

И заступыся. Дывымося, ажъ то комиссія повертае назадъ, а за нею и пани зъ панычемъ; прытьмомъ, кажуть, до ликаря треба, бо клята коняка печинкы панычу одбыла.

Зъ того часу и чуткы нема ни про панивъ нашыхъ, ни про комиссію, ни про межу; земля, якъ була у насъ, такъ и доси.

Отакъ-то Господь Своєю рукою мылосердною одвернувъ одъ насъ лихо, пославшы того пивня.

Довго мы всима сторонамы мирковалы, що то за пивень бувъ? чый винъ? де винъ взявся? и стали на тому, що бувъ то не пивень, а Божый янголь, а може хто зъ святыхъ пивнемъ перекинувся. Отъ — мы и прырадылы соби, щобъ у нашому сели, докы свита-сонця справляты пивнивъ празныкъ. —

1889.

У Книшч.

Драма въ тюрми.

Мы тилькы шо вернулись зъ театру. Було се въ осени р. 1878. Сыдымо била круглого стѣлу, на столи самоваръ; пьемо чай та балакаемо—який на кого впливъ зробыла драма, шо слухалы мы въ театри: „Испорченная (зипсована) жизнь“. Молодижъ жваво змагалася, а пенсіонованный полковныкъ Гаврыло Сопунъ мовчы допывавъ чай, наче ничего не чувъ округъ себе.

— А вы, пане полковныку! шо скажете про драму?—спытавъ його Костя Гаманецъ, молодой жевжыкъ, шо торикъ скинчывъ уныверситетъ.

— На безлюдью и Хома дворяныя, — видповивъ Сопунъ, не пидводячы головы.

— Се бъ то якъ? — заискрывся Гаманецъ. Винъ бильше за всехъ доводывъ и доводывъ зъ запаломъ, хоча и безъ певного грунту, шо драма дуже добра и напысана добрымъ знавцемъ психологii.

Треба сказаты, шо Гаманецъ пыльновавъ вдаваты зъ себе знавця психологii и авторитетного крытика; хоча психологii, колы бъ спытаты у неи, ледви чы признала бъ його своею дытыною. Але жъ молодисть! Хто зъ насъ не платывъ дани своему вику? хто не гадавъ про себе, шо винъ Шекспиръ, або Спенсеръ, Дарвинъ!...

Полковныкъ пидвивъ голову и мовывъ:

— Изкаличена, чы тамъ „Испорченна жизнь“; а хтожъ йи покаличывъ? своя воля, бракъ досвиду и розуму. Се ще невелика драма. Драма тамъ, де супроты воли чоловика жыття и обставыны каличать його, крутятъ, доводятъ до того, що винъ стае душогубомъ по наказу, або руки на себе накладае, изнемигшысь въ боротьби зъ нелюдськымы умовамы....

— Да вы, пане полковнику! зауважте на психологію геройвъ драмы,—сказавъ Гаманецъ.

— Отъ психологія....

— Вы нехтуете психологію?

— Я, паныченьку! вчывся на мидни гроши, въ универсытети не бувъ, психологіи зъ книжокъ не вчывъ, а учывъ йи на людяхъ и бачывъ таки драмы, що, крый Боже, щобъ вони вамъ хочъ прыснылися.

Гаманецъ усьмихнувся тією усьмишкою, що выявляє зневагу молодежи до людей осьвиченыхъ наукою жыття. Полковникъ, проковтнувъ останній ковтокъ свого чаю, мовывъ:

— Хто сходывъ стільки сьвитивъ, скільки я ихъ сходывъ, той тямить, що психологію людську треба учыты не зъ мертвыхъ книжокъ, а на живыхъ людяхъ, той тямить, що суца драма, невыгадана, не пидмальована діється....

— Въ жыттю народному?—перебывъ його Гаманецъ, абы показаты, що винъ вгадавъ його думку.

— Народне жыття я мало знаю; воно про мене terra incognita; я знаю ынче жыття — жыття зъ жаклывымы драмамы, жыття салдацьке, въ казарми, на варти, на війни; отамъ драма! и я бачывъ ту драму, такую драму, що згадаешъ про неа, дакъ кровь холоне въ серци.

Гаманецъ роззявивъ рота змагатыся, але молодежи товариши спынылы його:

— Годи вамъ Гаманецъ; покыньте вы психологію и оту „Испорченную жизнь“, „испорченную“ въ панському будуари: мы знаемо, що вы добрый критикъ и психологъ, але намъ бильше цикаво почуты драму зъ салдацького побыту. Салдацького жыття мы не знаемъ навить зъ книжокъ, а треба його знаты.... Гаврыло Ивановычу! роскажить намъ яку цикаву сторинку зъ жыття нашего салдатыка.

Сопунъ спершу змагався, а потимъ зитхнувъ и мовывъ:

— Слушайте жъ: се було.... колыбъ не помылытыся; було се... липше колыбъ сього николы не було... Литъ 20 навадъ, ни, бильше; я тоди бувъ тилькы ще поручыкомъ; значыть литъ тридцать... Закынуло мене въ Сибирь....

— Вы были въ Сибири? — перебыла полковныка молоденька панночка.

— Де я не бувъ!—видповивъ Сопунъ, гордо пидвину голову вгору и кынувшы на молодижъ очыма згоры.—Видъ Темисшвара до Чыты, видъ Гельсинфорса до Севастополя и Темуръ-Ханъ-Шуры топтавъ я стежки. Зализныць тоди не було; пишкы мирялы шляхы. Кватырувалы мы въ Харькиви; я трохы й прошпетывся; не якъ тамъ и прошпетывся: давъ салдатыкамъ чытаты „Гайдамакивъ“: полковныкъ нимецъ добавывъ въ сьому „нарушеніе воинскаго порядка“ и за се мене въ „лынейный баталіонъ“ въ Иркутскъ.... Добре! я бувъ тоди — просто хлопецъ 20 литъ и думавъ: ать! байдуже!... а выйшло воно не байдуже, а дуже! Послалы мене въ Чыту, въ залогу. Тамъ, сами знаете, була тюрьма за для каторжныхъ... се просто була могола! Що я тамъ вытерпивъ, якъ я не збожевилывъ, не повисывся!... Молодисть не дала. Въ залози у Чыты було два землякы, „рядовые“: Бурда зъ пидъ Одессы та

Бєбєхъ зъ Острогєжського повиту. Якимъ чыномъ и за що вонь опынылыся вѣ Чыти я не довидався и сами вонь того не тямьлы; „по службѣ“, от-и-все!

Скоро прыбувъ я вѣ ту нєлюдську Чыту, начальныкъ мій першымъ словомъ наказавъ мени „стерегтыся зъ своею хохлачыною“.... Я, каже, знаю про васъ усе, що вы вѣ Харькови.... Я, звисно, промовчавъ....

Подумайте люде добри: вѣ Чыти стерегтыся зъ „хохлачыною“.... Чы се на сьмихъ!

Ну одначе треба було „стерегтыся“, щобъ не опынытыся вѣ Камчатци; я и „стеригся“; властыво само жыття „стерегло“ мене; ни до кого було слова ридного промовыты. Колы жъ було обгорне нудьга и опричь нисьни ничымъ себе розважыты, я замыкався вѣ хати и спивавъ напивголоса; або йшовъ далеко вѣ лись.

Не такъ тягло мене до ридного слова, докы я не довидався, що вѣ залози є два „хохлыка“ Бурда и Бєбєхъ, а якъ довидався, ну тоди потягло мене невымовно; просто—мордовання було. Одначе довго я мордовавъ себе, памятаючы отсе жажлыве „стерегтыся!“ Отъ же прыйшла така годьна, що не выдержавъ, забувъ и про Камчатку и заговорывъ ридною мовою!... Ой, панове! чы тямьте вы яка то могутня сыла — ридне слово!... та ще на чужьни ...

Якось Бєбєхъ бувъ у мене за „вистового“. Прынисъ винъ самоваръ, постановывъ його на ослинчыку, зырнувъ, ажъ на самовари крышки нема.

— Ой лышенько! гаспидська память! крышку забувъ!—промовывъ винъ;—а я якъ почувъ отси слова, дакъ наче мене громовыною пыдкынуло.... Я до Бєбєха по украинському, а у його ажъ сльозы на очахъ заблысли, такъ винъ зрадивъ ридному слову....

Разбалакалыся мы; Бєбєхъ росновивъ мени, що

дома винъ лышывъ молоду жинку, двоухъ дитокъ малыхъ, двоухъ бративъ пидлиткивъ, сестру и удовця—батька, едыного на всю семью робитныка, пры великихъ злыдняхъ; Бебехъ вже симъ литъ на служби и четвертый рикъ не мае зъ дому жадной звисткы. Въ Чыту заслалы його за те, по його думци, що винъ „зростомъ не выйшовъ“. Таки справди винъ на зрисьть бувъ такий прысадковатый, що я не тямлю, якъ його прыняли въ салдаты.

Ну да се все дрибынци. Головна ричъ мого оповидання заразъ. Слухайте.

Двичи на тыждень прыпадало мени дижурыты пры каторжнй тюрми; тоди вже ни на ступинь зъ тюрмы; була тамъ для нашего брата невелычка сьвитлычка, тамъ дижурный и днювавъ и ночувавъ. Разъ якось выпало мени дижурыты саме на Покрову; було вже вельмы холодно, звисно—по сибырному; тамъ абы мынула перша Пречыста—заразъ и холоднеча, да така, якои у насъ и на Риздво не бувае.... Ну, добре! сыжу я на дижурстви, ничъ темна-темна, витерь скиглыть, на души такий сумъ, нудьга!... Нарешти пробарабанылы „зарю“, зробылы „повѣрку“, позамыкалы келыи и настала тюремна ничъ! страшна ничъ; ничъ-могыла! жывой души нема; тилькы колы—не колы вартовый гукне свое жакхлыве: „слушай!“ наче ножемъ по серцю поведе оте: „сл-у-у-ушшай!“ Выслужывъ я у вйську 35 литъ, а не спромигся звыкты до того „слушай!“ таке воно сумне, нибы стогинъ зъ могылы....

Сыжу соби самотою; лоева свичка мыготыть; сьвитла вона не дае, а смороду доволи, журбы жъ наганяе ще бильше. Сыжу, тяжко нужуся, а исторычни люде жывцемъ стоять у мене передъ очыма.... Немырычъ, Многогришний, Самйловычъ, Палй, Войнаровський, Кал-

нышъ.... Господы! скільки то ихъ положили головы хто въ „неисходимій“, хто въ Соловахъ!... Сумно; витеръ голосить, звиремъ реве; а думки одна однои страшнійшъ такъ и пруться!... Эхъ! колы бь!...

Я лигъ на лавку, заплющывъ очи; думаю: чы не полеглае; лежу и выжается мени, що я не въ Чыти, не на Мочарахъ, змоченыхъ слизьмы, а пидъ блакитнымъ небомъ дорогои нашої, ридной красуни нени-Украины; бачу я оксамытово-зелени стени, пидперезани сызымъ батькомъ Днипромъ; бачу наши нимопромовысти могылы, наши села, нашихъ людей! чую ридне слово, ридну писню! ажъ ось пидъ викномъ у мене зненацька выстриль зъ рушныци. Я схопывся.... Чую за хвылыну-двиганына, галась, гуки, повзъ викно бижать зъ лыхтарямы.... Що таке?

— Ваше благородіе! „неблагополучно“ (не гараздъ), — проторохтивъ „старшой“, прыбигшы до мене.

— Що таке?

— Вартовый якогось арештанта застрельвъ.

— За що?

— Хотивъ утикаты.

— Де жъ винъ його застрельвъ?

— На даху.

Ну що жъ, гадаю соби, се у насъ не дыковына, що чоловікъ хотивъ утикаты зъ тюрмы на волю; не дыковына, що и вартовый почастувавъ його кулею; але жъ треба йты.... Иду соби повагомъ, квапытысь ничего, не втече. Ледви выйшовъ на рундукъ, бачу на ношахъ несуть чоловіка до шпыталю.... Сьвить зъ лыхтаривъ падавъ йому на тварь; бачу увесь винъ вымазанный въ сажу такъ, що не можна сказаты якый винъ зъ себе: чы биявый, чы чорнявый; чы молодой, чы старый.... зъ пидъ сердца кровь тече.

— Жывый ще?—спытавъ я.

— Дыше, але доходыть.

— Хто винъ? зъ якои камеры?

— Не вгадаты; подывиться — увесь въ сажі, наче чортъ, по выду не вгадаты хто винъ; треба повирку робыты по всимъ камерамъ.

— По ликаря послалы?

— Заразь пошлемо; та даремна ричъ, на що тутъ ликарь; не поможе; пропаде; нехай не тикае, нехай въ коминъ не лазыть.

Закымъ прыйшовъ ликарь—пидстреленый дйшовъ; куля попала йому саме въ сердце, до того жъ, падаючы зъ даху, винъ и голову соби розбывъ....

Ликарь огледивъ, веливъ несты въ мѣртвецку, а самъ пишовъ до господы.

Почалась „повирка“.

— А що, хто винъ?—пытаю у „смотряго“.

— Дмитро Безбаховъ, душогубъ; за душогубство його покарано каторгою на шість литъ; до насъ його прыгнали не що давно.

— Якъ же винъ такъ отсе?

— Стара людына, а знаты що голинна: щобъ вы соби думалы, який винъ шляхъ соби выбравъ? черезъ бовдуръ!... и якъ виць пролизъ?... казавъ я, що бовдури вельмы шыроки; не слухалы мене, а теперъ воно на мое и вышло.... Пролизъ, собака, черезъ увесь бовдуръ, вылизъ на дахъ; добре, що вартовый його угледивъ тай пустывъ йому кулю.... Якъ винъ його помитывъ, ще не скажу, не роспытувавъ; треба переминаты вартового.

Прышли мы въ канцелярію; поклыкалы того вартового; дывлюся—се мій Бебехъ....

— Якъ ты його зацидывъ?—пытаю.

— Я стоявъ „на часахъ“, — каже Бебехъ, — да якось скинувъ очима на небо; дывлюся, ажъ на даху у насъ щось вылазять зъ бовдура: шо воно таке? думаю соби, чы не чортяка; да трохы и злякався такы; потимъ перекрестывся, взявъ рушныцю наготовъ, а воно лизе, тай лизе; вылизало и стало билия бовдура; бачу — чоловікъ; эге! думаю, се хтось тикаты заходывся и гукнувъ на його, щобъ злазывъ зъ даху на двирь; не слухае, стоить; я вдруге, не слухае; я втрейте; а винъ стоить, не рушае; я прыложывся, баць! винъ и покотився! отъ и все.

— Добри у тебе очи, — мовывъ смотритель, пышучы протоколъ: — уцилывъ въ саме серце.

— Ни, я въ серце не цилывъ, я цилывъ въ ноги; а рушныця паскудна, взяла горою и довела мене до гриха; я хотивъ тилькы пидстрелыты його, а вона його вбыла.... шкода.

— Ни гриха ты не прынявъ, ни шкоды не зробывъ, — мовывъ смотритель до Бебеха: — ты тилькы справывъ свій обовязокъ; на те жъ ты й прысягавъ. Ты довивъ, шо вартуючы не спавъ, не дримавъ....

— Точно такъ, ваше благородіе!

— Який же тутъ грихъ?

— Чоловика убывъ....

— Утикача; нехай не тикае.

Скинчившы ранкомъ свое дежурство, иду я соби до господы; ажъ билия тюремной брамы стричае мене Бебехъ и каже:

— Велькый грихъ я заподіявъ, чоловіка вбивъ, хочу помолытыся билия його и за його и за себе.

— Добре дило зробишь

— Хочу попрохаты Господа, щобъ простывъ мени мій грихъ.

— Помолысь....

— Колы жъ не пускають въ мертвецку.

— Попросы „смотрятеля“.

— Прохавъ, не пускае, каже: „яке тамъ тоби дило; помолытыся можна и въ казарми“. Скажить, щобъ пустылы мене въ мертвецку.

— Йды за мною; я проведу.

Въ мертвецкѣй на голому столи лежавъ небыжчыкъ, прыкрытый старымъ арештанськымъ „халатомъ“; ни хреста въ рукахъ, ни свичкы въ головахъ; пидъ головою вязка соломы....

Бибехъ побожно перехрестывся, вдарывъ передъ мерцемъ тры земныхъ поклоны и якось тужливо простогнавъ: „просты мене, я не хотивъ твоеи смерты!... не моя воля.... Господы! просты його и упокой душу його со святамы“.

Зъ очей у Бибеха потеклы слезы; винъ вытеръ ихъ рукавомъ своеи дранкы-шынели, потимъ пидйшовъ зъ боку до мерця и ставъ пыльно дывытыся на його. Я бачывъ, якъ минытыся у Бибеха тварь; якъ жахъ покрывае йи хмарою; потимъ винъ похытнувся и швыдче вхопывся за стилъ, щобъ не впасты. За хвылыну винъ подався до самой головы мерця и все дывывся на неи: тварь йому полотнила; поглядъ ставъ боязкымъ; потимъ Бибехъ заложывъ свою руку за вухо мерця; рука йому тремтила; одначе винъ бережно одигнувъ мерцеве ухо, глянувъ на його и несамовыто скрыкнувъ:

— Батько, батько!...

Бибехъ повалывся на доливку.

Я кынувся до Бибеха.

— Що ты, Бибехъ, що зъ тобою?

— Лышенько мени!... на вики лыхо, — стогнавъ

Бибехъ:—се жъ мій батько!... я ридного батька вбывъ!
ваше благородіе! за се мени шыбеныци мало....

Я й соби не стямывся.

Бибехъ схопывся, припавъ устами до рукъ мерця,
целовавъ ихъ, росывъ сливъмы и голосывъ:

— Боже мій! батьку мій! що я заподіявъ....

— Годи, Бибехъ! ходимъ видсиля....

— Не пиду я, не пиду.

— Я тоби приказую! чуеть? Маршъ!

— Не пиду, ваше благородіе! не пиду, що хоче
робить зо мною, а не пиду: гляньте сюды:—винъ пока-
завъ мени на бородавку за вухомъ у мерця.

— Бачыте, що се?

— Бачу, бородавка.

— Ваше благородіе! я душогубъ, я батька вбывъ,
ведить мене на шыбеныцю!

Бибехъ захытався и впавъ била столу.

Я обомливъ, руки у мене упалы; за плечыма мене
морозомъ было; килько хвылынъ я стоявъ немовъ zde-
ревенилий.

Поклыкавъ салдатовъ; однеслы Бибеха до шпы-
талю. Прыйшовъ ликаръ, пытае у Бибеха се, да те, а
винъ мовчыть, ни слова; онимивъ, языкъ йому одняло.

Почалы гоиты. Довго пролежавъ винъ у шпыталю;
трохы одужавъ, але языкъ йому не вернувся; онимивъ
чоловикъ на вики.

Ну, зъ нимого якый вже салдаты! Треба було вы-
пустыты Бибеха зъ салдатовъ на родыну. Сього жъ
разу не можна зробыты; таі случай такый не звы-
чайный; треба справыты уси формальности по всемъ
мытарствамъ....

Пишла перепыска....

Тымъ часомъ я напысавъ до своего знайомого у Воронижъ, просячы запевне довидатысь и податы мени звистку, за що судылы тамъ Дмытра Бебеха, або Безбахова. Ждавъ я тїен видповиди довго; нарешти за два мисяци дождався. Позаторикъ, пысавъ мїй знайомїй:

Дмытро Бебехъ прокрався; укравъ у млыни клунокъ борошна; укравъ на харчи семьи, але до дому не донись; по дорози догнавъ його мирошникъ; ставъ Бебехъ пручатыся, видбыватыся, дали кынувъ борошно, выкопывъ зза пояса обухъ и такъ почастовавъ нымъ мирошныка, що той и дуба давъ. Судъ прьсудывъ: одкатоваты Бебеха прьлюдно, „давъ плетьми ударовъ пятьдесятъ“ и тоди заслатъ въ каторгу на шість рокивъ. Безбахова жъ нїякого не судылы, а, мабуть, зробылы його зъ Бебеха: колы вель Бебеха етапомъ, вель бильшь року, видъ етапу до, етапу; легко могло статыся, що десь въ пересылочнїй тюрми, пысаръ перекрестывъ Бебеха на Безбаха; а въ другїй тюрми другїй пысаръ додавъ—овъ....

Така звистка запевныла мене, що дїйсне Бебехъ застрелывъ своего батька....

Се ще не все, слухайте дали.

Прыказъ, щобъ выпустыты Бебеха зъ салдатовъ загаявся; а Бебехъ, выйшовшы зъ шпыталю, заходывся становыты хрестъ надъ батьковою могылою.

Начальство проты сього, звисно, не змагалося—дозволыло. Бебехъ самъ зрубавъ сосну, самъ вытесавъ хрестъ, самъ закопавъ його; роботу свою скинчывъ саме на кутю.

Я ходывъ подывытыся, якъ винъ становывъ хрестъ: тяжко було глянуты на чоловика! страшно було подуматы, що дїеться у його въ души!

Нарешти выпрохавъ у мене щось тамъ грошей, поклыкавъ попа и того жъ дня видслуживъ на могыли панахыду.

Ранкомъ на саме Риздво, ледви я вставъ, прыбигае фельдфебель:

— Неблагополучно у насъ, ваше благородіе!

— Що таке?

— Бебехъ застрелывся.... у батька на могыли сивъ пидъ хрестомъ тай пустывъ соби кулю въ ротъ.

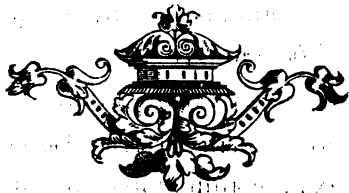
Дакъ отъ, панове, де скаличене жыття, де суша, певна драма....

Сопунъ зитхнувъ, вставъ; взявъ шапку, мовчки попрощався и пишовъ до господы....

Мы вси мовчали.... языки не ворочались.... мы розумили и тюремну драму и те, що не легко було Сопунови росповисты йи....

1879.

У Києви.

МОИ ДАВНИ ЗНАЙОМИ.

Судья Гарбузь.

Не я бью, верба бье.

(Народна приказка).

Сыла Федоровычъ Гарбузь у нашому повити судьюю; на судью выбрало Гарбуза земствоу. Зъ Гарбузомъ мы ровесныкы; укупил рослы, градысь, былысь, учылысь; разомъ „вычылысь“, подио-часно „стали на власныя ноги“ и дишли въ жыття мижъ людей.

Сыла и пидлиткомъ и парубкомъ бувъ якыйсь сумный, дыкый, безлюдокъ; тикавъ людей, найпаче дивчатъ. Сяде було соби въ закутку самотоу да все товче, колы не Фукидида, дакъ Цицерона, або Виргилія; на сылу вытягнешъ було Сылу зъ хаты.

Сыла, одначе, подававъ и тоди ведыки нади. „Зъ Сылы буде значный ученый“ — говорять, було нашъ учитель исторіи. „Мій Сыла, буде чоловікъ не-абы-якый, умитыме копіюку прыдбати и зберетты“ — говорила Сылына маты; а самъ Сыла було говорити мени: „дай тилькы мени выбытыся зъ пидъ батькивської кормыгы, та знайти соби таке дило, щобъ жыты не зъ батьковыхъ рукъ; тоди ты побачышь мене, тоди вценышся — якый я прыхылець до народу; уди свои сылы оддамъ на народній вивтарь“.

Я слухавъ, вирывъ Сыли ꙗ радивъ и самого мене брала велька охота оддаты и свои сылы „на народній вивтарь“.

Выйшовшы зъ школы на шляхъ жыття, мы розійшлыся зъ Сылою:—винъ взявъ направо, а я наливо—та якъ пишы, то й не бачылыся двадцять литъ.

Стричаемось отсе недавно. Сыла—зъ сухороброго—ставъ тилыстымъ, огряднымъ, тваръ його червона, выголена, ажъ вылыскується.

— Якъ ся маешъ, Сыло, якъ живешъ?—пытаю.

— Такъ соби, ничего; Бога грихъ гнивыты; отъ тилькы працы занадто вже.

— Надъ чымъ саме працюешъ?

— Та хйба мало йе надъ чымъ: я—гласнымъ въ земстви и въ повитовому и въ губерському; я—членъ шкильной рады, я—мировый судья, я и опикунъ; ну и своя господарка, хочъ и не велька, а все жъ и на неи треба и часу и працы. Ты якъ живешъ?

— Атъ! живу, та хлибъ жую.

— Тай годи?

— А що жъ бильшъ....

— Тутъ ходыла чутка, що ты тее.... далеко бувъ?

— Бувъ такы....

— И довго?

— Висимъ рокивъ....

— Дакъ отсе теперь спочываешъ?

— А що жъ бильшъ?

— Ба! що! хйба за нашого часу мало що можна робыты, абы бъ хотивъ: земству бъ послужывъ; ну зновъ судьею vybrалы бъ.... Да ты, бачу, обважнивъ, облився; ось прыйизды лышень до мене, я пиддамъ тоби энергii; дывлячысь на мене, и тебе закортыть до роботы; а то ты обабывся зовсимъ. Прыйдешъ?

— Добре.

— Гляды жъ, не длайся.

Мени подобалася Гарбузова энергичность и веселость. Зовсимъ не той ставъ Сыла, якый бувъ за-молоду, заразы знаты, шо живе чоловикъ незалежно, самостійно; безъ попеченія опекунивъ....

Я пойхавъ въ село до Сылы.

Сыла выбигъ до мене на зустричъ, цилуе мене, витае, не знае де посадить мене, чымъ почастовать.

А въ доми у Гарбуза неначе въ раю: скризъ бронза сѣе, картины и зеркала въ золоченыхъ рямахъ; пухки оксамытови кылымы на доливци; доливка навощена, блыщыть—якъ скло. Любо!

— Отъ чоловикъ уміе жыты, думаю я соби; достатки не велики у його: земли чы буде й чотыри сотни десятины; а семья велика: маты, жинка, тры сестры, да дитокъ семеро! яка то зъйижа, а треба жъ ихъ и одягты и озуты; скількы то грошей на те треба! у другого бъ и снагы не стало, а Сыла выносыть и въ довгы не залазыть. Отъ шо значыть чоловикъ зъ энергією та зъ доброю головою....

На другый день ранкомъ дывлюся у Сылы повенъ двиръ людей,—хто на пидводи, хто пишкы.

— Чого се до тебе стількы людей прывалыло? — пытаю у Сылы.

— Се все ти, шо судятыся....

— Чы вже жъ ты за одынъ день усихъ розсудышь?

— Де жъ тоби....

— Такъ на шо жъ стількы на одынъ день выкыкав?

— Я бережу людський часъ, не хочу щобъ позвы залежувалыся. На сьогодни 40 позвивъ.... Мусивъ покыкаты усихъ зъ сьвидкамы чоловика бильпъ за сотню.

Напылыся чаю; поснидалы, тоди Сыла почавъ творыты „судъ скорый и мылостывый“; а я пишовъ соби по селу.

На третій день я вставъ дуже рано. Ранокъ бувъ дуже гарный, ясный. Хмаркы—розходились и зныкалы десь за обрїемъ; сонце выкочуючысь, неначе якийсь велычезный рубынь, розливало свить на лись; проминня його велыкымы снопамы плыло по гущавыни стовбуривъ старыхъ дубивъ, осыкъ, осокоривъ и инчихъ деревъ и красыло рожевою барвою папороть, що росла насупроти лису; сыви мохи здавалыся кораловымы кылымчыкамы. Зъ лытвы капалы рожеви капли росы; усе повитря дыхало свижымы ранковымы пахощамы, що сами лылыся до мене въ груди и пробывалыся въ сердце. Колы я вйшовъ въ Сылынъ двирь—учорашній натовпъ народу стоявъ на судьиному двори.

— Що воно за знакъ, — подумавъ я:— учора Сыла судывъ людей и розсужувавъ, трохи що не до пизнього вечера, а сьогодни зновъ сқилькы народу!... Не легка праця судына.

Небавомъ уси люде пидступылы до рундука, до ихъ вйшовъ Сыла.

— Чого хочете, люде добри?—пытае ихъ.

— Одпустить, паночку, насъ до дому; возсимъ обхарчылыся; хлиба бралы на два дни, а сыдымо четвертый день,—просылыся люде.

— Не моя вына, люде добри! не моя, голубьята мои! не я васъ клыкавъ сюды, а законъ; не я васъ держу, а законъ,—ласково видповивъ Сыла, дывлячысь на мене.

— Ще колы бъ не така робоча година, то бъ ще—сюды й туды, а тожъ.... трава, пане, горыть, часъ косыты, вдруге лито не буде.... Одпустить, паночку!

а позвы наши нехай вже полежать, докы обробымося хочъ трохы.

— Не можна такъ! не можна, люде добри; я самъ розумію, що вамъ теперь сутяжно нудиты отуть, а тамъ не гребене сино лёжыть, та щожъ я вдію! Не можна: законъ.... Выкыкавъ—мушу розсудыты; тоди зъ Богомъ соби и рушыте куды кому треба.

— Позвы не втечуть, пане; нигде не динуться; а робочый часъ не стоить.

— Знаю, братику! добре знаю, що теперь дорогой часъ, та що жъ дяты.... кажу вамъ: не я, а законъ; законъ на всякъ часъ однаковый—и на зыму и на лито.... Пидождить, голубьята, бильше ждалы; а не розсудывшысь, не йдите; бо за се законъ покарае васъ пенеку.

— Отъ прытча, дакъ прытча.

— Эге! отакъ допозывайся: ни соби хлиба, ни кобыли сина и попасты нигде.... хочъ ляжъ, тай плачь.

— Нехай бы вже терпила ти, що позываються, а за що жъ мы—свидкы отакъ караемось?..

— Такъ.... зъ доброго дыва ...

— Справди, дыво! сыды не ившы, а дома робота плаче.

— За те въ гурти веселійше....

— Бодай бы тому, хто поставывъ мене за свидка, отакъ весело було на тимъ сьвити.

— Чого ты, навиженный, лаешся, я жартома, а ты....

— Не до жартивъ, колы въ шлунку ажъ гуде.

Такъ гомонилы люде, але Сыла не чувъ того гомону, бо творывъ судъ скорый до самого обиду.

По обиди—дывлюся—людей невыдно.

— Усихъ розсудывъ?—пытаю у Сылы.

— Де тоби! половины тилькы; ще днивъ на тры стане.... трудно народови!... не догадливе наше зем-

ство; на нашъ повитъ треба бѣ не тры, а шисть, що найменше, участкивъ; а на лито двичи стилькы, щобъ людымъ не прыходылося пидъ робочый часъ надовго и далеко забыватыся...

— Де жъ отсе люде? видпустывъ ты ихъ?

— Люде!... морока мени зъ нумы! видпустыты не можна; ну и мушу не тилькы судыты, а ще й годуваты: воно чогось да стоить прохарчуваты отаку громаду да коней зъ двадцатеро! та що жъ вдіешъ, не нарикаю; другъ друга тяготу носите; мы повинни запомогаты народови: липше я прохарчую ихъ день-другый, нижъ имъ ходыты, чы йиздыты по двичи до мене; инчому верстовъ шистьдесять буде.

Мене взяла така вдячність до Сылы, що я трохи не кынувся цюваты його и нехотя згадавъ соби його молоди, колышни обицянкы. „Певень Сыла въ своему слови“, подумавъ я.

А Сыла говорывъ дали:

— Не легка ричъ буты судьею; але мене тишыть съвидомисть, що й зъ мене йе народови сяка-така корысть; що по спромози и я запомогаю полипшыты экономичный побытъ народа, не такъ якъ мои товариши. И стоить же нашъ злыдарь-народъ запомогы! чы мало жъ винъ прытерпивъ и терпыты! мене дывуе: де у його терпець той береться! А на його брешуть тай брешуть. От-не що давно чытавъ я десь, мабутъ въ „Московскихъ“, що нашъ народъ не засвоивъ соби пошановання чужого, найпаче громадського добра: чы се жъ не поклипъ? От-тоби заразы доказъ на те, слухай: ништо, зъ тыхъ, що поприходылы судытыся до мене, не хоче дурно йисты мого хлиба, коженъ просыты роботы... ну работа зъ ныхъ звистно вже яка: тяпъ, да ляпъ; абы косу, чы сокрыу въ рукахъ держаты; та тутъ важно

не работа, а бажання праці; соромливість йисты дурно чужый хлибь!... Хиба не такъ?

— А вже жъ такъ.

Сыла зновъ пишовъ творыты судъ, а я на степъ.
Бачу: велычезна валка косаривъ.

— Здорови булы!—прывитавъ ихъ:—поможы Боже!

— Дякуемо.

— Чью траву косыте?

— Гарбузову, судьину.

— Толокою?

— Ще й якою! такую толокою, що бодай бы його ниhto не диждавъ отакъ толоковаты, якъ отсе мы....

— Чому се такъ?

— Такъ! роспытайте заднього, а то отаманъ почуе....
ну його....

Закортило мене роспытатыся. Тямлячы трохы вдачу нашыхъ селянъ,—я почавъ зъ далека, та слово по слови по нитци дійшлы до голкы. Сьогодни, ледви вставъ Сыла зъ лижка, люде, якихъ винъ выкыкавъ на судъ, почалы зновъ благаты його, щобъ пустывъ ихъ сьогодни по домивкахъ; а Сыла имъ свое, учорашне: „не я васъ держу, законъ держыть“. Люде йому: йисты въ насъ ничего, а винъ имъ: „чому жъ харчывъ не набралы; хиба не знаете: йидешъ на день, беры на тыждень. Я и нагодовавъ бы васъ, дакъ певень, що вы не захочете йисты мій хлибъ дурно, наче старци ти; соромно жъ! А отъ, колы вже на те пишло, дакъ идить на роботу до мене въ степъ докы позову на судъ“. Не що робыты; пишлы; поневоли пидешъ, колы въ шлунку скиглыть. Хто косыть, хто копыци кыдае; жиноцтво або гребе, або тютюнъ пасынкуе; работа про всехъ знайшлася.... Отакымъ чыномъ—закымъ судья Гарбузъ розсудыть — Сыла Гарбузъ мае робитныкывъ, а люде

мають жарчи.... Другъ друга титоту носять.... Нема ни дармойидства, ни сорому людямъ; люде роблять и знаютъ, що „не судья, а законъ тому вынець“.

— Того жь дня повернувъ я до господы.

Попасуючы коней, чувъ я, якъ бия шынку про-хожи люде гомонилы, що въ того часу, якъ ставъ Гарбузь судьею (шостый рикъ вже), винъ майже зовсимъ не наймае ни косаривъ, ни гребцивъ, ни женцивъ. „Народня любовь“, думавъ я, запомагае йому; але шынкаръ Лейзаръ перебивъ мою думку и мовывъ:

— На що йому найматы? у його законъ и косить, и жне и молотыть....

— Ни,—видповивъ хтось зъ людей,—не законъ, а люде йому роблять: навиклыкае людей на судъ, а воны въ подяку йому и покосять, и погребуть.... Народъ прывыкъ вже до сього и не дуже ремствуе....

Онъ якимъ чыномъ Сыла „полипшуе экономичный побуть темного народу“.... Хйба се не заслуга Сылына?

На третій тыждень въ недилку Сыла провидавъ и мене на хутори. Мене якась недовидома сыла одвернула одъ його; але умовы гостынноты, сусидства, товарышованья замолоду.... Треба витаты гостя.

— Витаю.... Сыдымо, балакаемо....

Звисно, я пыльную говорыты про свой хуторянськи обставыны: про тютюнъ, косовыцю, жныва; про численни сьвята, про жыдивсько-шынкарське ярмо, про конокрадство....

Сыла слухае; видповидае якось неначе нехотя и все закидыае „либеральни“ слова про polityку.

— На биса,—каже,—здалася намъ ота Хыва....

— То стежка въ Индію....

— А до Индіи намъ що? тилькы людей нивечымо; наче у насъ своего мало.... Отси „владѣнія“ въ Амерыци

продалы и добре зробылы.... А Ташкенту не продамо; на його купця не знайдемо; кому його треба.... Онъ прочитай, що пыше Щедрынь....

— Щедрынь жартуе....

— Нехай соби й жартуе, а все жъ зъ чогось винъ да взявъ....

И почавъ Сыла ганьбыты. Особливо допикавъ винъ ганьбою людямъ помершымъ уже, або дуже далекымъ: згадавъ и Наполеона зъ Седаномъ и Бисмарка зъ Лотарынгією, и Базена зъ Мецомъ.... пробравъ и папу бидолашного и Гербста; але японського Микадо похвалывъ, а Гарибальди — наградывъ эпитетомъ „лежыбока“; чому, каже, винъ доси не рушае одибрать Триестъ? тому, що линощи не дають....

Завзято розбалакався Сыла! я отсе, перебыю йому ричъ, скажу: „тривай! чого ты ченчыкуешъ до Триесту, та Риму; обернися да подывысь близше; згадай, що й на Сичи мудрый нимень картопельку садить“.... Такъ де! Сыла про наши хатни справы и слухать не хоче.

Невдовзи прыйихавъ мій сусида, пипъ Гречка. Розмова переминылся. Отець Васылій — своимъ звычайемъ — заходывся заразъ бидковатыся про свое убожество, звязуючы його зъ „упадкомъ вѣры вообще“.

— Виры въ народи поменшало; штунда заводыться.... народъ одбывся одъ церкви, служытели въ йи не шануе, акафистивъ не наймае; сорокоустивъ не правыть; за винчанья, наче на глумъ, дае „трыошныка“, а е й таки, що й до сповиди не ходять.... Яка сьому прычына?... Эге! а безъ виры, безъ благочестія уси погыбнемо!...

Сыла глумливо потурае попови и звертае ричъ на Калька, на Ледоховського.... говорывъ винъ, говорывъ, говорывъ багацько; нарешти накынувся на Вильгельма, що винъ нивечыть Познанщыну.... Потимъ перевывъ

бесиду на демократію, на соціалізмъ, на Бебеля, та якъ утне:

— Николы сонце не сходило зъ заходу, и не зійде звидтиль до вику; отакъ и сонце побыту экономичного: колы судылося йому зійты, колы засяе съвить справедливосты, дакъ не звидкиль бильшь, якъ зи сходу, зъ Россіи....

— Може... а про те Иркутскъ, Якутскъ ще бильшь на схиць....

— Говоры!... ты зауважъ на те, що тилькы у насъ и едыне у насъ на цилу Европу уси реформи заложени и закладуються на певному ґрунти демократычному.

Я подывывся на доливку; жинка моя, слухаючы Сылыну бесиду, дывылася у викно на курчатъ да на городъ, щобъ не заскочыло туды теля, а отецъ Васылій гладывъ свою шыроку бороду да щось шепотивъ; судячы по тому, якъ двыгтылы у його пружкы губъ, мени здалося, що винъ шепотивъ: „аще возьму крыла и полечу въ послѣднія моря“.... •

— А по твоему не такъ?—спытавъ мене Сыла.

— По моему часъ бы вже „хлѣбъ нашъ насущный“...

— Заразъ, заразъ; я вже казала Опанасови, щобъ дававъ борщъ,—промовыла жинка.

Сыла запалывъ люльку и зновъ за демократію, вже за робочыхъ:

— Теперь,—каже,—скризь по свитахъ робоче пытанія на черзи; воно переверне догоры дномъ усю Европу, а насъ мыне; бо у насъ нема и не буде робочого пролетаріату; нашъ народъ забезпеченый земельнымы надиламы; нашъ народъ шануе чужу власність; у насъ пануе не фабрычный промыселъ, а хлиборобство; нема у насъ жмыкрутивъ-фабрыкантивъ; наше царство — зъ краю до краю царство мужыче; у насъ

наибильшый арыстократъ—въ души мужыкъ и ридный братъ простого селянына.... У насъ кожна интелыгентна людына радо запоможе мужыкови; мы не вміемо, не въ нашихъ звычайяхъ эксплоатоваты працю темного мужыка....

— Ось, ну, Сыло! по чарци передь борщемъ....

— Заразъ, дякую.... Отъ тилькы ще одно слово: за для насъ мужыкова праця святощи.... Чы такъ, батюшка, отче Васылю?

— Мужыкъ — гадына; ни страху, ни виры у його нема,—видповивъ батюшка.

А я згадавъ соби якъ у Сылы „законъ“ и ко-сыть, и жне.

— Прошу до столу,—озвалася жинка....

1873.

Каменка, Прылуцьк. повиту.

Сичовыкъ.

Завтра на Сичъ,—мовывъ до мене Иванъ Хуторный.

— Куды кажешъ?—спытавъ я дывуючысь

— Наче не чуешъ, на Сичъ; звисно не на ту Сичъ, де теперь „мудрый нимецъ картофельку садить“, та далеко за порогамы, а то отутъ верстовъ килько е хуторецъ такой, я давъ йому ймення—Сичъ за те, шо тамъ нема ниже-едыной жиночои души; сами чоловикоы.

— Чый же се такой хутирь аскетивъ?

— Одного „антисоціального“ чоловика, якъ продражнылы його „наши“ благочестиви кыяне, попросту Давыда Кошового.

— Чый, чый?

— Та шо се ты оглохъ сьогодни, чы шо? кажу тоби выразно: Давыда Кошового.

— Кошового! такъ от-де винъ—Давыдъ Кошовый! чомъ же ты мени давнйше про се не сказаеъ?—От-де мй Давыдъ; а я його литъ десять шукаю; чоловикъ зненацька пропавъ, наче въ воду канувъ.

— Значыть—суще сичовой вдачи людына.... такъ отъ завтра ранкомъ до його; отъ тоби й гостынецъ.... Ну, а сьогодни—добраничь.

Не добре спалося мени: Кошовый, Сичъ—все ввыжалыся. Вставъ я рано, Иванъ ще рутывся.. . Ранокъ бувъ ясный, теплый, прывитный; сонечко „лебедемъ

плыло " спокойно-тихимъ плавомъ по сызо-блакитному небу; округъ його стоялы якось нерухомо купкамы зазубрени хмарки волохати, не густы воны, риденьки, наскризь пронизани тепломъ та сьвитомъ; здається оть воны розтануть и покроплять землю теплымъ дощыкомъ... Тыша на двори така, що пушыну пусты вгору, дакъ и та не летыть, а заразь сяде на землю... Лыства на деревахъ спыть, за гаємъ паруе болото; птаство шебече привить ранку, билия коморы коло ганку цвиринькають, пидплыгуючы горобци, наче, сказавъ бы я, божевилни, але я не знаю, чы горобци божевилкють, а бачу, що воны радкють и розумію, що спрычынылося ихъ радоцямъ: воны надыбалы килько зерень вивса, що учора не вызбирала дробына, воны його покльовалы, найилысь, неголодни и весели, цвиринькають, скачуть и въ голосі, въ рухахъ ихъ знаты задоволення, сьмыльвость, здоровья и безпечности: воны щасливы, воны ракують... А генъ пидъ вербою билия колодязя повьлазыла невмыта дитвора, замурзана, въ чорныхъ сорочкахъ, все хлопчыкы, граються и воны, мабуть и воны, по своему, щасливы, а мени якось прыкро дывытыся на ныхъ, чомусь жалъ бере; на горобцивъ дывытыся веселійше, хоча я й тямлю, що диты не горобци и не можна, щобъ воны такъ весело, такъ безпечно гралыся и радилы, якъ оти горобци.

Перегодомъ надійшло чотыри мыслывци зъ рушныцями за плечыма: мене серце взяло, я боявся, що воны ношкодять намъ йты на Сичъ; але воны охоче прыстали до нашой подорожи и за годыну мы въ шістьохъ простовалы на Сичъ. Пишлы не навпростецъ, а галамы, верстовъ на десять дальше; повело насъ бажання полюваты... Добре натомылыся и опивдни ноги почалы намъ нагадуваты, що й воны не зъ ркыци.

— Треба бѣ намъ десь спочыты,—кажу я.

— Якъ ты швидко втомывся,—жартуе Иванъ;— заразы знаты, що чоловікъ не нашъ, не хуторный; отъ я й на крыхту не почуваю утомы.... Недалеко вже до гаю, тамъ и спочынемо.

Мы полягали пидъ деревами въ холодку; де-хто заснувъ, а я ракувавъ въ огляданню неба. Мени здавалося, що я дивлюся не на небо, а на голубе безкрае море, що море те, от-отъ заграе, захвылюе, розсердиться, зареве и цивкою польетъся на землю, обмые зъ людей погань вороговання, оновить свить и я ждавъ тѣи годины оновлення; я бувъ певенъ, що вона прыйде, що вона повинна прыйты не сьогодни, такъ завтра, а прыйде, бо не може не прыйты; не може буты, щобъ братолюбіе не перемогло вороговання!... На серци у мене стало любо-мыло, спокійно; въ думкахъ выростали спомынки пережитого, але тилькы доброго; журлыве, сумне десь зныкало; душа все бильшъ та бильшъ переймалася яснымы надіямы на прекрасне прышле.... я тямывъ, що мои надіи таки занадто далеки, що просто мрія, але не спроможенъ бувъ одирватъся видъ ныхъ.

Вже вечирило, колы мы рушылы дали.

Йдемо, а Сичи не видно.

Мы увійшли въ густый, темный лисъ зъ виковичнымы дубамы, лыпамы и инчымы деревами. Суворо дывывся лисъ. Витеръ поверхъ деревъ починавъ гомониты лыствою; не такъ гомонить винъ въ середини весны; тоди гомонить винъ весело, наче жартуе, теперъ чується гоминъ, не то щобъ гризный, сердытый, а якыйсь непрывитный, холодный, середъ сумной тыши птаство мовчало; гилля починало кольхатъся; витеръ спускався низше, гоминъ лыстывы росходывся голоснійше, лисъ не мовъ починавъ стогнаты.

Мы вышли на прогалыну; надъ нею стояла густа, темно-сыня громова хмара.

— Треба швидче йти, дощъ буде.

— Байдуже! який змочить, такой и высушить; мы не глыняни, не роскыснемо.

— Сичъ вже не далеко....

— Хоть бы до грозы въ хату вскочыты.

Тымъ часомъ блискавка почала стреляты узенькымы довгенькымы стрилками то зъ сього, то зъ того боку; хмара повагомъ сунулась, шыршала и нарешти ничъ покрыла небо.

— Дежъ твоя Сичъ?—пыталы мы Йвана.

— Ось, ось, недалечко; заразь буде.

Загуркотивъ гримъ.... Коженъ зъ насъ почувавъ себе не яково.... Уси йшли мовчки, насупывшысь.

— Ось вамъ и Сичъ-маты,—весело озвався Иванъ.

Передъ нами, наче зъ земли, вырослы высоки дощани, пидъ дахомъ, ворота, а зъ обохъ бокивъ ворить высокый частокиль.

— Прямо фортеця,—мовывъ я.

— Яжъ тобі казавъ, що Сичъ,—озвався Иванъ и постукався въ ворота.

Цила отара собачни кынулася до ворить, гавкаючи на вси голосы.

— Бачъ, яка невсыпуща, страшна варта,—сьмивяся Иванъ.

— А хто тамъ стукається?—озвався голосъ въ двори.

— Свои.... Пу-гу! пу-гу!—жартовавъ Хуторный.

— Хто такой „свои“?

Иванъ видповивъ. Чыясь рука видсунула въ брами кватырку и въ ту невеличку кватырку вызырнулы очи.

— Кажить хто вы?—пытався хтось черезъ кватырку.

Иванъ вдруге назвавъ себе.

— Ба, ба! дакъ се вы, панычу! а я по голосу и не признавъ васъ.... що то значить — давно не бачылыся! Здорови булы! Якъ се васъ занесло въ такую годуны? Повременить же, я заразы пиду спытаю у паныча, що винъ скаже. Э! та вы, бачу, не сами, скилько жъ васъ тутъ?

— Годи, диду! ходыты, да пытаты; одмыкай швыдче. да пусты хонъ въ клуню, або пидъ стриху, погы ще не полывъ дощъ.

— Не спытавшысь, не можна, я духомъ.

Кватырка зачынылася; почулыся по двору одъ ворить важки ступни чоловика.

— А шо якъ не впусытять насъ на Сичъ?

— Прыступомъ будемо браты.

— Цу-цу! цу-цу! Швыдкый, Вартовый! на, на! цу-цу! Тышко-цу-цу до мене! Лыска, Дунька, Зинька! цу-цу! до мене!

— Чуєте! — мовывъ Хуторный: — отсе винъ склыкуе собакъ, щобъ зачыныты ихъ въ хливъ, бо инакше не пройде ни хто чужый: розирвуть.

Собаки замовкы. За килько хвылынъ зновъ чутно стало човгання въ двори до ворить; дали забрызкалы ключи, ворота одчытылыся.

— Просымо! просымо! — мовывъ дидъ и скоро мы переступылы черезъ поригъ ворить; брама зачынылася, забрызкалы ключи.

Въ свитлыци зустривъ насъ чоловикъ, въ билій гаптованій сорочци; Сыва густа борода шырока закрывала йому груды и надавала йому выду ветхозавитного патріарха. Винъ нагадавъ мени Авраама пидъ дубомъ маврійськымъ. Я власнымъ очамъ не нявъ виры: не вже отсе Давыдъ Кошовый? Чы вже такой короткый часъ такъ зистаривъ чоловика?... Мабуть и я за сей

часть добре переминывся, бо и Давыдъ мене не пизнавъ! Повитавшы Хуторного, Давыдъ дывывся на мене:

— Не пизнаешъ, Давыде?—спытавъ я.

— Не пизнаю.

— Ба! Лесько! здоровъ есы! Якимъ витромъ прыкотыло тебе?... Отъ не сподивався.

Чымъ бильше прыдывлявся я до Кошового, тымъ бильше чудно мени ставало, що се той самый Давыдъ, якого я знавъ! Замисць чоловика высокого, стрійного, постатного передъ мене стоявъ чоловикъ згорблений, нибы прычавлений, неповоротный, якъ пень, сывый, трохы не бильый! У того Кошового двыжки булы зграбни, жвави, розмова — наче выточена; въ задуманыхъ чорныхъ великихъ очахъ горила надія, саяла любовь, на думному чоли — теперъ сами роспругы; на устахъ тоди у Давыда витала ласкава усъмйшка, пружкы губъ облямовани булы радошамы.... Де жъ все те подилося?

Давыдъ чоловикъ розумный, энергичный; ни жинка, ни диты головы йому не грызлы; души не сушылы, чоловикъ винъ не вбогый, незалежный; певный въ соби.... Злыдни не зазыралы йому совою въ вичи; „посъмйтныкы“ не стерегли його; „свьидоми“ не труили йому сердца; зъ якои жъ прычины винъ такъ переминывся?... Чудно.... Але жъ я добре не видавъ доси, зъ якои речы Давыдъ такъ зненацька покынувъ Кывивъ? Выйиздячы, винъ тилькы зо мною однимъ и попрощався. Прыйшовъ якось вранци и каже:

— Прощай! йиду! не спомынай лыхомъ....

— Куды йидешъ?

— Атъ!... куды очи.

— Зъ якои речы?

— Не пытай; ни про що не пытай! прощай! Бувай здоровъ!

— Та що зъ тобою?

— Не пытай; прощай!

И отъ зъ того часу не доходило до мене про Давыда ни висты, ни слыху; а спытаешъ у кого зъ знайо-
мыхъ, усмихнеться якось зневажно и видповистъ:

— Хиба не знаешъ, що за антисоціална людына Кошовый! такъ винъ и зныкъ, ни зъ кымъ не попрощавшысь!...

Повечерявшы въ Сичи, мы сѣдили округъ столу; на двори була велька гроза и лывный дощъ: блискавка кыдала шыроковы блидо-рожевымы смугамы, гримъ ударамы, наче зъ гармать, грохотивъ доволи часто; витерь ревивъ, лисъ стогнавъ наче хвыли на мори.

— А ну, Кырыло! озався Давыдъ: щобъ не такъ намъ сумно було, поклычъ до насъ старого эсавулу Дуливку.

Мы сподивалыся, що Кырыло приведе якого старого спиваку, або оповидача, замистъ того винъ прынесъ здорове барыло старой настойкы на дуляхъ.

— Ну, здоровъ, товаришу вирный! — промовивъ Давыдъ, вдарывшы долонею по барылу. — Осъ ну, Кырыло! розвяжы йому уста, то воно и намъ розсупонить языкы и розвие тугу.... А ну!

Не скажу: чы я чытавъ де, чы чувъ, що въ выни уся правда; не скажу якъ до вына, а дулипка справди розвязуе уста и выкыкае шыру бесиду; за дуливкою, що въ кого на уми, все буде на языци.

Чарка за чаркою и бесида наша полылася цивкою, найпаче охоче ставъ говорыты Давыдъ, що стилькы литъ писныкувавъ безъ интеллигентной бесиды.... За пятаю чаркою залунало округъ столу:

„Наступыла чорна хмара, ставъ дощъ накрапаты,
Заходывся сынъ превражый Сичу руйноваты...“

Писня, порвавши веселу бесиду, якось охмарыла нась, коженъ почувъ, що по серцю, по души перебигло щось не легке, не добре; коженъ мовчкы тямывъ, що намъ чогось бракуе, а чого саме?...

— Чого його шкода, чого його жаль?—промовывъ, зитхаючы, старійший зъ мыслывцивъ Киндратъ Дрынъ.

— Гей! Кырыло! годи мовчаты, а то ще розрюмаемось, наче бабы надъ мерцемъ!... Не вернется! нальвай по корячку, нехай эсавула розжене тугу, розвие журбу, мовывъ Давыдъ.

Кырыло „знавъ свое дило“; не змагався и пидносячы корячокъ до Дрынъ, мовывъ:

— Прошу! призволяйтесь.

— Въ кого въ рукахъ, въ того въ устахъ; коштуйте.

— Нехай я за вами протоптанымъ слидомъ; коштуйте, пане.

— Що ты верзешъ, Кырыло! — вмишався Давыдъ: — якый винъ панъ!

— Вже жъ и не цыганъ.

— Хоть и не цыганъ та не панъ; мижъ намы нема ни одного пана! ха, ха! от-сиравди, панове! гляньтесе! тутъ нась висимъ чоловикъ и вси бурлаки, панычи.... парубкы.

— Эге! ще яки парубкы—чысто сыви голубкы; та щобъ вы видалы, панове! у мене на хутори нема жонатого чоловика; все бурлаки, хиба де завалящый вдовецъ. Не люблю я жонатыхъ и самъ, хвала Богови! панычъ, хочъ голова и въ сметани.

— Такъ-то воно такъ; панычи, — озвався Иванъ: — панычи.... а въ души одъ сього слова якось холодно, не добре.

— Чому тобі не добре?

— Тому, що передь очима манячыть вже домовына и вчувається: „со святымы упокой“.... эге! упокой, а ты не чувъ ще „Исаія лыкуй!...“ згорнешь руки, за-сыплють тебе землею и слиду не кынувъ, наче й не живъ.

— Та до чого се твоя ричь, Иване?

— До того, що „не добро чоловіку единому буты“.

— Дакъ се ты про „помичныцю“?

— А вже жъ.

Уси зареготалы, чуючы, що Хуторный, прожившы 60 литъ, теперь тилькы нагадавъ соби, що „не добро чоловіку единому буты“, и жалкуе про те, чого вже не вернешь.

— Цикава ричь, люде добри,—озвався Давыдъ:—уси мы отуть „панычи“ и наймолодшый зъ насъ умочывъ вже вусы въ сметану; уси мы люде трохы що не зъ одного села, чому жъ мы *панычи*? чому не побралыся? хиба не цикаво бъ выслидиты, чы не було тоди, чы нема й теперь ще такой загальнои прычины, що примусыла насъ „дивуваты“?

— А вже жъ есть загальна, соціална прычина,—видповивъ Петро Чемеръ;—та тилькы—яка саме?

— Я тіеи думкы, що у кожного зъ насъ була своя индывыдуальна прычина,—видповивъ Кииндратъ.

— Але жъ! кожна индывыдуальна прычина пидбыта соціальною и зростывъ йии грунтъ соціальный.... Ну, отъ згадайте, напрымирь, що пидъ часъ недороду шлюбивъ менше....

— А я чувъ навпаки,—мовывъ Иванъ:—я чувъ, що въ голодни годы бильшь дитей родытсья.

— Але додай: дитей нажырованыхъ.

— Покыньте вы отси „прычины прычинъ“,—вста-

ывъ и я свое слово: — а колы не хочете спаты, дакъ нуте, або съпиваты, або говорыть про що веселійше.... Ну, отъ нехай, напрымирь, коженъ зъ насъ высповидається, чому винъ не оженився?

— Такъ се жъ и буде та жъ Хвеська, та тилькы не вт тій запасци.... прычины....

— Годи, годи про прычины! ну ихъ! Будемо безъ загальныхъ „прычинъ“, а то ще договоримось до чогось „скромного“ — мовывъ Давыдъ....

— Ну, нехай! гараздъ.... а кому жъ почынатъ?

— Господарю, господарю....

— Зъ якои речы мени? старійший нехай попереду.

Якъ почалы шукаты „старійшого“, дакъ выходило якось такъ, що нема старійшого, а вси ровесныкы; и прысудылы — почынаты Давыду Кошовому.

Кошовый утеръ свои довги вусы, погладывъ бороду и мовывъ: чы мени, то й мени, не змагатымусь, хоча се така ричъ, що може бъ лучше було не згадуваты про неи, та ще проты ночи, але жъ!... нехай! Слушайте та не перебувайте, а ты, Кырыло, знай свое дило; розуміешъ? щобъ барыльце не нудылося, а дуливка не журылася; колы жъ засъвитыть денце—прымчы зъ льоху слывянку.... Ну, добре, слушайте, та не сподивайтесь, щобъ я росповивъ вамъ щось незвычайне, або чеплявъ соціални прычины, цуръ ихъ! вже жъ кыяне не дурно, мабуть, охрестылы мене людыною „антисоціальною“.... може воно й такъ; я чоловикъ индивыдуальный.... Та не про се ричъ! нехай я буду и „антисоціальною“ людыною.... Дакъ ото докы я добрався до 39 литъ, всякого лыха я покуштувавъ; може коштувавъ и що добре, да забувся, не прыгадаю; ни

въ чому не було мени удачі: що бъ я не прымиркувавъ, почну роботы—хтось и перебье мени, заступить стежку и звездеться моя работа мени жъ на лыхо.... Бачте, е у мене велька, дійсне „антигромадська“ вдача: Господь Богъ надилывъ мене не гнучкою, спыною и никола не вмивъ я идолопоклонствовать ни передъ кымъ; а у насъ безъ сього не можна: „наши“ люде такъ вже прызвычаени, що безъ идола, безъ „вѣта“ не можуть жыты.... Эге! такъ скрізь мени невдача: учывся на попа, а выйшовъ на дяка.... варышъ, було, квашу, а выйде мамалыга.... Одначе було ще одно ярмо, въ якому я не ходывъ, се ярмо Гименя: звисно отсе „ярмо“—не про всехъ ярмо, кому й щастя; але жъ и ярмо раба не про всехъ ярмо; инчый и не почуваетъ його, гарно ходыть въ йому.... кому якъ выпадетъ.... Кажу вамъ—въ „ярмахъ“ я ходывъ въ усякихъ, а щастя не коштувавъ; а ну, думаю, спробую: чы ярмо выпадетъ, чы щастя;—ярмо мени шыи вельмы не намулыть, а щастя!... Господы!... „хто щасливъ бувъ хочъ часочокъ—повикъ не забудетъ“. Подилывся я своею думкою зъ отсимъ Кырыломъ „его же зрите“. Кырыло! памьятаешъ?... Не забудетъ.... вишь и каже: „не вгадаты! певнійше попадете въ ярмо.... а про те.... що жъ! нашому брату безъ ярма, та безъ пугы не прожыты; або насъ цугою, або мы кого зъ „своихъ“, а безъ пугы не можна намъ; мы звиклы, колы нема кого инчого, дакъ сами себе запрягаемо.... та колы бъ никому було насъ запрягаты, колы бъ намъ воля, дакъ мы бъ и йи въ ярмо....“ Отъ я й ставъ на тому, щобъ питы самому „во узы“. „Що жъ, каже Кырыло: пора ваша ще не втекла: люде кажутъ-говорять: хто писля сорока одружывся, той певне скрутився,—а вамъ ще сорока нема, ще тилькы 39“.—Выходило такъ, що у мене бувъ ще

цилый рикъ часу на те, щобъ знайти соби „погоныча“, чы то пакъ, помичныцю... Рикъ въ такій справи, звисно, часъ не великый, треба не одкладувать, бо одкладъ не йде въ ладъ. Тямывъ я, що трохи я опизнывся зъ ярмомъ Гименея, але жъ опизнывся не по свой выни; инчи ярма треба було видбувати, а за нымы не було часу думаты про ярмо Гименея.

Въ отсій справи, на мою думку найважнйша ричь: колы саме найлиппше пидставыты шыю въ ярмо? Здаеться: колы вже отси „узы“ ричь не мынуча, дакъ чымъ пизнйше, тымъ липпше; але жъ народня „философія“ рае що инче; вона каже: „рано вставшы, рано жёнывшысь—не каятымешся“. Прыходыла на думку и инча рада: погляды фізіологіи, психологіи и инши наукови, але Кырыло.... та ни, не винъ, а я самъ сказавъ соби: хиба мы прызвычаёни кермоватыся въ жыттю поглядамы науковымы?... у насъ зъ одного боку народня философія зъ додаткомъ „измору“, а зъ другою — „обязательныя постановленія“ зъ додаткомъ „баранячого рогу“.... Нарешти знаемо, що дивчыни до 16, а парубкови до 18 литъ не можна братыся.... Та вже якъ я не роскыдувавъ головою, а выходыло немнуче „гряды, голубыце моя!“

Колы я склыкавъ свою хуторну „громаду“ и ставъ зъ нымы радытыся, дакъ тутъ выйшла тилькы сама ростычь!

— Пидтоптався! не годенъ,—каже одно; а друге на те:

— Старый виль борозны не поспеу.

— Звисно липпше вдвохъ; каже трейте, але жъ....

— А вже жъ....

— Эге жъ....

Выходыло и тутъ; що липпше „узы“; во „узахъ“, „бачте, казавъ мени отецъ Илья: едынёніе душъ; два во плоть едыну“.

— Добре, пан-отченьку! да колы бѣ то те едыненіе, про яке сказано: „азъ глаголю во Христа“....

— А вже жѣ, а вже жѣ! не яке, якъ саме такє, — перебивъ мене пан-отець.

Радывся ще де съ кымъ и чувъ таку пораду:

— Берысь, а тоди побачымо що выйде, чы ярмо, чы щастя, а безъ спробы невгадаешъ: часомъ и добрый йиздець упаде зъ коня; хто не падавъ, той и не встававъ.... Зновъ же: краще зъ доброго коня впасты, ніжъ на сухоребрій шкапи сыдиты....

— Такъ то воно такъ, але жѣ — коня, колы винъ не по мени, можна позбутыся; хочъ бы який сухоребрый, цыгане куплять; а „вирна дружына“ не кинь.... — жинка, сказано, не черевыкъ, не кыслыця....

— Ну за тежъ „едыненіе душъ“, одноидейна помичныця; вона своимъ коханнямъ и тебе бадьорытыме и идею пидносытыме.... Жинка якъ и смерть — ричъ не мынуча; и та и та видъ Бога.... ну и обовязокъ громадскый — множытыся.... пидуть диты, внуки, небожата, — все жѣ то адепты.... одноидейни спадкоємцы.

— Добре! будемо шукаты дружыну.... Я расповидаю вамъ въ такому тони, нибы то жартома, але я не жартую, говорю серйозно, такъ якъ воно було. Скажу вамъ ще от-що: коженъ разъ, колы прыходыла до мене думка про „узы“, я жадавъ, щобъ та моя „помичныця“, яку пошле мени доля, першъ за все и надъ усе глыбоко любила мій головный идеаль жыття людського и мои идеи, а тоди вже й мене, та щобъ любила ихъ не платонично, не языкомъ тилькы, а реально, реально служыла имъ и готова була душу свою положыты за ихъ. Я добре тямывъ, що кожна дивчына „любыть“ идеалы и идеи того, хто йій подобається, кого вона покохає, але я помичавъ на людяхъ, що отака дивоча

„любовь“ идеаливъ и идеи якась не довговична, якое скоро вывирюється; стане дивчына пилса „Исайя лыкуй“ матирью и глянь!—идеалы и идеи десь зныклы, а замисць ихъ уся вона перенялась своею Марусею, або Павлусемъ.... любовь до дитей ричъ натуральна, я проты сього ни слова, тилькы жъ певенъ, шо у людны, шо дійсне перенялася идеаламы и идеямы, ни Павлусь, ни Маруся не стануть на перешкоди служби идеаламъ и головній идеи. Кажу вамъ, шо платонычній любви—я вагы не даю; любовь безъ позытывной работы на корысть любленого идеала и идеи — просто никчемна ричъ, любовь языкомъ — не мае вагы й на макове зерно. Я сужу людей по диламъ ихъ и нехай чоловикъ хочъ якъ мене впевняе словамы въ свой прыхыльности до того, чы сього, я не пійму йому виры, докы не бачытому реальныхъ вчынкивъ його прыхыльности.

Дакъ отъ и занудыла мене самитнисть и почувъ я не поборену потребу души спекатыся самитности, знайти чоловика близького свой души, щобъ у насъ була дійсне одна душа. Вже жъ пакъ у Кыиви я не бувъ одынокымъ, завжды мижъ людмы и зъ людмы, а про те почувавъ себе самитнымъ; почувавъ, шо наше „товарыство“ еднае сама тилькы формальнисть, сторона теоретична, а дійсне въ работи позытывній (колы тилькы вона е) мы чужи люде; нема у насъ того морально-идейного элементу, шо спае души, думкы и роботу мицнійше, нижъ спяни кильця отыхъ ланцюгивъ, на якихъ высятъ мосты! и гадавъ я, шо колы доля спае мою душу съ душею „помичныци“ отакымъ мицнымъ цементомъ, дакъ мы можемо послужыты до останьои снагы своимъ идеаламъ вирую и правдою и прынесемо

хочь одну дійсне реальну цеглыну на будивлю народного добра.

И ставь ото я шукаты такой души.

Якось йдемо мы зь Левкомъ Цебромъ повзъ церкву, чуемо сьпивають тамъ, Левко и каже:

— Сьогдни субота, а въ сій церкви по суботамъ на акафистъ Божій Матери приходять звичайно уси дивчата, якимъ „скорбно жыты“ безъ очипка. Зайдимъ подывимось.

Зайшлы. Справди дивчатъ повно; та вси на вколишкахъ, моляться щиро, кладуть земни поклони. Не тямлю и доси, чого воно такъ сталося, що колы почалы сьпиваты „О Всепитая Маты“, саме на словахъ „отъ всякихъ насъ бѣдъ свободи“, очи мои впалы вправо-ручъ на стину; тамъ била крыласа въ куточку стояло на вколишкахъ дви жѣнщины, одна зь нихъ такъ и прыковала до себе мои очи; здалася вона мени такою энергичною та чыстою, неблазною, просто сьвятюю. И чую наче хто шепче мени на ухо: отсе твоя сужена!... Я заразъ до дверей и ставъ била одвирка, щобъ якъ выходытымуть зь церкви, пыльнѣше прыдывытыся до тѣи „суженой“.

Выходятъ. Бачу вона вельмы молода, литъ 17—18; висока, стрѣйна, станъ хочъ перещыпны, очи вельки, сыни, волосья—чорне, ажъ вылыскується, лице биле, розумне, добре, прывитне.... Саме таке, на мій смакъ; а бильшь за все очи.... Вы знаете, що жиночу красу и становлять очи.... а у неи!... отъ и заразъ наче воны передо мною! чысто волошки въ жыты; та ясни жъ, ясни, хочъ и не таки якъ зори, але яснѣйши за сьвить электричества. Може воны здалыся мени такымы черезъ те, що спеклы мое серце и на выки спалылы мое жыття.... Душа моя такъ и прылыпла до тыхъ очей.

Я бажавъ питы за нею назырцемъ здалека, та до-видатысь, де вона живе; але обидви вони (потимъ вже я довидався, що зъ нею ото була маты) силы на фаетонъ и пойихалы....

Прийшовшы до господы, я почувъ, що зо мною діється щось непевне, щось таке, чого я доси не зазнавъ!... самитність душыла мене, я просто жадавъ, невымовно жадавъ, стати въ пари, та ни зъ кымъ инчымъ, а саме зъ отією душею, що зустривъ въ церкви.... я почувъ себе хорымъ и бувъ певенъ, що выгоиты мій недугъ змоглабъ тилькы ота незнайома мені дивчына; вона зрозуміє мою душу, зрозуміє потреби йїи, зъєднає свою душу зъ моею.... я бувъ певенъ, що ота панночка, ота „скорбяща“ душа и есть та призначена мені долею помичныця, зъ якою я звикаю свій викъ, працюючи на корысть своєї національно народной и разомъ загально-людської идеи — идеи съвиту, воли, любви и добробыту.

Але хто жъ вона? де йїи знайти? Нигде довгий часъ не таланыло мені зустріты йїи вдруге. Нудьга та журба грызлы мене, а сердце все бильше жадало побачыты йїи.... Трудно було мойй души.... Одъ людей я зовсимъ видбывся. Тилькы й розвагы у мене було, що прыйду на берегъ Днипра та мовчки повидаю йому свій сумъ, свои скорботы. Днипро слухавъ, щось гомонивъ хвылямы, та не розумивъ, я того гомину....

Отакъ мынуло два тыждни

— Кырыло! чы не заснувъ ты? треба промочыты душу; а ну по корячку!

Выпылы мовчки. Давыдъ запалывъ цыгару и мовывъ дали:

Одного дня сыдивъ я билия Днипра, картына була невымовно гарна: чыстый, тыхый вечеръ обгорнувъ

ую околицю, блидий місяць, лывъ на воду мягкый съвить, вода стояла нерухомо, наче скло; Днипро бувъ такый велычавый, ныбы сумно задуманый.... я вже хотивъ рупаты, ажъ зыркъ! била мене, въ гурти инчыхъ людей, стоить моя „скорбяща“, глянувъ я на оти йи волошки пидъ шырокымы вѣямы и.... занявся увееь....

Ну, тутъ вже уси подробыци на бикъ! Досыть того зъ васъ, що на другый день я бувъ у неи. Вона була доня вдовы Глыкерыи Покотылыха — Настя; позаторикъ скинчыла гимназію.... Нема що й казаты, що я почавъ горнутыся—лыцятыся.... додамъ, що колы я лыцявся до дони, до мене лыцялася йи неня. Воно то дывного ничого тутъ не було: Покотылыха була людына не стара; не було йи и сорока: зъ себе такъ соби, звычайна молодыця; але мени не подобалася вона; вражалы мене бильшь за все йи велыки выкоты въ сукняхъ да тремтиння йи билыхъ пухлыхъ плечей.

У Глыкерыи щодня було повно молодежи, студенты все да офицерня; що жъ! ричъ съвитова: де медъ, тамъ и мухы. Глыкерыя любыла съпиваты, але съпивала такъ, що письни йи одверталы мене ще гирше выкотивъ йи. Я не знавецъ музыки и съпыву. Молодижъ впевняла мене, що у Глыкерыи „высоке сопрано“ и я розумію, що йи ничого було таитыся съ своимъ голосомъ, але мене винъ такъ вражавъ, що колыбъ не Настины волошки, я ни за що въ съвити не слухавъ бы його....

Вы тямые, що я закохався въ Настю: бачывъ я, що и я йи подобаюсь.... Якъ потимъ вже, колы полуда упала зъ очей моихъ, ставъ я миркуваты, да спомынаты, дакъ бачывъ, що я закохався властыво не въ Настю, а въ свою мрію, навѣяну на мою недужу душу

тяжкими умовами жыття; сердце було вельмы наэлектризоване бажаньемъ спекатыся тяжкою самитности.... ну булы ще й инчи прычыны, та годи про ныхъ.

Спершу Настя була мени якоюсь зажуреною, а через те и нудною.... Ба! также волошки, волошки! а до ныхъ и думка, що и Настя — одынока; засмучуе йи тежъ самитность и вона, якъ и я, шукае души. „И отъ я, говорывъ я соби на думци: йи суженый, визьму йи, поведу до тѣи крыныци, дѣ ключемъ бѣе коханья; тамъ мы напьемося його, души наши перелются, зъедынятыся; сердце йи стрепенеться, думкы прокынутыся видъ сну, Настю опануе сыла любви, раюванья, сыла и миць идеаливъ съвита и добра и почнемо мы жыты тымъ жытьемъ, яке я соби завжды малювавъ, яко зразокъ жыття „двохъ во плоть едину“.

Часомъ впадало мени на думку, що Настина маты, ну, знаете, тѣца.... въ луччому рази людына зайва, але я заразы проганявъ таку думку другою: коханья не знае ни матери, ни батька! съвѣту правду сказано: „оставыть чоловикъ отца и матеръ“.... Мрѣи да добри сподиванкы налылы въ мое сердце повно до краю якоисъ незвычайной тыши. Вы певне зъ досъвиду знаете, що колы чоловикъ закохається, дакъ винъ просто.... росте; почувъ и я, що расту, стаю не такимъ, якимъ бувъ доты. Закохана людына почувае на соби витанья якогось не земного щастья, раюванья, може буты, що таке почувуття спложують иллюзїи; закоханїй людыни здається, що скоро мижъ нымъ и другою людыною е коханья, то винъ вже не одынокый и знайшовъ другу свою душу. А се химера, далѣбигъ химера, найбильша нисенитныця зъ усихъ мрїй.... Ось нуте, згадайте коженъ свое коханья, тай скажить, чы правду я кажу. Кожному въ насъ траплялося знаходыты другу свою душу и тра-

плялося перебуты зъ нею самъ-на-самъ якийсь часъ, ну хочъ килько хвылынъ! що жъ! пам'ятаете яки ти хвылыны пьяни, яки чаривни!... розумъ у чоловіка пидъ таки хвылыны спыть сповытый мріямы та надіямы! Здається, ще одинъ ментъ и дви души на вики зильються такъ, що навить всемогутня смерть не розъєднае ихъ. Ова! дурныця, панове! той саме ментъ николи не приходить!... Отъ вона, та „друга своя душа“ зъ вами, вона ваша; прыгортае васъ, мылуе, цилуе, але писля поцилункивъ вы зновъ почуваете, що ваше серце не повне, одыноке, самитне.... Ба! зъеднання душъ не було и нема на съвити; выгадалы його поэты да философы...

Але ну йи къ Богу, тѹ философію!... Кырло! по корячку! а вы, панове! слухайте дали:

Настя моя—доволи де про що знала; чымало такы читала; Дарвина, Спенсера трохы що не на пам'ять знала; Маркса читала и, чудна ричь! зовсимъ ничего не читала зъ беллетрыстыкы; не любила; нехтовала; навить „Анны Карениной“ не хотила прочытаты... Ну, думавъ я: се вона пидъ впливомъ тодишньої Кывивської „моды“... А мода та, на мою думку, була самыи туманъ фразъ; фразы—звычайно фразы!... шумують; а въ гуци зъ нихъ спложуються якись таки „бактери“, що парализують енергію, завзятисть чоловіка, певну ходу певною стежкою, зъ нихъ якось душа у чоловіка меншае. Але жъ видвернуты людей видъ *моды* ричь не можлыва! не стае смиливосты навить сказаты, що багацько „певныхъ истынъ“ промынуло укупи зъ модою на одежу, не лышывшы доброго слиду.... Горе тому, хто промовывъ бы тоди слово проты „модныхъ“ фразъ!... Я навить не видважывся Насти сказаты сього, а сподивався: нехай стане моею, тоди....

Небавомъ я и признався Насте, такъ просто; гулялы мы била Днипра, я й кажу до неи:

— Насте! чы знаете, що я кохаю васъ?

— Знаю.

— Пидете за мене?

— Спытайтѣ неню.

— А вы якъ?

Вона мовчки подала мени руку.

Маты згодилася.

Въ середу прырадылы мы винчатися.

Пишовъ я попа еднаты.

— Не можна, — каже, — въ середу; перенесить на пятницю.

— Чому такъ?

— Въ середу вранци... эхъ! бодай не казаты... экзекуція... трюхъ вишатымутъ; мене посылають сповидаты и провесты зъ тюрмы на самый эшафотъ.

— То жъ вранци, а у вечери?...

— По обиди у мене два похороны. Писля такого ранку... ой, ой, трудно... Видложить на пятницю....

— Добре; нехай.

Такы й самому мени не яково стало, винчатися въ той день, колы справлялась ота тяжка экзекуція.

Вернувся я до Покотылыхы; сыдыть вона зъ Настею въ саду; зъ нымы два студента — дружкы наши.

Я расповивъ, що чувъ видъ попа и черезъ те видложывъ винчанья. Я боявся, що и маты и Настя ремствоватымутъ на мене за видкладъ; але Покотылыха здывовала мене, сказавшы:

— Я раднйша сьому; ни що не пошкодыть намъ подывытыся на экзекуцію.

Я похоловъ видъ сихъ сливъ и мовчавъ....

— Вы пидете дывытыся? — спытала вона, не поми-
чаючы, чы нехтуючы те, що було зо мною.

— Ни! — коротко и нимо видповивъ я.

— А мы пидемо; не можна не питы; дуже цикаве
дило, я зроду не бачыла, якъ вишають, та вдруге може
чы й трапыцца колы така нагода. Треба йты. Ты,
Насте, пидешъ?

Я глянувъ на Настю; вона нагнувшысь зривувала
квитки и наче не чула пытання. Покотылыха, не дж-
давшысь Настиною видповиди, зновъ до мене:

— И чому такы вамъ не йты и насъ не провесты?
Таки справы не що-дня.... ходимъ.... я все покыну,
а пиду.

Я почувъ себе, нібы я въ води пидъ крыгою, и,
зібравшысь зъ духомъ, видповивъ, що на такы справы
не лычыть дывытыся.

— Се те жъ.... ну, до чого бъ його прыривняты....
похороны; а на похороны мы ходымо, — озвався мій
дружок.

Я не змагався и пишовъ ходыты по саду; Настя
пидійшла до мене.

— А ты, Настусю, якъ? пидешъ? — спытавъ я.

Настя затулыла мени рота своею маленькою роже-
вою долонею и мовыла:

— Наче не знаешъ! Настя не зробыть того, чого
ты не хочешъ! Пишла бъ я дывытыся на таке.... Нехай
мене Бигъ мѣлуе.

Я поциловавъ долоню и спытавъ:

— Дакъ не пидешъ?

— Безъ тебе — ни.... ты не хочешъ....

— А колы бъ мене тутъ не було; колы бъ ты не
знала, якъ я про се думаю, тоди бъ якъ?

Настя нагнулася зирваты квиточку.

— Ну, кажи?

— Та воно дійсне вельмы цікаво, але тидко.

— Ось ну, присядьмо.

Мы силы на лавочци и я прочитавъ Настя цїлу диссертацію про кару на горло. Я доводивъ, що зъ погляду этики, зъ погляду хрыстіянства кара на горло ни чымъ не виправдана; а що найгірше и шкодливо — се те, що справляють їи прылюдно*). Настя слухала мене уважно и, здавалося мени, переймалася кожнимъ моимъ словомъ. А я!... я радивъ! яка то у неи воско-ва душа, яке гуманне, чисте серце; яка у неи сыла коханья...

Такъ опивдни въ середу и йшовъ до Настя... Ледви вийшовъ я на Бульваръ — якъ побачивъ довгу лаву фаэтонивъ, колясокъ, ландо, а въ нихъ повно „цивилизованной, культурной интеллигенци“: пани, панночки, пидлитки — все люде замижни, „осви-чени“ верталися зъ бесплатного „спектакля“; йздылы вони дывытыся тяжку драму... актъ вишання...

Перегодомъ потяглася Бульваромъ сыла, сыленна пишого темного люду... салдацкка музыка вытынала вальса....

Я швидче звернувъ въ проулокъ.

До Покотылышыного двору було ще далеко. Я йшовъ швидко, щобъ мершій не чуты було веселого галаса.

Повзъ мене пробигъ фаэтонъ парокинь. Мени наче хто шепнувъ: въ ухо; — що въ тому фаэтони Покоты-лыха... Але въ фаэтони двое; кто жь зъ нею? Лыца закрыты зонтыкамы... Не вже Настя? О! ни, ни! не може буты, щобъ вона...

---

*) Видома ричь, що вже трохи на 20 роківъ, якъ выдано законъ, щобъ екзекуцію кары на горло справляды не прылюдно, а въ тюрем-ному дворі.

Запивгодыны я бувъ биля Покотылышыного двору.
На рундуци сыдила покоивка.

— Настя дома?

— Въ саду.

Я пишовъ въ садъ. Настя сыдила пидъ лыпою и читала кныжку. Тваръ у ней и поглядъ очей булы зовсимъ спокійни. Мы поцилувались.... Мени здалося, що Настя своимъ поцилунокъ лышыла мени на губахъ щось гирке. .. Чы повирите, панове! що та гиркота и доси вчувається у мене на губахъ, скоро згадаю я той останній поцилунокъ! И хвала Богови, що винъ, отой поцилунокъ, бувъ останнимъ на вику.... Зъ того часу никола, никола уста мои не прыторкалыся до жиночыхъ усть! Крый Боже! колы бь другый ще такой поцилунокъ....

А ну, Кырыло! частуй! нехай сльвянка змые ту пекучу гиркоту.

— А якъ ты, Настусю, ранокъ провела?—спытавъ я, дывлячысь на „волошки“. А „волошки“ такъ и сыплють искрамы, такъ и стреляють въ сердце....

— Сыдила да читала.

„Волошки“ выплыся въ мои очи. Я обгорнувъ Настинъ станъ и кричко прытысь до себе.

— Чого се у тебе такъ сердце бьетъся?...—спытала вона и першъ, нижъ я видповивъ, вона додала:

— Онь мама йде.... ты бачывся зъ нею?

— Ни ще; я пройшовъ просто въ садъ.

Прывитавшысь, Покотылыха мовыла:

— Пожалкуйте, що не булы....

— Де?

— Тамъ де вишалы.... цикаво! мы отсе тилькы що вернулыся зъ Настею.... А людей, людей було и не сказаты; половины Кыива.... Страшно!... Якъ загой-

далися тры билыхъ постати — я ажъ жажнулася, а Настя....

— Хиба Настя була?—пéребывъ я.

— А вже жъ, не можна було не быты.

Я повернувся до Насти; Насти не було уже въ саду. У мене пидъ колинамы затремтило, наче хто причавывъ мене до земли; я швыдче сивъ на лавку. Въ очу мени потемнило; въ серци щось упало.... мое кохання, мои надїи ментомъ зныклы, полетили, роскотылыся, зныклы.... Такъ роскочується зъ горы и зныкае въ долини, розбывшысь на дрибни шматочки, вельке брыло снигу, колы його прыгрїе весняне сонце. Я почувъ, що я стратывъ на вику усе те, чымъ живъ, на що сподивався....

А Покотылыха не помичала, що діється зи мною и говорыла:

— Цикаво, страхъ якъ цикаво; варто того, щобъ подывытыся.... Настя спершу змагалася, нехотила йихаты, а потимъ и дяковала мене, що взяли йїи.

Покотылыха почала росповидаты сумни подробыци тїей страшной, жажлывой экзекуці, а я сыдивъ мовчки и тремтивъ.... нарешти несамовыто схопывся и, не прощаючысь, побигъ....

Прожогомъ выбигъ я зъ двору и побигъ улыцею. Я не тямывъ куды бижу; я тямывъ одно тилькы: тикаты, тикаты, тикаты....

Не тямлю якимъ робомъ я дистався въ Царський садъ.... Колы я опамятовався, на двори стояла ничъ; округъ мене тыша моголокъ, надо мною сыне, зоряне небо: зиркы сяялы, мыготили; мени здавалося, що вони зъ велькою увагою дывляться на мене.... А я нимо дывывся на нихъ.... Довго дывывся.... Перегодомъ почалы бигаты по небу и закрываты мисяць невелички

волохати хмарки.... „Ба, думавъ я: то вони закрывають мисяць, щобъ винъ не дывывся на окаянну землю, не съвитывъ зрадныкамъ, душогубамъ“. Тепле, пахуче повітря оточало мене; колы-не-колы шелестило сонне лисття. Я пидвився, глянувъ на Днипро. Сызою, нерухомою смугою лежавъ старый Славута.... я спустывся на берегъ, сивъ и чувъ, що я не спроможенъ думаты; я сыдивъ автоматомъ. Щось плеснуло въ води; я здригнувъ, озырнувся,ничого....ничого, тильки ничъ, спокійна, тыха ничъ; неначе и вона прычавлена и чогось жде.... вона, справди ждала ранку.... а мій ранокъ!... овва! мынувъ, не прыйде; винъ перейшовъ мрямы и наступыла моя ничъ! Чы вже жъ вона не мыне до вику?... Ни; мени почало здаватися, що Настя зрозуміе свою помылку, недостачу свого характеру, свій грихъ проты свого слова; прыйде до мене, покається, повиняться.... Що жъ я тоди? Чы прощу я йи?

— Ни,—видповило мени серце,—ни!

А колы—ни, такъ чого жъ ждаты?

Я прыйшовъ до господы; нашвыдку упаковався и за килькы годынъ лышывъ Кыивъ. На вику лышывъ його. Ни зъ кымъ, опричь тебе, Леську, не прощався, але й тоби не сказавъ—куды и чого йиду.... на що?...

Чы лыха доля, чы лыхи люде, а вже хтось да выбывъ мене зъ коліи того жыття, якымъ я проживъ доси.... Та отакъ якъ бачыте: зъ того часу отуть соби и жыву; доживаю....

Давыдъ замовкъ... голова схылылася йому на груди...

Перегодомъ Хуторный спытавъ його:

— И тоби, Давыде, не нудно отуть въ Сичи?

— Спершу було нудно, докы выдыхавъ оте осоружне городянське жыття, докы набрався жыття хуторного, докы организовавъ свою, якъ ты кажешъ „Сичу“.

Теперь: ничего! теперь „и день иде, и ничь иде“....
Теперь нехай тамъ ваши города попровалюються, дакъ я й подывытыся на те провалля не пиду.... Инколы я навить дякую Настю за те, що вона, хочъ и не жадаючы того, вывела мене, вывела мене зъ темрявы.... Справди, куды я йшовъ? чого шукавъ? до чого прямовавъ? до идеалу? до неба? *небо* не далося мени и не далося бь мени до вику; усе, що було можливе у Кыиви, я зазнавъ: поклипу, брехень — доволи; „свои“ люде пыльновалы зробыты зъ мене лакея, двоедушныка, а я не давався, пручався и не дався; зберигъ на Сичи свое я; свою гидність, свою самоповагу. Тутъ я не марную часу; тутъ у мене школа, не тилькы школа „науки“ чытаты да пысаты, тутъ школа хлиборобська, школа жыття громадського.... Ось побачыте завтра.... Побачыте, якъ прыйде мое „військо“; побачыте, що я живу и для себе и для людей; живу зъ людьмы, працюю зъ людьмы, пью и йимъ зъ людьмы.... Наймытивъ у мене нема; все товариши; усе у насъ по Божому, по товариськи.... Душею моею опановала тыша; жадной колотнечи, жадного пидхожування у насъ нема.... Гарно теперь у мене на души, спокійно; мабуть черезъ те, що вона занадто переболыла видъ миськой „цивилизаци“; занадто вымучывъ йи нашъ лакрырованный „демократызмъ“, „наша громадська робота“ языкамы; а я запеклый ворогъ такой „роботы“; яка бь не була дрибна, корыстна хочъ на крыхту для людей, реальна робота, вона, на мою думку, краще громадського „празднословія“; хочъ бы яке мизерне здоровье, а воно липше недугу. Отъ-що! За те жь Кыяне и прозвалы мене людыною „антисоціальною“.... Эге! прозвалы, а такы не зробылы зъ мене ни „генеральского“ лакея. ни лакействующого „генерала“.... Мы тутъ живемо товаришамы;

часу на „языко-бытіе“ не марнуемо, николы намъ; треба быты косамаы, сокырамаы, ципамаы....

— И ты бьешть?—спытавъ я.

— А чомъ же ни? хйба я не така жъ сама людына, якъ и вси мои товаришы-хуторяне? и я кошу, рубаю, молочу; бью ципомъ липше, нижъ колысь бьвъ языкомъ.

— Одначе по твоему, Давыде!—озався Хуторный, — выходыть такъ, нибы треба по боку, геть осьвиту, науку, теорію....

— Цыть, цыть, цыть!—перебывъ його Давыдъ:—я сього не казавъ, не думавъ; я заразы бы тоби розпо-вивъ свій сымволъ, да втомывся и сьвить на двори; лягайте спаты, а завтра „во очію узрышь“, яки у мене теоріи и яка видповидна имъ практыка.

Ну, Кырыло! ще разъ почаствуи на сонъ грядущыхъ.

— Ничымъ; денце сьвитыться.

— Колы ничымъ, то й такъ буде.... Ходимо спаты; завтра побалакаемо ще; ранокъ мудрійшыи вечера.

1886.

*Хутиръ Конискигъ,
Ниженск. повиту.*

Наввыпередкы.

1.

Вѣхымъ Ворона — доволи значный урядныкъ помижъ гуртомъ миськой бюрократіи, по національности „тоже малороссъ“ — литувавъ зъ своею родыною въ сели Черному-Озери, де торикъ винъ прыдбавъ соби зъ торгивъ сотню десятынъ земли и панську сельдыбу, доволи такы спустошену, зъ будынкомъ — чы мало зруйнованымъ. На се лито Ворона ледви встыгъ полагадыты будынокъ такъ, щобъ можна було перелитуваты; а вже „колысь тамъ“ сподивався винъ чысто пересыпаты будынокъ.

Въ половыни мая въ гости до Вороны завитавъ товаришъ його зъ гимназиі ще й ровесныкъ Петро Летючий, гирський инженеръ; завитавъ винъ не надовго, на килько день „по дорози“. Ворона радый бувъ побачытыся зъ старымъ прыятелемъ, але черезъ тисноту въ доми, ще бильшъ бувъ радый, довидавшыся, що Летючий перебуде у його не довго.

На другый денъ по прыїзди Летючий пишовъ ранкомъ за село погуляты; ранокъ бувъ хмурый, пахло дощемъ, тымъ то Летючий пишовъ не въ гай, а въ поле. Винъ ишовъ съвижою рильею и любовавъ зъ глыбокого чорнозему, що такъ и пахъ хлибомъ. Досьвидчене око инженира помитыло небавомъ, що коліръ рилли почавъ одмятыся. Летючий нагнувся, набравъ

въ жменю земли и розгрибшы йи по долони ливши, перегрибувавъ пучкою правши, пыльно прыдывляючысь до земли, нарешти винъ мовывъ соби на думци:

— Уси ознакы зализняка; гм! чы вже жъ такы я помыляюся! а ну, наберу въ хустку земли, да зроблю хочъ маленький, повержовный дослідъ.

Набравшы въ хустку земли, Летючий хотивъ вже вертаты, а дали спынывся и подумавъ:

— Ни, треба вже за однимъ заходомъ дйты до краю ораного да прыдывытыся чы далеко тягнётся така земля.

Винъ рушывъ и спостерегаючы риллю, помичавъ ти сами ознакы.

— Ну такъ!—говорывъ Летючий самъ до себе вглось:—ну шо, коды я не помыляюся! тутъ просто—скарбъ! дали ничого жодыты, досыть и сього. Ричъ певна, шо про сей скарбъ доси никто невидает; видалы—то бь доси тутъ не те було. Треба бь, щобъ до слушного часу никто й не довидався.... Гайда назадь.

Летючий рушывъ назадь и йдучы говорывъ:

— Яку тутъ фабрику можна спорудыты! въ робочыхъ недостатку не буде; руки тутъ дешеви, топливо не дороге; сплавна ричка пидь бокомъ! до зализныци рукою подать.... чого й липше! та скоро я запевнюсь, шо се зализнякъ, ну ихъ къ Богу оти золоти „прыскы“! хоча тамъ мени не кепсько, платять бильщъ ніжъ министръ бере, але тамъ я робитныкъ, наймытъ, а тутъ бувъ бы господаремъ.... Заразь товариство на акцияхъ.... Правду, мабуть, сказано: на ловця самъ зьвирь бижить.... Ну, ну.... Одначе жъ попередъ не вода не годыться рыбу ловыты!... Тоди скажешъ—гоць! якъ выскочышь.... Першымъ диломъ до слушного часу никому пары зь усть, навить и Ворони ни слова.

Але маріючы, Летючы не догадався сховаты хустку зь землею чы вь кышню, чы пидь полу и ледви винь переступивъ черезъ поригъ хвиртки Ворониного двору, на зустричь йому Ворона.

— А що се у васъ у хустци?—спытавъ Ворона:— може грибы, або суныци? дакъ суныцямъ бы ще рано.

Летючы трошкы замишався и видповивъ не зразу, миркуючы, щобъ то сказаты Евхымови; але Ворона, не дожыдаючы видповиди, помацавъ хустку и мовывъ:

— Щось мягке; не вгадаю що, але не грибы.

— Земля!—видповивъ инженеръ голосомъ, вь якому досыть чутно було досаду.

— Земля, кажете; на щожъ вона вамъ? може зь якою рудою? Теперь скрызъ нишла руда.

Летючы трошкы скрывывся и, нетямлячы, якъ бы його липше збрехаты, ставъ на тому, що липше буде сказаты трошкы правды.

— Бачте, мени здалося, що се земля не проста; здаецься вона мае яки-сь минералы.

— Минералы! а ну те, ну те; якъжъ самё минералы? може золото?

Ворона взявъ зь хусткы щипку земли, насыпавъ на долоню, подывывсь, подывывся и покынувши додолу мовывъ:

— Опричъ звывчайной земли я ничего не бачу, але жъ вь сьому рази я нетямлю и очи мой слипи; а вы якъ вгадалы, що тутъ металъ е?

— Бачте, опричъ того, що я вынись зь школы, я двадцять лить практикую, вожуся зь землею и на земли и пидь землею; очи прызвычалыся.... Одначе я не певень, мени тилькы здаецься на око; треба анализу.

— Такъ зробить! се жъ таке вельке и важне дило....

— Не маю пры соби потрибныхъ на те прыстроиць, а на око здаецься, що се зализна руда.

— А не золота?

— Теперь зализо липше золота; зализо потрибне кожному мужыкови; зализо — головна пидойма цивилизаціи и культуры.... А чьи то земли?

— Яки?

— Онъ оти, де ото съвижа рилля?

— Запевне не скажу, я тутъ не давно, — збрехавъ Ворона.

— Колы панськи, дакъ бы можна поеднатись въ спилку....

— Мабуть не панськи.... Да вы пойихалы бъ до миста да зробылы тамъ спробу.

— Нема у мене часу, — видповивъ Летючий, высыпавъ землю зъ хусткы и вытрусывъ хустку, а потимъ мовывъ:

— Що за прегарна отуть у васъ краина! примивъ бы, тутъ и завиковавъ.

— Краина гарна, що й казаты; и ставокъ, и млынокъ, и вышневенькый садокъ.

— А головна ричъ — боры, боры безъ краю и ричка; для мого здоровья се просто благодать. Жывый жаль бере мене, що тутъ у васъ въ Чорному-Озери нигде прымостыться, а тобъ я циле лито тутъ бы проживъ и пречудесно пидковавъ бы свое здоровья, знивечене въ отому далекому, дыкому скидньому Сибиру.

— Справди тутъ нигде; та ще зъ хатою якосъ бы можна; отуть у сели Паляныци можна хату добуты, также йисты тамъ ничего; на той рикъ — дай Боже дожыты, прыивдить до мене, буде и хата и харчи.

— Дякуваты вамъ, але те лито — ричъ ще далека; а чы не можна бъ обидаты у Паляныцького попа?

— Не скажу.... та ледви.... А чы пустять же васъ зъ службы?

— Якосъ бы упрохавъ; мене пустылы до червня; ну выблагавъ бы ще мисяць, а то й два....

— Гм! звисно добре бѣ; але не радывъ бы я до попа на харчи, винъ и самъ йистъ абы-що.... Нехай вже на той рикъ.

II.

Черезъ два дни писля сього Летючый попрощався зъ Вороною. За си два дни никто зъ ныхъ ни разу не згадувавъ про руду; але въ обохъ въ голови роилыся ти сами думкы.

Що, колы се такъ, думавъ соби Ворона, а мабуть такъ: у Летючого голова добра, винъ знавецъ своего дила; скилькы разивъ мени доводилося чытаты въ газетахъ про його, яко про доброго знавця въ гиреському дили. Ни, винъ не помылыться.... А справа важнецька; не можна йи спускаты зъ очей. Чы сякъ, чы такъ, а колы Летючый не помыляється, дакъ судылося и мени заробыты, а може и розжытыся.... Люде розжываються безъ копійкы за душею. Що жъ, що у мене въ кышени витерь гуде, за те въ голови де що маю. Тутъ уся вага, уся сыла въ тому, щобъ задалегидь захопыты земли до своихъ рукъ, а тоди скласты акціонерне товарыство; самому стати директоромъ; тоди горны гроши лопатюю. Можна и Летючого прыеднаты.... Такъ! а що одначе, колы винъ перебѣе, попередыть мене!.. та ни, йому не до того, що йому тутъ зализо, колы винъ тамъ не голодный на гроши, по колина въ золоти ходыть; тай и часу йому бракуе.... не перебѣе; се ричъ певна. Не треба тилькы гаятыся, а швыдче коваты зализо,

закымъ воно не прохололо... Колы бь Господь помигъ... Сьвятый Θεодосій! поможы... Годи мени бидуваты на 2400 карбованцивъ рично... Звисно и се гроши не абы-яки, та на йихъ не розжывешся; ще колы бь не таке лыхо зь дитьмы, то може бь и не зализъ бувъ по шыю въ довгы, а то!... та ще оти жинчыны вечиркы: въ пичинкахъ воны у мене сыдять, але жь тямлю, що й безъ ныхъ не можна; колы бь не воны, я й доси бь сыдивъ въ тому Горовому на 1500 карбованцивъ, а то, дякуючы вечиркамъ, да жинчиний вмилости, маю 2400 и земельку... а колы поталаныть зь рудою, тоди... Ого-го! тоди!...

Ворона ажъ не всыдивъ, схопився зь канапкы, взявъ зь шаховкы пляшечку зь ожыновкою; хыльнувъ дви чаркы и мовывъ соби на думци:

— Добра!... а може ще одну на радощахъ? Та чекай Евхyme! не хватайся радиты, ще теля у коровы; рано за обухъ братыся... Гм.... руда!... фабрыка; девыденды... Добре! а зь якого жь мени кинця заходыты? зь чого почынаты? Порадытысь про таку ричъ докы що ни зь кымъ не можна; заразъ перебьютъ; выпередять, зь рота вырвуть; треба власною головою лоходыты. Перша ричъ анализъ, ну се, дило не мудре: заплатывъ рубливъ пять, чы нехай и десять и квыть; инча ричъ земля; то надилы крестьянъ, тутъ треба уміючы, обережно, щобъ не набраты въ халявы. Купыть тией земли не можна, треба въ оренду браты. Вже жь мени не можна, не яково, заразъ залунае пащыковання, що я користовався своимъ впливомъ на посередныка, прыневоливъ крестьянъ; ни, не годытыся такъ; треба когось замисць себе... Кого жь? на жицку не яково.... Та ще мало знайты таку людыну, треба и коштивъ; на першыи почынъ не багацько, а всежъ тысячу треба; де ихъ

взяты? позычаты не рука, бо колы дило не-выгорыть — гроши пропащи.

Коло такихъ думокъ морочывся Воронынь мозокъ цилыхъ три дни. Трудно було йому; порадытысь ни въ кымъ! жинка, людына тямка и зразу догадалась бы де грошей добуты, але жъ у неи языкъ не слухняный, не втерпыть, хочъ куховарци, а похвалытыся, що от-отъ мы станемо багатырямы.

На четвертый день въ голови Вороны вырисъ планъ; винъ нышкомъ, щобъ никто-никто не спостеригъ, понабравъ земли ажъ въ шість торбынь и пойхавъ до свого губерського миста, сказавшы жинци, що тамъ е у його дуже важни справы по служби и що ранійшъ якъ за два тыждни винъ не вернетъся до Черноного-Озера.

III.

Анализъ земли, привезенои Вороною, показавъ, що вона вельмы багата на зализну руду и теперь передъ Вороною стояла перша частына плану: розжытыся на гроши, потрибни на выдаткы, щобъ умогорычыты громаду крестьянь и взяты земли ихъ въ оренту.

Земли ти булы „надиламы“, значыть треба — або выкупыты ихъ, або уладнаты справу такъ, щобъ на оренту ихъ згодылася высша въ губернии администрация. Праци не треба було Вороны на те, щобъ довидатыся скилькы у Черноозерцивъ надильной земли и скилькы треба грошей на выкупъ йи. Факты вивевнылы Вороны, що швидче и легше досягты згоды администрации на оренту; на выкупъ треба було грошей багацько и рыскъ велькый.

— Може, — думавъ собі Вороны: — гроши, потрибни на выкупъ, я й доставъ бы позыкою; але жъ, яка у

мене убезпека, що крестяне, выкупившы на ти гроши землю и розжовавши справу, не змылять, не пидуть назадъ? Воно можна понапысувать всяки контракты, але досьвидць каже мени, що убезпека на папери не варта й копійкы, колы нема убезпеки реальнои; а яка реально убезпека у голодранцивъ - крестянъ? латана свытка, ржавый лемишь, да здыхлятына коняка... Ну правда — земля жъ буде; але судысь зъ нымы, позывайся; брехунци выведуть на чысту воду, що ништо, якъ я орудую справою... ну, тоди зъ службы выженуть. Покрынуть службу?—ни, не рука: разъ що ще не сило, не пало, а друге—колы бъ дило уладналося, дакъ моя служба матыме вельку вагу для його и для мене; та безъ службы и повага не та: теперь и губернаторъ и инче начальство зо мною, яко зъ товаришемъ, а тоди... зновъ же—прослужывшы 25 литъ, не можна нехтоваты и пенсіи; дви тысячи карбованцивъ на улыци не валяються... Такъ якъ же? отъ морочлива ричь!... Ни, думку про выкупъ — геть! въ оренду браты на когось певного. Грошей и тутъ треба на выдаткы, але гроши тутъ не вельки; Вакуленка треба помацать; у його вдача зажырлива, розгорыться; се певно! Такъ зъ його й почынаты.

IV.

Банковый „тузь“ и директоръ купецького банку Потапъ Наумовычъ Вакуленко-Трегубенко бувъ прятелемъ Вороны; вони родомъ зъ одного села, але пишлы не однаковымы стежкамы. Вакуленко свою карьеру почавъ зъ учыгельства: винъ бувъ не абы-який классикъ и колы Толстовська система опановала наши гимнази, Вакуленкови поталаныло; доля послала йому сылу-сыленну прыватныхъ лекцій у багатыривъ; за годынну

лекцію винъ менше 10 карбованцивъ не бравъ. Батькы хочъ и кривылыся, але не змагалыся, платылы, а диты ихъ—Вакуленкови выхованци—завжды малы добри аттестаци и легко переходылы зъ класса до классу и за килькы рокивъ порожня-кышеня убогого педагога стала такою туго-набытою, що мусыла бѣ триснуты, колы бѣ Вакуленко не догадався гроши зъ неи переложыты въ банкы та въ акціи.

Духъ грошей вельмы запашный та спокусывый; и нема ничого дывного, що у Вакуленка, видповидно зросту його заробитного капитала зростало и бажання до побильшання капитала и нарешти такъ зросло, що идеаломъ сумирного педагога—ставъ *миліонъ!* Заробиткы зъ прыватнихъ лекцій та зъ службы учителя, а потимъ и инспектора гимназії, вже не вдовольняли болисной жадобы педагога прыдбаты *миліонъ*. Ричъ певна, що такый идеаль завивъ бы Вакуленка у Выныцькый шпыталь, колы бѣ знайоми йому багатыри та банкovi діячи не провели його на посаду въ банкъ, спершу раднымъ, дали ревизоромъ, а нарешти и головою банку.... Банкovi „штучкы“ Вакуленко зрозумивъ швыдче и липше, ніжъ выхованци його розумили грамматычни „штучкы“ классикивъ и „штучкы“ зъ тѣмами на испытыхъ....

Сьогодни ранкомъ о годыни 9-й отсей Вакуленко сыдивъ проты зеркала и ретельно мастывъ на голови и въ бакенбардахъ сыве волосье, що де-не-де вже пробывалося у його. Пидмастывшы волосья пидъ одынъ загальний русявый коліръ, Вакуленко почавъ пестыты и закручуваты „по гусарськи“ свои довги вусы, та любовавъ, дывлячыся въ зеркало на свою тилысту, огрядну постать, на свою сывижу червону тварь, на свои шыроки, били зубы.

Прийшовъ Ворона.

Вакуленко зустривъ його прыжно, зъ такимъ пры-
витнымъ усьмихомъ, якимъ вызначаються люде вельмы
шахраувати.

— Ба, ба! — промовивъ Вакуленко, простягаючы до
Вороны обидви руки: — Евхымъ Антоновичъ! а я соби
гадавъ, що вы зовсимъ вже забулы мене; зъ велько-
дня не бачылыся, не соромно вамъ?

— Хйба жъ вы не чулы, що я раптомъ выйхавъ
бувъ на село, невстыгъ ни зъ кымъ и попрощатыся;
таке лыхо; донци було погиршало; кашель трохы не
задушывъ бувъ; ликари прытьмомъ — швыдче на село.

— Я про се не чувъ, — видповивъ банкыръ, уса-
жуючы свого гостя на канапку: — нуте, якъ же теперъ
здоровье Тамары Евхымовны?

— Дякуваты вамъ; на сели трохы полипшало; ка-
шель вгамовався; на зыму, кажуть ликари, треба або
въ Ялту, або на Рывьеру....

— Ну, звисно, на Рывьеру; тутъ и выбирать ни зъ
чого; въ Ялти добре дужому, да багатому.

— То-то й воно, а мои достаткы яки!... злыдар-
ськи.... Але здаеться зъ ласкы та молитвами святаго
Феодосія Господь Богъ змылується надъ нами.

— А що саме?

— Скарбъ посылае.

Вакуленко глянувъ на Ворону велькымы очыма и
не тямывъ чы винъ жартуе, чы справди; згадавшы, що
Вакуленко прымазується часомъ до археологii, спытавъ:

— Якый скарбъ? археологичный?

— Не скажу чы належыть винъ до археологii, а
до геологii запевне належыть.

— Не розумiю вашого жарту.

— Я не жартую; скарбъ дійсне; чы не хочете подилымося... хочете мыліонъ прыдбаты?

„Мыліонъ“ якоесь огрыльывое повіявъ на банкырське серце, адначэ Вакуленко не бувъ певенъ, що въ словахъ Вороны нема гиперболы, винъ жартовлыво відповивъ:

— Мыліонъ дило не ледаче; але ричъ хытра, не легко йи оборудоваты.

— Та чы хочете, чы ни?

— А вы бъ не хотили хйба?

— Колы бъ не хотивъ, то бъ и не приходывъ до васъ и бесиды отсіеи не здіймавъ; вы, здається, не ймете мени виры, а я кажу серьезно; скарбъ самъ лизе до насъ въ руки; я знайшовъ вельмы багату зализну руду: 75% доброго зализняка...

Ворона спынывся и допытливо дывывся въ вичи свого розмовныка.

— Де се такъ?—спытавъ Вакуленко, не спускаючы очей зъ Вороны и вдаючы зъ себе чоловіка зовсимъ байдужого; адначэ Ворона добре тямывъ, що Вакуленка кортыть.

— Зразу не скажу; на все свій часъ. Се таке дило, що запевне дасть намъ мыліоны, але жъ годоручъ не можна його оборудоваты; гроши роблять гроши, а у мене ихъ нема, у васъ ихъ не бракуе; отъ и нумо гуртомъ працьоваты.

Вороныны очи, тваръ, интонація впеvняды Вакуленка, що розмовныкъ його веде ричъ про дило серьезно.

— Вашу руку, — відповивъ банкыръ, протягуючы Вороны свою; — я вапъ товарищъ вирный; але кажитъ: де, що и якъ?

Ворона расповивъ, адначэ не зовсимъ покладаючыся на певність Вакуленка, винъ не сказавъ — де саме ти земли зъ рудою и скільки ихъ...

— Да кажить же чья то земля?

— Кортыть? — усьмихнувся Ворона: — про се треба помовчаты; але вы ось подывитесь на добуткы анализу, ось вамъ съвидоцтво зъ лабораторіи.

Вакуленко здержливо взявъ анализъ, перечытавъ и мовывъ:

— Справди скорбь.... дакъ шо вы гадаете?

— Грошей, кажу, треба.

— Щобъ купыть ту землю?

— Купыть не можна, не продадутъ, въ оренду треба браты; а на се — першымъ диломъ — треба чоловика такого, щобъ зумивъ оборудоваты справу и бувъ чоловикъ чесный, вирный, не зрадывъ....

— Розумію! треба пидставного... земля, мабуть, крестянська? такъ?

Ворона трошки замишався, спустывъ очи до долу и не видповидаючи на Вакуленкове пытання, говорывъ:

— Таку людыну я маю на прыкмети, а по гроши прыйшовъ до васъ. Ну, йдете въ спилку?

— Скильки же грошей треба?

— Ще не зраховавъ; треба спершу принципіально умовытыся; тоди я побалакаю зъ тымъ, кого намытывъ узяты за помогача. Гадаю, одначе, шо закымъ дило не дійде до задатку, досыть буде 2000 карбованцивъ. Задатокъ то инча ричь.

— Гроши не велики.

— Въ такому дили, де пахне мыльонамы, та ще для васъ, се навить не гроши; але зауважте, шо колы справа не выгорыть, дакъ оти 2000 пропадутъ.

— Треба щобъ не пропалы; а про те — на все воля Божа, хто не рыскуе, той не мае.

Розмова довго ще не прыходыла до краю; банкыръ разъ-по-разъ вычытувавъ подробыци; нарешти Ворона,

запевнывшысь, що Вакуленко розигрився добре жадобою легкой наживы, расповивъ йому свій планъ, одначе все такы місцевосты не назвавъ. Умовылысь на тому, що колы Ворона знайде людыну, потрибну на розвідкы, дакъ Вакуленко дае йому 1000 карбованцивъ, за мисяць ще стилькы, на задатокъ не бильшь 10000; орендни контракты роботы на Вакуленка и тоди скласты акціонерне товариство; осадчыхъ бильшь не браты якъ чоловіка 5 — 6, за обопильною згодою; мижъ осадчымы перше місце пилса Вакуленка матыме Ворона; обыдва воны будутъ директорамы; на директора-керманчыца поклычуть досъвидного знавця инженера, хочъ бы и Летючого. Умовылыся и про обопильни убезпеку.

— Зроду-вику не думавъ я, — говорывъ соби Вакуленко, попрощавшысь зъ Вороною — щобъ у отсього колышнього виршомазы, а теперешнього безсловесного урядныка, у отсього Евхыма Вороны була така дотепна, комерчеська голова; се йому жинка стилькы розуму напхала; вона людына метка, уміе не тилькы очыма прясты; выпряла и посаду йому на 2400 карбованцивъ и хуторецъ добрячий майже за „такъ-гроши“: по 45 карбованцивъ за десятину. Колы бъ крестьяне довидалысь булы про ти торгы, воны бъ дали по 145! За се Ворона нехай мене дякуе; не можна було не прислужытыся: и винъ давній мій прыятель и жинка його.... вона просто — цяця; не встоишь проты неи, хочъ бы ты бувъ деревяный, вона тебе розигрие своими очыма. Славна молодычка, палка и зъ велькымъ тактомъ.

V.

По прощавшысь зъ Вакуленкомъ, Ворона пишовъ до купецького банку, щобъ поклыкаты до себе Макара Наймытенка, що служывъ пысаремъ въ тому банку.

Наймытенко зъ простыхъ крестьянъ. Скинчившы сельску школу, винъ килько литъ помичныкувавъ у волостного пысаря въ одній зъ тыхъ волостей, що byly пидъ рукою у Вороны, колы винъ бувъ въ повитовому уряди.

Ворона, спизнавшы Наймытенка, уподобавъ його, яко людыну вдатну до всякой послугы. Колы що треба було чы самому Вороны, чы його жинци, напрымирь позычыты грошей, дешево купыты добру корову, чы що инче, Наймытенко заразъ оборудуе, якъ не треба липше. Чоловикъ зъ головою, хочъ и безъ освиты, за те хытрійшый за всяку лысыцю, Наймытенко добре розумивъ психологію крестьянъ; добре знавъ яка струна въ души мужыка, колы и якый дае голось; тямывъ винъ по якій струни треба вдарыты, щобъ вона засъпывала саме ту писню, якои треба Наймытенкови. Тымъ то на сели, чы въ громади, чы що винъ завжды бравъ гору въ тій справи, въ яку вступавъ. Селяне не любылы його, называлы пройдысвितомъ, цуралыся його, а про те мывоволи боялыся його, корылыся йому и робылы те, чого винъ воливъ.—Колы Ворона зъ повиту перейшовъ до губерського миста, Наймытенко прохавъ прымостыты и його тамъ. Ворона розумивъ що Макаръ може йому прыгодытыся и колы треба буде, липше за всякого жыда пофактороваты; винъ вволывъ його волю и упрохавъ Вакуленка взяты Макара пысарчукомъ въ банкъ.

Теперь обмирковуючы свій планъ коло сподиваной аферы, Ворона гадавъ, що липше за Наймытенка ниhto не зуміе умовыты и умогорычыты Черно-Озерськихъ зелянъ. Писли бесиды зъ Вакуленкомъ Ворона ще бильшь запевнився, що выбираючы помичныкомъ Наймытенка, винъ не помылывся. Вакуленко, гадавъ Во-

рона, знае Наймытенка и, вжежъ, сподиватыметься, що винъ передъ нымъ ничего не потаить, значить и мени бильше нятыме виры.

У вечери того жъ дня Наймытенко бувъ у Вороны.

Сыдячы вичъ - на - вичъ зъ Наймытенкомъ, Ворона мовывъ:

— Я отсе, якъ бачыте, бурлакую, мои вси на сели; самъ мушу чай наливаты.

— Вамъ се не первына, усмихаючысь влесливо, — говорывъ Наймытенко: — йиздячы стилькы литъ по селахъ, вы призвычаились.

— Та до чого тилькы я не призвычаився! траплялося самому и самоваръ становыты и чоботы чыстыты; найпаче коды було доведеться ночуваты въ отому Луговому; страхъ яке темне та вбоге село!

— Хиба въ одному Луговому; скризъ у насъ по селамъ темнота та злыдни, ще гараздъ, якъ трапыться де начальство зъ такою доброю та шырою душею до народа, якъ отъ вы! селяне до вику васъ не забудуть.

Ворона весело усмихнувся, знаты було що хамська влесливость йому по серцю маслечкомъ потикла; але вдаючы зъ себе людыну смиренну, винъ мовывъ:

— Дешыцю я зробывъ для народа, але що тамъ! мызеря! капля едына зъ того, що немынуче потрибно народови.

— Першъ за все треба йому свиту.

— А вже жъ; дакъ хиба жъ можна назваты свитомъ те, що дае народови сельська школа; учителейъ добрыхъ у насъ скризъ бракуе. Тямущый и прыхыльный до интересивъ народа учитель ставъ бы йому взагали за учителя и керманыча въ жыттю; бувъ йому порадчыкомъ, адвокатомъ, вартовымъ видъ усякихъ шахрайвъ; стеригъ бы громадськи интересы.

— Отакый учитель и по моему—зразокъ; зробытыся такимъ учителемъ на сели—се мій идеаль, та не судылося мени досягты його.

— От-на се я никола не сподивався,—ласкаво говорывъ Ворона;—никола не гадавъ, що вы маєте охоту учителюваты! чомъ вы мени сього никола не выслылы, я давно бъ посадывъ васъ учителемъ въ те село, яке вы сами выбрали бъ.

— Не можна було, добродію, знаете: рада бъ душа въ рай, дакъ грихы не пускають; яка у насъ на сели платня учителеви? 25 на мисяць найбильше; на таки гроши не можна прожыты зъ семьею.

— Платня дуже мизерна.

— То-то й лыхо. Тутъ беру я зъ банку 40 карбованцивъ и ледви ледви бидкаючысь, по злыдарськи стае на прожытокъ. Колы бъ у мене бувъ такый заробитокъ, щобъ зъ його можна було де-що видложыты про запасъ, тоди я, збывшы яку тысячку, и подався бъ на село послужыты ридному темному, убогому люду, але жъ!—Макаръ журлыво похытавъ головою и додавъ:—се мрія, сама мрія.

— Не кажить такъ; знаете—убогый охъ, а за вбогого Богъ. Якъ я теперъ бачу, дакъ вамъ не далеко до вашои „мрії“, выходыть: нибы я и поклыкавъ васъ на те, щобъ допомогты вамъ швыдче вхопыты за хвистъ свою „мрію“.

Вся тварь у Наймытенка подовшала; очи забигалы, винъ здывовано дывывся на свого патрона, не розуміючы, до чого той веде ричъ, а Ворона говорывъ:

— Маєте вы що мисяця 40; а що вы скажете, колы я зроблю такъ, що до тыхъ 40—вы заробыте ще сотень тры або й бильше? га? що скажете?

Макаръ ажъ рота роззявивъ та дывлячысь на Во-

рону, пыльновавъ швыдче спостерегты: чы патронъ його каже серьезно, чы жартома.

— Не ймете виры? — спытавъ його Ворона, не дожыдаючы видповиди: — не дыво, але слухайте: у мене наклонулося дильце; правда: докы што невелыке, але перегодомъ може зъ його выйде и вельке... Велычезный дубъ зростае зъ маленького жолудя. Отъ вь сьому дали мени и треба вашои услуги.

Ворона допытливимъ поглядомъ пронызунавъ Наймытенка.

— По всякъ часъ ладенъ службыты вамъ тиломъ и душею.

— Я певенъ... але слухайте дали: вь одному сели треба мени у крестьянъ заорендоваты на довги рокы земли; земли ти — надили. Черезъ свою посаду не можна мени, не лычыть, весты справу безпосередно, не яково мени еднатися просто; треба, щобъ хтось ставъ за мене и справывъ дило до ладу; на се треба тямуху. Отъ я и выбравъ васъ.

— На вики спасыбигъ вамъ; — дяковавъ Наймытенко, радючы.

— Зразу трудно, навить не можливо поеднаты крестьянъ; треба йты повагомъ, уміючы, треба про те мисяць, чы й два пожыты вь тому сели, да проквильно и пидходыты; а якою саме стежкою пидходыты, васъ не треба буде вчыты. Ну, що вы скажете, колы я прохатыму васъ пойихаты на село, да пожыты тамъ мисяць-другый?

— Не пустяты мене зъ банку.

— Се вже мое дило; пустяты; тутъ е и Вакуленкивъ интересъ. Платню зъ банку братымете, якъ и доси, на сели жытымете моимъ коштомъ; а колы зьєднаете, крестьянъ, за те вамъ пьять сотень. Що жь?

Наймытенко кынувся цюловаты руку Вороны и мовывъ:

— Я ладенъ хочъ и заразъ.

— Заразъ не заразъ, а на сьому тыждни треба. На село вы прыйдете за для здоровья, на „дачу“, мовлявъ; значить треба и жинку браты; а якъ тамъ и щодяты, про те я росповимъ, дамъ инструкцію; а дали слушайте:

У Наймытенка уся тварь сяяла, очи горилы, винъ увесь трохы не тремтивъ на radoшaxъ:

— Скоро мы улаштуемо справу, доведемо йи до бажанного skutku, тоди спорудымо товарыство на акцияхъ, тоди вамъ ще дамо тысячу и посаду въ контори на 1200 причныхъ. Добре?

Наймытенио неспроможенъ бувъ больше здержуваты того захвату, що обгорнувъ його; винъ обнимавъ и цюловавъ Ворону, вельчаючи його и риднымъ батькомъ; и велькымъ своимъ добродіємъ.

— Але, — промовывъ Ворона, пиднявши вгору пучку! — вы тямте, що въ сій справі — въ головахъ успиху тайна, довидаються про неї жыды, чы инчи аферысты, заразъ ударяться наввыпередкы и переженуть насъ; тимъ те беру зъ васъ слово, щобъ вы про се дило никому ничычиркъ, навить жинци ни слова, ни пивслова. Розуміете....

— Нимоватыму, якъ рыба та; — видповивъ Наймытенко.

IV.

За тыждень чы-що Ворона и Вакуленко уладнали своя обоильни товарыски умовы; оформылы ubezпены и вырядылы Наймытенка въ Чорне-Озеро „рятоваты свое здоровье“.

Хату собі Наймытенко наняв у волостного старшыны Грыгорія Стуковенка, чоловіка бездитного и хоча зь достаткамы, але Наймытенко давъ йому добри гроши.

Въ першу жь неділю Макаръ Наймытенко пишовъ до церкви и давъ попови „на часточку“ карбованця „о здорові болящаго Макарія“; а зь церкви зайшовъ зь жинкою до отця Софрона, щобъ спизнатыся и зь нимъ и зь його попадею. У попа повиталы ихъ дуже радо. Опричъ здоровья та корыстного впливу на здоровье Черно-Озерського повітря розмовы ни про що не було. Вернувшысь небавомъ до господы, Наймытенко запросывъ старшыну до себе обидаты.

Стуковенко старшыновавъ вже десятый рікъ и добре призывчаився поводитыся зь „панамы“; тымъ то и зь Наймытенкомъ винъ говорывъ, хоча и охоче, але такъ вдатно, такъ „дипломатычно“, що жаднымъ чыномъ не можна було вывесты, якои винъ думкы про громаду, про попа, про посередныка, про податкы и про таке инче.

Набалакавшысь досыть про Каменець, про Кывивъ, про погоду, Наймытенко почавъ зь легенька пидходыты и до своей справы.

— Я просто ракую тутъ у вашому сели, — говорывъ винъ; — повітря чудесне, просто животворне.

— Гарне повітря, — мовывъ Стуковенко.

— Чуешъ, якъ здоровье лизе въ груди...

— Эге! а мы собі дакъ такъ вже звыклы, що намъ и байдуже; не помичаемо, яка сыла въ нашому повітри.

— И вси обставыны тутъ добри; людямъ, здається, тутъ не зле живеться?

— Ать живемо; на Бога не нарикаемо; Винъ насъ любыть, начальство мылуе; отъ хочъ бы и Евхымъ Антыповичъ! такого начальныка дай Боже до вику.

— Церква у васъ мурована, школа добра, хаты и

дворы чепурни, але бильшь за все я завыдую на ваши земли. Я дытына хлиборобська, селюкъ, якъ гляну на вашъ черноземъ, дакъ ажъ духъ радіе.

— Черноземъ у насъ добрый, родючий; недородивъ мы не знаемо; але трохи на омаль його; правда не вся земля у насъ однакова; онъ туды пидъ полянку дакъ самый писокъ; черезъ те зъ надиливъ намъ и не прожыты, мусымо найматы у пана Ковтуненка; земли його по той бикъ нашего села, заразь за боровымъ лисомъ.

— Що платыте йому зъ десятины?

— Колысь було пидъ пшеницю десять бере, а теперъ пиднявъ цину на 20.... Звисно, теперъ усе подорожчало.

— Я, якъ прыдывлюся до вашихъ земель, дакъ бачу, що геть бильшой корысты зъ нихъ можна зажыты не оранкою, не зъ хлиба....

— А зъ чого жъ? — спытавъ зацікавленный Стуковенко.

— Мени здається, що отуть у васъ пидъ черноземомъ повинна буты добра глына.... Отъ якъ бы на мене—я заразь бы тутъ цегельню. Вы знаете, яка теперъ дорога цегла?

— Може й такъ, та не нашої головы се дило.

— Звисно до такого дила голоручъ не визьмешся, треба людны грошовытой; а все жъ не завадыло бъ вамъ добре роздывытыся, спостерегты нутро своихъ земель; на се не треба ни велькыхъ заходивъ, ни грошей. Се таке дило, що и я, на гулянкахъ, охоче зроблю вамъ; я трошкы шуплю въ земли и вгадаю йи нутро.

— А ну-те, ну-те! — весело сказавъ трохи захмелый старшына.

— Вы жъ знаете, що и золото, и срибло, и мидь и зализо нигде якъ въ земли.

— Чувъ, що зъ земли выкопують.

— А вже жъ, та тилькы выкопують не такымы, якымы мы ихъ ужываемо. Отъ взять хочъ бы отсей мій перстень: жовтый, блыщыть, — винъ золотый, а нижъ отсей зализный; а хиба и се золото и се зализо такымы и выкопалы? ни! выкопують *руду*; таку нибы глыну, та вже зъ неї чы черезъ огонь, чы черезъ воду и добувають чы золото, чы срибло, чы зализо. Глыны тїей наберуть добру коробку, пудъ чы й бильше, а золота тамъ макове зерно, тымъ то золото таке дороге; инча ричъ зализо; зъ пуда залізної руды заліза добувають килько хунтивъ, часомъ пивпуда, уважаючы яка руда.

Старшына слухавъ вельмы уважно, а цотимъ мовывъ:

— А я зроду-вiku не гадавъ, щобъ отсе руда глына була такой вагы: все то одъ Бога; премудро Богъ сотворывъ: руда глына, а зъ неї — золото.

Наймытенко помитывъ, що старшына не розуміє слова „руда“, а бере його яко ознаку колиру.

— Чого на съвити не буває, — сказавъ старшына; — може справди и въ нашихъ земляхъ родыть золото.

— Золота то нема, — видповивъ Макаръ; було бъ воно, дакъ бы люде доси знали; золото бильше въ горахъ; онъ якъ у Сибири, а на нашій ривныни його нема, зате, може буты що инче: зализо, камяне вугилья, онъ якъ въ Херсонщыни и въ Катеринославщыни.

— Эге, эге! въ Кривому Розі, чувъ и я; туды и зъ нашої волости ходять люде на заробиткы; се я знаю зъ того, що у насъ пашпорты берутъ; отъ, даючы, и спытаешъ — куды хто йде? багато до Кривого Рога йдуть; заліза тамъ, кажуть, сыла-сылена.

— А земли ти вельмы похожи на тутешни; чомъ бы и вамъ не спробоваты; що колы и у васъ пидъ чорноземомъ руда?

— Руда, руда; се я запевне знаю; доводилося и самому видкопуваты бабамъ глыныще, руда глына у насъ.

— Але чы е въ йй зализо....

— Сього вже не скажу, а глына руда, ажъ жовта.

— Ну, що якъ е въ йй зализо!

— Гм! — старшына весело засьмівся на повенъ ротъ: добре бь було, да ледви чы е; доси бь люде спостерегли.

— А колы е?

— Тоди нашъ могорычъ! тоди и мы станемо панами, свй Крывый Ригъ заведемо.

— Не такъ то легко; голоручъ ничего не вдіете; щобъ покорыстуватысь зь нутра земли металамы, треба и грошей и тямущою головы, певного знавця, а у васъ сього ничего нема....

— Скільки жь тамъ грошей треба?

— Щобъ спорудыты отаки заводы, якъ у Крывому Рози, дакъ и мыліона мало.

— Мыліонъ! и не чувъ такого; скільки жь се буде?

— Мыліонъ и буде, — засьмівся Макаръ.

— Отъ вы сьміетесь, а я не тямлю, що то воно мыліонъ? скажите такъ, щобъ я зрозумивъ: бувъ бы мишокъ грошей зь мыліону?

— Якъ якихъ грошей; колы бь самыхъ мидякивъ, дакъ и на сотню воловыхъ грынджолъ не заберете....

— И ги! — скрыкнувъ Стуковенко: ото гроши, дакъ гроши! онъ який той мыліонъ!... нуте, а якъ бы золотомъ?

— Золотомъ? гм! треба пораховаты; може тры паровыци и набравъ.

— Ну, се ще ничего; а все жь, якъ на мене, то и вмеръ бы, а не зраховавъ; хйба бь коробкою мирявъ, неначе ту пшеницю.

— А вы докы вміете ликъ весты?

— Бильшѣ тысячи не втну.

— Въ школи булы?

— Де тамъ! за мене и не пахло школою; самоукомъ навчывся, тай якъ тамъ навчывся, скоропысь не всяку розберу.... Правду кажете: не намъ за се дило братыся, хочъ бы тамъ и золото було у нашій глыни; не намъ, не намъ воно, а тымъ, выбачте, товстотилымъ....

— Въ оренду отдайте земли....

— Се бѣ ще ничего; але жѣ и тутъ морока: свои земли пустымо въ наймы, а сами що йистыmemo? де хлиба братыmemo? От-воно й гакъ!

— Куповатымете.

— Купованый хлибъ, пане-Макаре! дорогой хлибъ и не такой смачный.

— А мени здається, що выйшовъ бы дешевше свого.

— Якъ се такъ?

— Зовсимъ просто: теперъ що вы маете зъ десятины? Нехай 150 пудивъ.

— Ни, стилькы и пидъ добрый урожай не буде; кладить — сотню.

— Якъ продать ту сотню по добрый цини, вызьмете 80 карбованцивъ. Скынъте жѣ за оранку, насиння, жныва, молотныкъ.... що вамъ лышыться?

— Не багацько; теперъ пшениця не въ цини; жыды звоювалы панивъ и цины збылы.... Нехай 50 карбованцивъ лышыться.

— Се жѣ пидъ добрый годъ; а крый Воже — посуха, градъ, жукъ, муха, сарана, тоди що?

Староста мовчавъ; думне чоло його трохи охмарылося; знаты було, що винъ щось миркуе; нарешти винъ зитхнувъ и промовывъ:

— Всяко бувае, все одъ Бога, що Бигъ пошле, того

чоловикъ не одверне; але жъ свои земли въ оренду, а хлибъ купуй; не яково воно; та ще й те: що дадуть оренды тѣи за десятину?

— А вы панамъ, що платите?

— Я не наймаю, своеи стае, а люде берутъ у панивъ, якъ пидъ пшеницю, то й 20 и 25, якъ до земли.

— Зъ десятины вамъ нема выгоды и не можна, треба зъ пуда.

— Якъ то? глыну важыты.... нечувана ричь.

— Не инакъ; инакше не можна.

— Се вы жартома?

— Скризь такъ, и въ Крывому Рози зъ пуда.

— Ажъ сьмишно! землю на пуды! Ну, що жъ зъ пуда дадуть, якъ вы гадаете?

Зъ очей и зъ усїей твари Стуковенка знаты було, що ричь про руду бильшъ и бильшъ цикава йому; одначе винъ роспытувавъ Наймытенка здержливо и часомъ вдававъ, що винъ и не все те тямуть и байдужый.

— Якъ до глыны, — видповивъ Наймытенко: — платять по копійци де за 20, а де и за десять пудивъ.

Старшына махнувъ рукою и мовивъ:

— Пусте дило; нема коло чого й захожуватыся. Онъ у Кыиви за маленьку карафашку глыны на мазаня дають 40 копѣекъ, а въ Одессѣ 50.

— Дакъ тамъ же треба и праці: накопать, одвезты, скидаты; натрудышся и самъ и скотыну натрудышъ, а тутъ за саму глыну; ты соби лежы на печи, да готви гроши беры. Нехай буде такъ напрыкладъ: на одному краю вашихъ земель — зализна фабрыка стоить; на другому копають глыну; треба жъ ту глыну на фабрику привезты; за пидводу нехай четвертакъ... Скильки разивъ за день звернешся? разивъ 10; отъ вамъ що дня

2½, карбованця. Де вы таки гроши заробыте? За місяць — се выходять 75 карбованцивъ. Подумайте, яки гроши! та ще й дома и замужемъ.

— Не що дня жъ и заробышъ; въ свята и въ неділю нема ничего; а скільки такихъ не робочыхъ днівъ!

— Добре! берить сами будні; все жъ выйде на місяць 60 карбованцивъ. Хиба се не гроши! Опрічъ того и пишимъ, навить жиноцтву — абы тильки здоровье — а работа що дня буде. Малы пидлитокъ за місяць заробыть десять карбованцивъ.

У старшыны розгорилыся очи на таки заробиткы, а чарочка ще бильшъ пиддавала огню.

— Славно вы говорыте, — мовивъ перегодомъ старшына, — колы бъ воно и на дили такъ, краще бъ и не треба.

— Побачымо! перше дило треба землю добре роздывытыся. Мени що; я не факторъ, не панъ, не грошовыкъ; я самъ мужыкъ, хлиборобъ и едыне черезъ те радъ запомогты своему братови — мужыку, я по соби тямлю гирке жыття мужыка.

— Дяковаты вамъ! нехай вамъ Господь воздасть сторыцею. Жыття наше — справди — невымовно гирке! Гм! ще добре, що у насъ таке начальство — додавъ старшына, — а колы бъ яке инче!... то бъ.... Онъ у сусидній волости торикъ выбылы ризкамы 60 чоловикъ, а у насъ тилько 20!... У насъ Евхымъ Антыповычъ — сказано.... та що й казаты....

— Дакъ я завтра и почну дило — мовивъ Наймытенко.

— Часъ добрый.

— Тилькы жъ вашъ могорычъ.

— Могорычъ любовна ричъ; безъ сього не можна.

— Десята копійка буде?

— Десята?! Про мене... а за громаду не скажу.

До господы старшына вернувся зъ головою повною думокъ.

— А що колы справди у насъ е зализо и станеться такъ, якъ вищюе отсей Наймытенко? Та чы не бреше винъ часомъ? Не повиненъ бы, свій чоловикъ, каже: я мужыкъ; а про те! хто його вгадае, теперь люде невірни: у инчого янгольскый голосокъ, а чортяча думка. Може його пидослано; чы не проговорывся я часомъ якымъ словомъ про начальство? Здається ни; я тямлю, що треба обережно... Побачымо. Колы справди походытеме на те, що буде бобу решето, дакъ зуміемо вклонитыся и Ворони, винъ людына не лыха.

Грыцева жинка давно вже спала. Грыць, думаючы голосно, розбудывъ йи.

— Що ты тамъ бубонышь соби середь ночи? — спытала вона.

— Спы соби зъ Богомъ, спы; не твое мелеться.

— Сьвитло переводышь, лягавъ бы вже.

— Ну бо, Насте! спы, або хочъ мовчы, не перербывай моихъ думокъ; важне дило.

— Думаты можна и поночи. Потушы сьвитло, тай думай соби. Затого сьвить буде; тушы!

— Да цыть бо; я заразъ.

— Дакъ и гасы.

Грыць дмухнувъ, загасывъ сьвитло и лигъ спаты.

VII.

Наймытенко й на макове зерно не тямывъ, якымъ чыномъ стежыты руду, але справляючы Воронинъ наказъ, мусивъ мижъ людьмы пускаты ману: Винъ на другый день, взявшы Стуковенкового наймыта, обый-

шовъ зъ нымъ надилы Черно-Озерскихъ крестьянъ, понабиравъ трохи чы не зъ кожнои десятыны по жмени земли, назбиравъ, прыйшовшы до господы, черепкивъ, понасыпавъ туды земли и поставлявъ ихъ проты сонця на прызьби.

— А що земля показуе?—пытавъ його Стуковенко.

— Яки бо вы швыдкы,—видповивъ Наймытенко:— хйба можна такъ скоро! треба, щобъ вода выпарылася проты сонця, тоди треба просіять, намочыть въ соку, перецидыть на цидылку, тоди буде знаты; та ше й те, я не инженеръ, не хымыкъ, а такъ трошкы шуплю. Да абы намъ на слидъ напасты, тоди мы знайдемо певного знавця и землю треба буде браты не зверху, якъ теперь я взявъ, а прокопавшы добру глыбню.

— Звисно треба до глыны докопаться... робить якъ знаете, ваше дило, а мы вже на готове.

Пидъ вечеръ Наймытенко навидався до попа, потимъ до дяка и все роспытувавъ, що за люде Черно-Озерци; хто ватажкые въ громади и нарешти здывовавъ попа, повидавшы йому „свою думку“, що въ Черно-Озеровій земли повинна буты зализна руда.

Пипъ погладывъ свою шыроку бороду и мовывъ:

— Дило добре; се благодать Божа! а вы, колы послужыте ближньому, зробыте дило вгодне Богови. Але жъ, тутъ треба грошей и грошей, та не жалючы...

— А вже жъ.

— А у васъ воны знайдуться?

— У самого у мене—де воны; я маю на прыкмети одного банкыра.

Наймытенко почавъ яркымы кольорами мальваты ти велькы „блага“, на яки треба сподиватыся и селу и попу, колы знайдеться руда.

— Выросте фабрыка, — говорывъ винъ:—найдуть сjudы люде зъ достаткамы; крестьяне розбогатіють, а

вже жъ и вамъ, выбачте за щыристь, перепадатыме; а теперь, я бачу, и вамъ не солодко.

— Кому въ злыдняхъ солодко! — зитхнувъ отецъ Софронъ.

— А ще жъ то и диткы мали у васъ; дасть Богъ пидростуть, зъ нымы зростуть и выдаткы.

— Охъ! и не кажить вже; и въ день, и въ ночи про се думкы йидять мою голову. Чы стане моеи снагы вывесты дитей у люде: дви донькы, треба ихъ въ гимназію; бидно-бидно треба на нихъ рично 500 карбованцивъ; тры сыны, до семынариі не пуцу ни одного; одынъ пиде на ликаря, другый на юриста, адвокатомъ буде, трейтій на инженера.

— А тамъ дасть Богъ и четвертого. — Наймытенко и пипъ солодко усъмихнулыся; пипъ, одначе, нибы не дочувъ Наймытенка и сказавъ:

— Колы що, то я не видказенъ послужыты на корысть и своему селу и чужымъ добрымъ людемъ и процовидь въ церкви скажу на текстъ о закопаныхъ талантахъ.

— Чудесна тама; заразъ знаты, що дило добре, боговгодне; Господь заразъ же осинывъ васъ такою благодатною думкою, а праця ваша, будьте певни, не пропаде.

— Я въ сьому певенъ и щыро скажу вамъ, що безъ моеи порады крестяне не обійдутся; а отъ Ворона якъ?

— Лыбонъ не пиде на перекиръ; винъ же крестяньскый батько и зрозуміе яка тутъ лахва крестянамъ; винъ зрозуміе, що ся справа сразу пиднесе побыть крестянь и вырве ихъ зъ пазуривъ убожества.

— Одначе се ще далека ричъ; ще може руды й не буде, дакъ теперь ще й рано мени выступаты, — мовывъ отецъ Софронъ: — а колы дило пиде, я радъ служыты.

— Ни, ни, батюшка! треба заразъ почынаты; а почынаты всяке дило треба зъ мольтвою, дакъ оть—додавъ Наймытенко, подаючы чотыри золотыхъ пятачки, —прыймить и видправте молебень, помолиться о преуспѣяніи.

Отець Софронъ подяковавъ и сказавъ:

— Истынно кажете: початокъ всякого дила мольтва и благословеніе Боже; завтра св. Іоанна, буде служба, дакъ я и молебень.

Дали отецъ Софронъ порадывъ Наймытенкови, до кого йому зъ громадянъ повернутыся и якъ зъ кымъ поводитыся, щобъ на громади не було змагання и галасу.

VIII.

Жваво и метко працювавъ Наймытенко коло Черно-Озерськихъ крестянь. Не забудь винъ и про учителя зъ министерської школы. Учытелювавъ тамъ Василь Дейкунъ, поповычъ, що скинчывъ семинарію. Велького впливу його на село не було, бильшь за все черезъ те, що винъ по прыроди бувъ чоловикъ полыхливый и занадто тыхий; але у його закоренылося и ще не выяловыло посіане въ тому гуртку украинцивъ, до якого винъ належавъ въ семинарії, благородне зерно любви до ридного народу и краю и въ Черному Озеріи було у його чоловика пять такихъ громадянъ, що завжды зъ нымъ радылыся про добро громадське. Отця купка селянь выдавалася мижъ громадою и розумомъ и спостереженнями надъ жыттямъ и обставынами; але уси вони были люде убоги, жылы бильше зъ фурманства, а черезъ те мусилы мало колы сыдиты въ сели, бильше въ дорози и на громади бувалы ряды—въ годы.

Писля „анализу“, зробленого Наймытенкомъ, писля

проповиди отця Софрона о „талантахъ“ по селу залунала гугирка про „скарбъ“ въ Черно-Озерськихъ надилахъ. По всимъ куткамъ и стари и мали говорылы про „невыдиму десныцю“, що привела въ Черно-Озеро „спасенну душу“ Наймытенка и його рукою указала на ту „пидземельну благодать“, яка поможе Черно-Озерцямъ „зробыгыся багатырямы, а може и панамы“. Пидъ впливомъ проповиди и добрыхъ видносинъ отця Софрона люде на Наймытенка дывылыся, яко на чоловика незвычайного, „провидця, посланнаго небомъ“.

Ворона держався осторонь, вдававъ зъ себе чоловика зовсимъ байдужого въ сій справи, навить при людяхъ кепковавъ зъ заходивъ Наймытенка. Отець Софронъ казавъ йому:

— И ваши жъ земли тутъ, може и въ ныхъ руда е.

— Колы е, то е; що громади, те и баби, — усьмихався Ворона: — нехай спершу люде; а я за нымы, мое не втече. Я, дякуючы Богу да царю, маю певный кусокъ хлиба — служба, а потимъ пенсія. Звисно, колы що треба буде крестянамъ, я раднйший запомигты имъ и порадою и тамъ у насъ въ губерніи, а докы що моя хата зъ краю.

Учитель Дейкунъ добре не розумивъ, въ чому саме сыла въ заходахъ Наймытенка; одначе йому здавалося трохи чуднымъ, що прыйизжа чужа людына Наймытенко, чоловикъ безъ осьвиты, мизерне пысарча зъ прыватного банку, такъ швыдко спостерегла зализну руду, такъ жваво и цупко взявся за се дило.... „Тутъ воно щось не такъ, думавъ соби Дейкунъ; Наймытенко, мабуть, тутъ тилькы факторъ, а за плечыма у його хтось инчий“. Тымъ то Дейкунъ, хоча и прыязно вивтавъ Наймытенка у себе въ хати, але не нявъ виры въ безкорыстну прыхыльнисть його до интересивъ кре-

стань; колы жь Наймытенко прохавъ його впливаты на громаду, шобъ не комезылася, Дейкунъ видмовывъ йому говорячы:

— Се не мое дило, мени не можна вмишуватыся ни до якои громадської справы. Мое дило школа, а инспекторъ у насъ лыхый; довидається, що я даю селянамъ яки порады — заразы прожене мене, та ще й „неблагонамѣреннымъ“ обцирkuje передъ жандарамы.

— Мени здається, — налягавъ Наймытенко: — вы марне бойтеся; вы жь на очахъ у Евхыма Антыповыча.

— Евхымъ Антыповычъ мени не начальнымъ, хоча, звисно, захотивъ бы, дакъ нашкодывъ мени; а инспекторъ Бабунецъ — кажу жь вамъ — строгый! шобъ опричь школы — учитель ни до чого не мишафся; нехай чоловікъ чоловіка риже, а ты мовчки дывысь, отъ у насъ якъ.

Хоча Наймытенко и не надававъ великой вагы впливу Дейкуна на громаду, але жь йому було бь зручнійшъ, колы бь и учитель бувъ за його; тымъ то Дейкунова видмова трошкы зажурыла його.

Зъ хаты учителя винъ поплентався до бору, сподиваючысь зустріты тамъ Ворону. До дому до Вороны винъ не ходывъ, а радылся вони звычайно въ темному бору, де могли зустрічатися „выпадково, гуляючи“.

Колы Наймытенко росповивъ про Дейкунову видмову, Ворона сказавъ:

— Ричь, звычайна, немазане колесо скрипыть, а вы не догадалися — сперцу пидмазати, а тоди вже йихати.

— Не пидмажете, не визьме.

— Що се вы, Макаре! звидкиль вы? зь другого съвита, чы що? Не визьме! ха, ха, ха! Поповычъ, ладанный элементъ не взявъ бы! Коженъ поповычъ по своій прыроди — грошолубъ; а тутъ парубокъ, що мае ледви

20 р. на мисяць, ходыть въ дирявыхъ шкарбанахъ, въ латаныхъ штаняхъ, йисть мужычый борщъ да кашу зъ олією и такый бы то не визьме!... Може 10 й не визьме, покобеныться, а за 25 обиручъ....

— Я инчои думкы; у Дейкуна вдача загартована, винъ бачте, якъ я довидався, въ семинаріи ще належавъ до гурту отыхъ украинофиливъ; то запекли души! я ихъ трохи знаю.... Зъ характеромъ люде....

— А спробуйте.

— Не яково; кыне межы очи, та ще й пропечатае ...

— Цензура про се не пустыть....

— Та у ихъ, у гаспидивъ е ходы до столычныхъ газетъ....

— Гм! такъ давайте такъ, щобъ не кынувъ въ вичи; вложить въ пакетъ, напышитъ його адресу тай покыньте у його на столи.

— Страшно! винъ подасть въ полицію, скаже: хабаря дававъ.

— Хто жъ йому пійме виры? спытають: за що вы йому хабаря давалы? Ни, сього винъ не зробыть; а зробыть — утремо носа, шепнемо Бабуницю....

Наймытѣнко похытавъ головою и мовывъ:

— Липше не пробовать.... Може и безъ його дило пиде на ладъ.

IV.

Мынуло тыжднивъ зо два. Було якесь не велычке сьвято. Черно-Озерци не робылы, а по обидахъ, колы сонечко блызылося до вечернього пругу, биля волостной хаты зибралася громада на пораду: чы виддаваты земли въ оренду?

— Та хто жъ бере наши земли? съ кымъ маємо дило? — спытався одынъ зъ громадянъ.

— Бере ихъ банкыръ Вакуленко, а мени давъ винъ вирчый лысть,—видповивъ Наймытенко:—на що я поеднаюся зъ вами, на те и винъ прыстане.

Почалы радытыся. Очевыдно було, що бильшисть громадянъ заздалегидь була вже настроена на руку Наймытенка; великого змагання не було; люде гомонили тилькы „для прылыкы“, щобъ не мовчаты. Пысарь ладенъ вже бувъ пысаты прыговоръ громады и проэкть контракту, ажъ ось зъ купкы людей, чоловика десять, що доси стояла на узбочи мовчкы, озвався Игнатъ Лучко:

— Дозвольте говорыты....

Пысарь, старшына и ще де-хто здывовано глянулы на Лучка.

— Ну, кажы, що тамъ?—мовывъ пысарь.

— Доси нихто выразно не сказавъ: про яки саме земли ричъ иде? якъ буде зъ пыскамы? чы и пыскы бере той банкыръ, чы пыскы за нами, може сياتы мемо на ихъ пшеныцю?—глумлыво пытавъ Лучко.

— А вже жъ и пыскы,—видповивъ Наймытенко.

— А цина на ихъ яка?

— Цина? цина.... звисно цина....—Наймытенко глянувъ на пысара, потимъ на Наума Хвостюка, на Евмена Хамка, ти моргнулы йому и винъ додавъ:—нехай и на пыскы така сама.

— Досыть зъ тебе,—промовывъ пысарь до Лучка:—нуге теперъ вже нихто ничего?

Люде мовчалы.

— Дакъ я пысатыму....

— Пышы, Степане Кононовычу, пышы, не гай насъ.

Пысарь пишовъ въ хату. Тоди два сторожи на другому кинци невелычкого майдану постановылы довгый стиль; на стиль дви велычезныхъ суми зъ горилкою,

хлебъ, решето огиркивъ и повну мыску сала крышенками. Наймытенко запросывъ громаду на могорычъ. Громадяне пылы, йилы, дяковалы Наймытенкови, „начальству“ и „всімъ добрымъ людямъ“.

Перегадомъ пысарь поклыкавъ громаду послухаты те, що винъ напысавъ и даты руки.

Перечытавшы прыговоръ, пысарь казавъ Терешку Трегубенкови, яко людны пысьменній, взяты руки и пидпысатыся на прыговори.

— Я руки не дамъ, — озався Павло Косарчукъ, ховаючи руки за спыну; у його трохи шумило вже въ голови.

— Чому не дасы? — спытавъ його старшына.

— Тому, що не такъ, якъ треба напысано, тамъ напысано тилькы про руду.

— А тоби ще про що треба? — озвирился пысарь.

— Мени ось чого треба, щобъ вы тямылы. Порые винъ, покопае намъ земли; зробыть свынорый — та замисць рудой видкопае сыню, або червону глыну и скаже: такой я не беру, мени не такой треба; мени треба рудой! Отоди якъ буде?

— Се правда, правда, — озвалося ще килько голосивъ, зъ тыхъ, що слово *руда* розумилы, яко ознаку колира.

Наймытенко почавъ жуваты слово „руда“, говорячы, що колирь земли тутъ ни пры чому.

— Та въ прыговори жъ такъ и напысано — озався пысарь, — „всякого рода руда“, се значыть и била, и зелена и червона.

— Може, а все такы лишне буде, колы выразно стоятыме: и червона, и била, и зелена; тоди мусыть винъ забираты всяку глыну, а не саму лышень руду.

— Такъ не можна напысаты, — сердывся пысарь: —

зъ насъ начальство сьміятыметься, скаже и про мене и про васъ таке, що соромно и вымовыты.

— Нехай соби каже, намъ байдуже.

— Якъ то „байдуже“? Начальство — тоби байдуже! га! та за се тебе....

— За се—ничого.... що жъ я? я ничего, я не про начальство, а про глыну, щобъ стояла тамъ усяка глына.

— Дурню ты,— огрызався пысарь:— тамъ же такъ и стоять „и всякого рода руду“. Чувъ?

— Чувъ; вы кажете руду, а я кажу и зелену, и билу, и червону.

— Ты жъ чувъ, що тоби и всимъ тамъ говорено, що руда—значыть *залізнякъ*, а не руда глына....

— То такъ и напышить.

— Такъ воно и напысано, а ты не тямышь да людей баламутышь, та ще й про начальство верзешъ таке, що тебе прямо въ кайданы. Дурный!

— Я не другый, тай вы не трейтій, а колы не по моему, дакъ и прощавайте.

Нарешти, щобъ „не попсоваты дила“ прыстали на Наймытенкову пораду и напысалы „всякаго цвѣта руду“; але тутъ зновъ озвався хтось зъ громадянъ, доводячы, що глына „зроду-вику не цвѣите, хиба въ хати, якъ довго лежыть, дакъ зымою часомъ цвиль паде и зацвѣите“.

— Такъ, такъ! въ земли глына зроду не зацвѣите; такъ не можна; винъ тоди прыстане до насъ: давайце таку глыну, що цвѣите; безъ цвѣиту, скаже, не беру.

— Цвѣить, значыть колирь,—говорывъ Наймытенко.

— Дакъ такъ и пышить: „всякаго колиру“.

— Не можна такъ,—змагався пысарь:— за се мене начальство зганьбыть; мени й такъ разъ-у-разъ накажуть не вжываты хохлачыны.... Що я йому казатыму?

— Такъ и кажы, що мы ништо бильшъ, якъ не хохлы, по нѣмецкому, чы по якому инчому не розуміемо.

— Пиды вже ты йому такъ скажы.

— Думаешъ не скажу? и скажу....

— А винъ тоби въ зубы, по шелепахъ....

— Руки коротки.

— Досягне, начальство скризъ досягне.

— Годи вамъ! кажить диломъ;—допытувався пысарь.

— Може бъ ты, Степане Кононовичу!—озвався на решти Стуковенко:—напысавъ такъ, щобъ тамъ бувъ и цвѣтъ и колиръ?

На сьому й погодылыся.

Вже було зовсимъ темно, колы Наймытенко прынись до Вороны добру звистку, що громаду вгамовалы и прыговоръ пидпысалы.

На другый день громадський прыговоръ пишовъ до начальства, а за тыждень пѣсля того и Ворона и Наймытенко покинули Чорне-Озеро и рушылы въ губернію зъ яснымы и радиснымы надіаы.— По дорози Наймытенко завернувъ до „начальства“, просячы швыдче одислаты прыговоръ дали, въ губернію, зъ своею думкою, що за для крестьянъ Вакуленкови умовы и платня за землю дуже корыстни.

Х.

За день, чы два пѣсля выйизду Вороны зъ Чорного-Озера прыйихалы въ Полянку Летючий зъ другимъ инжениромъ. Летючий трохы спизнывся черезъ те, що въ Москви бувъ постыгъ його несподиваный недугъ.

Уся Полянка вже знала про те, яке вельке щастя „упало зъ неба“ Чорно-Озерцямъ — и Летючий заразы по прыйизди довидався, що Чорно-Озерци пустылы въ оренду свои земли за для копання руды.

Летючому не треба було довго голову ламаты, щобъ зрозумити, що въ сій справі передъ водывъ Ворона.

— Бачъ який славный прытель, — говорывъ Летючий соби на думци: добрый нюхъ у собаки! а мени хочъ бы слово сказавъ бувъ! Трывай же, вража душа! наввыпередкы побигъ; побачымо, хто кого выпередить.

Въ Чорному-Озері Летючий вывидавъ уси подро-быци умовы Наймытенка зъ селянамы и, не гаючысь, вырядывъ свого товариша въ губернію пыльноваты усима заходамы, щобъ губерська администрація не затвердыла громадського прыговору и спроектованого контракту. Летючому, хочъ и здавалося, що винъ встыгне скасуваты той прыговоръ, одначе, про всякъ-случай, винъ ковавъ на два михы и доручывъ своему товаришу инже-нирови Хватьку побалакаты зъ Вороною и зъ Вакуленкомъ та прытьмомъ налягты, щобъ вони до свого това-риства—чы буде воно „на вири“, чы на акціяхъ пры-нялы и його, яко головного инженера-роспорядныка.

Въ Чорному-Озері Летючий, яко певный знавецъ своего дила — повивъ „лынію“ зовсимъ инакше, нижъ Наймытенко и Ворона: винъ закватерувавъ у попа, по-кыкавъ килькохъ выдатнійшихъ господаривъ и почавъ доводыты имъ, що вони вельмы-превельмы продешевы-лы, бо земля ихъ така багата на руду, що имъ всякий тямущый чоловикъ дастъ по копійци не за висимъ пудивъ, якъ вони умовылыся зъ Наймытенкомъ, а за два пуды.

Селяне, а зъ нымы и Стуковенко слухалы уважно. Зъ очей ихъ знаты було, що вони спершу не зовсимъ певни въ тому, що вони чують зъ вустъ Летючого, а дали почалы миркуваты и Стуковенко мовывъ:

— Може й такъ; може й продешевылы, але якъ же його назадъ; назадъ неяково, назадъ тилькы ракы ла-зять; не годыться ламаты слово; бо и начальство....

— Та шо ты, Грыцю! — озався Олексій Колесо: — звисно — слово законъ, але жъ мы контракту ще не пидпысали и кому се не липше взяты чотыри карбованци замисць одного. Тилькы колы бъ чого видъ начальства не було намъ за те, шо змылымо на слови.

— Начальство ваше, — сказавъ Летючий: — не слипи люде, воно бачытыме, шо Наймытенко васъ омылывъ, а вы понялы йому виры тай прыстали на дешеву цину. Умовылыся вы зъ нымъ за цину на зализнякъ, якый выкопае, а за ти земли, якыхъ не копатыме, яки займе пидъ будивли, якъ за ти? дурно воны йтымуть, чы шо?

Люде переглянулыся и очыма пыталы одынъ одного.

— Воно справи такъ, Грыцю, — мовывъ Лавринъ Косъ до Стуковенка, — шо ты на се скажешъ?

Грыць трохи подумавъ, потеръ соби чоло и видповивъ:

— Воно справи чы не такъ; буцимъ чы не дали мы маху?

— А вже жъ дали. Намъ не можна буде ораты тыхъ земель, шо оддамо йому, воны у його гулятымутъ; або винъ кому найме, винъ ихъ не копатыме, значыть, скаже, и платыть ни за шо.

— Та хйба жъ можна уси земли разомъ роскопуваты? — мовывъ Летючий: — ни въ кого на се снагы не стане, и потреби такой не може буты. За рикъ скопае винъ десятину, чы нехай дви. Чы вы жъ тямыте, скильки зализняка можна добуты зъ вашои десятины?

Люде зновъ кыдали очыма одынъ на одного, стыналы плечыма и не знали, шо казаты.

— Про насъ, — озався старшына, — се дило темна темнота, але жъ и нашъ начальныкъ и панъ Ворона казалы мени, шо мы не продешевылы, и добре заробымо.

— Въ такыхъ справахъ, — сказавъ Летючий, — я бильше тямлю нижъ Ворона; я певный знавецъ сього

дила, я инженеръ, працювавъ 20 литъ коло руды, отъ же що я спостеригъ на вашихъ земляхъ и те, що спостеригъ, хочъ и запрясыгты готовъ — правда. У тій вашій земли, що по-надъ ричкою, стилькы залізняка, що вамъ и зъ одного упруга не зраховаты.

У селянъ твари почалы довшаты, навить отецъ Софронъ упився очыма въ очи Летючому и слухавъ роззявившы рота, а Летючий говоривъ дали:

— Учора, вы бачылы, выкопалы мы яму завглыбшкы на сажень—и скризъ руда; залевне не скажу вамъ, чы далеко вона йде въ глыбинь земли, мени здається, що йде вона ще на 4, може й на 5 сажнивъ, але беримъ тилькы на сажень. Колы мы выкопаемо таку яму на сажень завдовшкы и завшыршкы, дакъ зъ неи наберемо руды не менше 2000 пудивъ!

— Маты Божа! яка се сыла! чуешъ, Грыцю?

— Трывай! се я чую, почуемо що дали, — видповивъ старшына, дывлячысь на чоботы. — Нуते, пане! що жъ дали, кажить?

— Дали отъ-що: колы мы визьмемо, що шаръ руды буде завтовшкы тилькы на сажень, а певно винъ геть товще, дакъ и тоди зъ одніей десятины добудемо трохы не пять мыліонивъ пудивъ....

— И ги! — загомонилы розмовныкы Летючого: — се не нашої головы дило. Мы й не второпаемо—скилькы се воно буде; вы намъ зведить на гроши, тоди намъ выднійше буде; або на пидводы, ще выднійше буде: кладить 40, або и 50 пудивъ; у насъ товаръ добрый, везючий.

— Треба буде може сотню тысячивъ пидвидъ.

— Не зраховаты намъ и сього! а нуते на гроши?

— На гроши? Колы брать за 8 пудивъ копійку, то зъ десятины 5—6 тысячивъ карбованцивъ; а колы копійку за 2 пуды, дакъ вчетверо бильше.

Почувшы такой рахунокъ—люде килькы хвылынъ стоялы нимо; потимъ Киндратъ Ошкало сплеснувъ рукамы обь полы и промовывъ:

— Нагривъ! нагривъ насъ, песька його душа! чуешь, Грыцю! якъ нагривъ! ажъ въ халявахъ плющыть!

Старшына почувавъ себе не яково и спытавъ отця Софрона:

— Чы все отсе правда?

— Я не инженеръ, не скажу, а колы такъ, дакъ выходыть, що вы тее.... тонко нацрялы.

— Дакъ долой той прыговоръ! — озвалося килько голосивъ: заразь збирать громаду, да гонця до начальныка, щобъ той прыговоръ по боку; нехай винъ имъ тее, выбачте!...

— Яки бо вы швыдки; стрывайте, я старшына, зъ начальнымомъ такъ не можна; скаже: бунтъ. Ще не сило, не пало, а вы заразь вже й до бунту; посніемо зъ козамы на торгъ.

— Чого жъ тутъ ждаты!

— Треба, щобъ усе було, якъ слидъ, щобъ и начальство не гримало, и самымъ не потиты. Ну, збудемося Вакуленка, а де визьмемъ другого? Се таке дило, що на його треба чоловика зъ повнымъ мишкомъ грошей.

— Про се не турбуйтеся, — сказавъ Летючий: — я ладенъ заразь вамъ даты по копійци за тры пуды и по сотни зъ десятины, яки пидуть пидъ будивли, дороги и таке инше.

— Може се вы жартома?

— Я прыйхавъ и склыкавъ васъ не на жарты.

— И заруку дасте?

— Яку скажете.

— Отсе такъ! зарука съвяте дило. Чуешь, Грыцю!

заразъ давай громаду! катай! а Наймытенка—геть; винъ шахрай.

Почалы дуже не добре гомониты проты Наймытенка, кололы и старшыну, злегенька згадалы и Ворону, а Клымъ Гусакъ, повернувшысь до попа, мовывъ:

— И вы, батюшка! булы за одно зъ нымы и проповидь таку говорылы въ церкви, а воно показується, що й вы ходылы помацкы.

Отець Софронъ трошки зашарывся и видповивъ:

— Я не казавъ, щобъ вы никому бильшь, якъ не Вакуленкови отдавалы землю, а говорывъ взагали.... Я радывъ и напучувавъ, щобъ таланты, надилени вамъ Господомъ Богомъ не тлилы въ земли.... А про мене байдуже — хто вамъ сватъ.... звисно — чымъ бильше, тымъ лишше....

XI.

Зъ того часу середъ спокойныхъ звычайно Черно-Озерцивъ пишла колотнеча, ростычь. Люде чулы, що Наймытенко обдурывъ ихъ; натякалы, що и „пастыръ — пидвизъ возка“; бильшь за все нарикалы на старшыну да на пысаря, Зъ другого боку: була чымала частына й такихъ громадянъ, що хто щыро, а хто й лукаво — не нялы виры й Летючому и стоялы за те, щобъ не каламутыть справы, не ламать прыговору и договору зъ Наймытенкомъ; твердылы:

— Одризана скыбка хлиба и годи!

— Такъ не кажить! договору ще не було, а тилькы прыговоръ и ниhto не може примусыты насъ пидпысаты договоръ шкодлывый для громады.

— А начальство?

— Начальство насъ тилькы оберегае одъ шкоды, — змагалься прыхыльныкы Дейкуна.

Зъ сього жъ такы гуртка выходыла и така порада, щобъ скасувавши прыговоръ, не еднатыся и зъ Летучымъ, а попереду вырядыты людей до Кривого Рогу, щобъ воны роздывылыся и роспыталыся, якъ тамъ ведеться справа зъ наймомъ земель зъ рудою.

Пидручни пысаря и взагали громадяне, пидмого-рычени Наймытенкомъ, твердылы свое:

— Громада сказала свое слово и дала згоду въ прыговори, теперь треба ждаты, що скаже начальство....

Самъ же панъ пысарь говорывъ:

— Докы не прыйшла видповидь зъ губернии, не можна склыкаты громады, тымъ паче не можна касуваты прыговору безъ воли начальныка; такъ по закону, а колы мы станемо проты закону чыныты, насъ визьмутъ за бунтаривъ, — наведуть сикуюцю, сикуюця дило страшне, чулы, що торикъ діялося у Дерещенка.

Слова „бунтари“, „сикуюця“ роблять на темныхъ селянъ бильшый впливъ, нижъ пекло, антыхрысть и т. ин. „жупель“, бо ни пекла, ни жупела, ни антыхрыста ниhto зъ селянъ не бачывъ; а сикуюцю доводылося бачыть Черно-Озерцямъ въ сусиднихъ селахъ. Найстрашнйшый у селянъ „пугачъ“ — се пысарь, людына, якъ воны кажуть, „выдюща въ законахъ“ и пысаревы дуже легко нагнаты на селянъ жажъ.

Черно-Озерци по свой природы люде незвычайно спокойни, покирлывы, темни, а про те стйики; лышень останними часамы, колы заведено у ныхъ школу-декилько чоловика зъ молодежи почалы змагатыся проты лыходйныхъ заходивъ волосного пысаря и його патрона начальныка и доводыты громади, що пысарь, яко людына метка, лукава и двоедушна, не поправди здаеться на законъ; часомъ дурить громаду выгадкамы, якыхъ

въ законѣ нема. Але жъ такихъ „протестантивъ“ въ Чорному-Озери було ще вельмы мало.

На лыхо пысарь бувъ люблєныкомъ начальныка, а сєй не уважавъ на те, що пысарь въ души своєй запеклыи ворогъ осьвиты селянъ, ворогъ всякой школы и всякого учителя, якый хочъ трохи не лыже пысарьской халявы.

На сєй разъ лякання бунтомъ и сикучією зустрило одначе хоча й легенькый протестъ.

— Мы не бунтуємо и проты начальства не змагались, — выступывъ молодой парубокъ Охримъ Сергиенко: — наводыты на насъ сикучію ни за що, мы просымо склыкаты громаду на порадy.

— По закону сього не можна, — твердытъ пысарь.

Старшына, не мовъ огню того, боявся слова „не по закону“ и слипо йшовъ на поводи у пысаря тамъ, де пысарь говорывъ: „такъ треба по закону“. Тымъ то и теперь винъ не хотивъ склыкаты громаду въ справи, яка вже разъ обговорена и добула соби громадскый прысудъ въ форми прыговору, пересланного до начальныка; и винъ прымиркувавъ соби, першъ за все, пойхаты до начальныка въ село Блыскачивку и спытаты у його дозволу и порадy.

Начальныкъ сказавъ ни те, ни се, а насамъ-кивєнь порадывъ: „не бигты навзаводы, а подождаты, закымъ прыйде видповидь зъ губерніи“.

— Та що отсе зъ Чорно-Озерцями, подурилы, чы що? — спытавъ винъ, нобы жартома.

— Бачте, Летучый отой: якъ налетивъ на село, дакъ чысто розсобачывъ людей; дае вчетверо бильше; ну люди за нымъ! звисно спокуслыво.

— Гм!

Начальныкъ почавъ гладыты свою узєнку клыно-

вату руду бороду и ходыты зъ кутка въ кутокъ. Помирковавши, винъ сказавъ Стуковенкови:

— Я тобі поражу огъ-що: не вертаючы до Чорного-Озера, рушай въ губернію, роскажы усе Евхыму Анты повычу и спытай у його порады.

— Такъ то й такъ; позавтрому я й вернуся, барыт-ся ничего. Дакъ вы дасте до його лыста?

— Ни, лыста не треба, пысаты тутъ ничего, сло-вами липше усе перекажешъ.

— Чую, добре.

— Скажешъ, що я порадывъ тобі йихаты до його. Старшына пишовъ.

Не минуло ще й двохъ годынъ писли сього, якъ до Начальныка прыйшовъ Ошкало зъ Сергіенкомъ. Начальныку часто доводилося бачыты Ошкала на громади; винъ знавъ його, яко людыну розсудлыву, спокійну, але завзяту и часомъ вспирсклыву.

— А чого се вы?—спытавъ начальныкъ.

— Да не зъ добра, пане! Не вамъ кажучы, вскочыла наша громада въ халецу, здавалося йдемо по ривному, ажъ ось горбокъ, бияя його копець, мы й беркыць!

Винъ росповивъ усе, що въ сій справи діялося въ сели, и насамъ-кинець додавъ:

— Отсе вже бильшъ тыждня благаемо старшыну склыкаты громаду, а винъ вь-одно не хоче, дакъ мы до васъ, скажите йому нехай склыче.

Начальныкъ насупывъ бровы и видповивъ:

— Се все я знаю; але не можна мени ничего вамъ зробыты; треба ждаты, докы прыйде видповидь зъ губерніи.

— Такъ и старшына каже, а на нашу думку можна и не ждаты.

— Що жъ вы на бунтъ захожуетесь, чы шо?

— Сами про себе бунтуемо.

— За бунтъ—дорога на Сибирь.

— Цурь йому, тому Сибиру, нехай винь скысне; мы не проты закону, не проты начальства, а хто соби ворогъ! бачымо, що дило не гараздъ, треба його полагодыты, а пысарь да старшына не дають.

— Треба пидождаты, треба слухатысь начальства.

— Чого жъ його ждаты; вже колы на те пишло, дакъ все одно, хочъ начальство и затвердыть нашъ нерозважений прыговоръ, а мы не прыстанемо на Вакуленкови умовы и контракту не пидпышемо,—промовывъ Сергиенко.

— Хто се *мы*? — спытавъ начальныкъ, строго дывлячысь на його.

— Звисно хто: мы, громада.

— Вы одъ громады?

— Ни, мы видъ себе.

— Та якъ же ты сміешъ говорыты за всю громаду? га? по якому се? чы тямышь ты, що за таке бувае?

— Я жъ що? я, здається, ничего такого, — видповывъ трохы лякливо Сергиенко.

— Ничого? материне молоко на губахъ не прысохло, а винь вже— „мы“. Мабуть тебе ще не вчылы; березовой каши не коштувавъ.

— Богъ мылувавъ доси и на дали сподиваюся на його ласку.... я швидче бѣ въ ополонку, нижъ пидъ ризкы.

— А колы судъ прысудыть по закону?

— Все одно; не дався бѣ.

— Значыть ты бунтарь, проты закону, га!

— Проты ризокъ; тай за що жъ законъ взявъ бы пидъ ризкы, колы я ничего....

— За те, що бѣ не баламутывъ людей.

— Я сього, паночку, ңиколы й не думавъ.

— Ты й заразь передо мною просторикуещъ такъ, якъ бунтарь, я тебе зъ ока не спущу; я тебе пидъ доглядъ урядныка оддамъ... Идить соби до дому и не баламутьте людей.

— У насъ до вашои мылосты, — озвався Ошкало: — е пысана бомага.

— Пысана?.. хто йи пысавъ?

— Ать! чоловичокъ одынъ.

— Якыйсь брехунецъ, пьянычка. Я не прыйму бомагы; за тыждень чы що я самъ буду въ Чорному-Озери, тоди й подасте, а теперь зъ Богомъ маршь!

— А що, дядьку! чы сподивалыся вы на таке? — спытавъ Охримъ Ошкала, выйшовшы зъ хаты начальныка.

— Говоры жъ...

— Мабуть Наймытенко добре мазавъ колеса.

— Мабуть не безъ того; а може й ни; хто його вгадае; бачъ, Летючий каже, що до сіеи справы прымазався и Ворона, а винъ начальныкъ надъ отсимъ...

— Эге! дакъ-от-воно що! тымъ то заразь и бунтъ, и ризкы и всякы похвалкы.

— Эге жъ! Ворона скрутыть дило, се я бачу добре.

— Не добре... та е, дядьку, таки, що й Ворону скрутятъ, якъ треба буде.

— Звисно е, да де воны? пиды шукай...

— Будемо шукаты, языкъ до Кыива доводитьъ.

Колы Ошкало и Сергиенко, вернувшысь до своего села, росповилы про свою невдачу, Летючий прытьмомъ радывъ имъ йихаты въ губернію до головного начальства до князя Пугача.

— Ни, я до такого велького цана не пойиду, страцно, и не доступлюся я до його, — говорывъ Ошкало.

— Дакъ пошлите до його прозьбу по почтп, а я дамъ вамъ свидоцтво, яка богата на руду ваша земля.

— Се инча ричъ, колы бѣ тилькы за се насъ не закънулы въ острогъ.

— Ни, ни! будьте певни, що ни.

XII.

Ворона писля бесиды зъ посланцемъ Летючого зъ Хватькомъ невымовно ремствовавъ на Летючого. Хиба се по товаришески, говорывъ винъ свой жинци: хиба де выдано, де чувано, щобъ товаришъ у товариша рвалъ изъ рота кусокъ хлиба! у його сотня тысячивъ грищатъ, а я человекъ убогий, злыдаръ; живу едыне зъ платни за службу! Винъ человекъ одинокий, а у мене семья, тай зъ якои речи винъ втручається въ нашу справу? И втручається такъ нахабно, що й видступного не бере; Хватько каже, що про видступне и речи не може бути; намъ продавай, каже, „учредительскіе“ пай та ще й директорство. Нахаба! чыста нахаба! совисты у його нема.

— А що жъ Вакуленко? — спытала жинка.

— Вакуленко такъ само, якъ и я, умовлявъ на видступне, не хоче; на наши умовы не прыстае; спробовавъ загрозыты, винъ сѣмється.... Вакуленко каже: у насъ капиталъ, сыла; знайомосты; а винъ на те: и Летючий не безъ грошей, а знайомосты будутъ и у насъ; мы, каже, не выкликаемо баталіи, але й не злякаемось йи.... Мы хочемо по людски, по чеськи.... Чуешъ, Любоко! отсе у ихъ почески, забигты попередъ тебе, та зъ рота вырваты... Се порозбишацьки! се зовсимъ не честно....

— То якъ же буде дило? не вже такы може не

выгориты таке славне и таке съвяте дило?... Вы жъ циле село вытягаєте зъ ярма злыднивъ!... Се жъ за-слуга ваша и передъ народомъ и передъ исторією.

— Я маю на Бога надію, що наша справа не пиде въ нивець: зъ Летючимъ затыгнемо переговори, не будемо ризко, зразу видмовляты йому, закымъ не пидпышемо контракту зъ селянамы; ну, провсакъ случай и ще де-що зробымо; а ты бѣ пишла да наняла молебень о преуспѣяніи.

— Треба жъ не гаятысь, поспишыты....

— Я не дримаю; у насъ „въ прысутстіи“ дило добре йде—за день, чы два пиде воно до Пугача; теперъ все дило за нымъ; треба його якось ровигрити; але мени се не лычыть, се дило Вакуленка.... якыйсь пыкныкъ тамъ чы шо инче.... винъ знае.

— Треба швыдче, швыдче, а то вы, якъ почнете жоваты, да „бигты“ ходою, дакъ!....

— Ни; мы теперъ по курьерськи, навзаводы.... Вакуленко вже й статутъ напысавъ сподиванного товарыства, абы тилькы швыдче Пугачь.... Сьогодни винъ пидпыше, а завтра и контрактъ и статутъ.... Гроши у Вакуленка готови. Абы Пугачь!... тоди дило по маслу! тоди мы Летючого почаствуемо табакою зъ чемерыцею....

Вороныха радила; очи, вся тварь горилы у неи.

— Тоди заразъ треба намъ въ Чорному-Озери новий будынокъ становыты.

— Безъ слова треба.

— Старый найmemo товарыству пидъ контору, чы шо.

— А вже жъ.

— За його дадутъ рично не меньше тысячи.

— Вельмы вже ты ласа; винъ и увесь невартъ тысячи; хочъ бы пять сотень.

— Дадуть и тысячу, тилькы ты не мишайся; я умитыму взять.

— Беры на здоровье.

— А землю нашу товариство найме?

— Колы буде въ йй руда.

— Да хочъ и nebude, все одно; имъ треба жъ землю и пидъ гордъ за для робочыхъ и на що инче. Вжежъ ты будешъ въ „правленіи“?

— Сподиваюся! — усмихнувся Ворона на повенъ ротъ.

— Ти гроши я вси соби визьму.

— Беры!... Куды жъ ихъ повернешъ!

— А скильки ихъ буде?

— Якъ що не пидъ руду, дакъ нехай 3 — 4 тысячи.

— Що ты! у тебе все такъ, або прогавышь, або продешевышь; меньше 5 не можна. На ихъ я накуплю акцій, гратыму на быржи; я певна, що мени поталанить; Маты Божа поможе.... Мени ще якъ я була малою—цыганка ворожыла велики гроши.... Ось побачымъ, якый я капиталъ зроблю.... Абы було зъ чого почать; гроши роблять гроши....

И Вороныха, выдкынувши голову на спынку канаткы и прыжмурывши очи, почала высловлюваты чоловикови свои надіи, а надіи ти булы таки смашни, таки солодки, що вона облызувала губы.

— Перше дило — заведу свій салонъ, та ще якый! учени, профессоры, пысьменныкы, артысты.... Ну, тоди зятя такого знайдемо, що ну!... Я тоди....

— Пане! до васъ старшына зъ Чорного-Озера! — промовыла покоивка и перебыла Воронышыны мріи-надіи.

Ворона почувъ, наче його що вколело. Поклыкавши заразъ же старшыну, винъ спытавъ у його:

— Що скажешъ, Грыцю?

— Панъ начальныкъ прыслалы до васъ за порадою, у насъ на сели не все гараздъ.

— Ну? що жъ тамъ?

— Прылетивъ до насъ отой Летючий....

— Дакъ що винъ? — стривожено перебивъ Ворона.

— Прылетивъ тай ну по селу литаты да людей баламутыты; все зъ отією рудою; прямо бунтуе та хочъ ты шо йому.

На се вже й Ворона не сподивався, щобъ Летючий пишовъ въ бунтари!... се занадто вже....

— Хиба чы не зъ социалистивъ винъ, — подумавъ Ворона: — дакъ и тоди не бувъ бы винъ такимъ йолопомъ, шо бъ такъ прылюдно бунтовавъ.

— Кого жъ саме винъ бунтуе? — спытавъ Ворона.

— Половину села збунтовавъ; васъ, каже, Наймытенко обдурывъ; я вамъ вчетверо бильше дамъ; скасуйте свій прыговоръ и прыставъ до мене: склыкай заразы громаду.... Наче горыть де....

— Було звязать його та до станowego, — промовывъ Ворона, лютуючы зъ души на Летючого.

— Не можна; за се люде и мене бъ доколина въ землю увигналы.

— Проты кого винъ бунтуе!

— Проты насъ самыхъ.... Подурилы, каже; васъ, каже, той гашко Наймытенко ошахрувавъ.

— Якъ се такъ, що васъ проты васъ бунтуе?

— Продешевылы, каже; дурни! я вамъ вчетверо дамъ и пишовъ и пишовъ; а люде за нымъ; звисно — кожному липше, якъ дорогше. Коля бъ не Ошкало, да не Сергиенко, може бъ люде вгомоньдыся; хоча правда такы — продешевылы.... Винъ нашпыгувавъ Ошкала, а учитель Сергиенка, а воны люде на дыбы!...

Ворона и выду того не подавъ, якъ йому прыкро

се всё, и наче людына зовсимъ не причастна до sprawy, мовывъ:

— Дакъ се винъ за земли; що жъ! се ваше дило; я спершу не розибравъ тебе, думавъ, що вишь бунтуе проты царя, проты закону.

— Ни, сього нема, грихъ и казаты! такъ нехай бы винъ про се рота розявивъ, ябъ йому заразь же пельку заткнувъ бы... винъ про землю все; а люде напосидаються на мене: склыкай громаду, я пытаю пысаря; чы можна? а винъ каже—ни; треба пидождати видповиди зъ губернїи. Я бачу: наче воно щось не такъ! може бъ и можна, да не посымивъ! боязко, побигъ до начальныка; а начальныкъ пославы до васъ.

— Даремне винъ посылавъ, се його дило, а не мое. Треба весты дило по закону.

— А вже жъ по закону; а я не тямлю, якъ тамъ у закони пропысано? чы можна склыкаты громаду на пораду, не диджавшысь видповиди зъ губернїи? чы не липше намъ повременыты?

— Гм! се дило не мое; а вашого начальныка, винъ повиненъ вамъ сказаты: якъ и що, а колы самъ не втїю; нехай напише до насъ бумагу; тоди мы й розберемо.

— Эге! я прохавъ бумагу, а вишь не давъ.

— Його дило.

— Значыть повременыты?

— Робить по закону, якъ скаже начальныкъ.

— Значыть: одъ васъ зновъ до його?

— По порядку треба; инстанци не можна мынаты.

— Значыть—и въ станъ; кажете, треба.

— Свого я не кажу; до начальныка треба.

Такимъ чыномъ старшына ничого певного и не допытався у Вороны; зъ чымъ до його, зъ тымъ и видъ його.

ХІІІ.

Ворона бачывъ, що дило повертається не добре и треба выпередыты Летючого; винъ, выпроводывшы старшыну, заразъ же побигъ въ „присутствіе“ и прыскорывъ тамъ, щобъ того жъ дня справа пишла до Пугача; потимъ пишовъ до Пугачевого секретаря „клопотаты, щобъ въ интересахъ крестьянъ“ яко мога прыскорывъ дило.

Секретарь ничего не выдавъ про сю справу, понавъ виры Ворони, що интересы крестьянъ вымогають кинчаты дило швидче и обицявъ, не гаючысь, доложыты Пугачеви.

Такъ винъ и зробывъ: скоро прыйшла до його рукъ зъ „присутствія“ справа зъ прыговоромъ Черно-Озерцивъ, винъ на другый день подавъ йи Пугачеви.

Пугачъ, выслухавшы секретаривъ докладъ, взявъ у його уси паперы и сказавъ, що винъ мусыть ихъ ще разъ перечытаты; справа, на його думку, дуже важна для крестьянъ; ничего зъ нею хвататыся, а треба порадытыся зъ спеціалыстами. Дило ничего не стратыть, колы полежыть килько день.

Колы Пугачивъ секретарь писля докладау вертавъ до господы, його перестривъ Ворона и заразъ же спытавъ: чы давъ Пугачъ санкцію на прыговоръ:

— Ни, лышывъ у себе уси паперы, хоче ихъ ще самъ перечытаты, — видповивъ секретарь: — вы знаете, що се у його часто тращяється; чоловикъ винъ сторожкый взагали, де ричъ про селянъ; певно що санкцію винъ дасть и скоро дасть, я тїей жъ хвылыны подамъ вамъ звистку телефономъ.

Одначе така видповидь не заспокоила Ворону, а

ще бильшэ збентежыла його: чы не запынувь тутэ, думавэ винэ, якога гака Летючий, або Хватэко? такэ же знавэ бы про се и певне сказавэ бы мени секретарэ.

Охмареный Ворона зайшовэ вэ банкэ до Вакуленка, щобэ подилытыся зэ нымэ невеселымы звысткамы.

Справди, вэ сю справу запынено було ажэ два гака.

За килько годынэ до доклада Пугачэви, останний прынявэ зэ почты два пакеты, заадресовани до власныхэ його рукэ; вэ одному була прозьба Опкала и Сергiенка, вэ другому никымэ не пидпысанный доносэ, що инженерэ Летючий, зайхавшы до Чорного-Озера, баламутыть крестянэ, простаючы мижэ нымы социализмэ та штундову виру.

Пугачэ, найпаче пилса доклада, потроху догадавэся звидкиль вiе витерэ „социализма та штундизма“. Не кажучы ни слова навить своему секретарю, ни слова про прозьбу селянэ, про доносэ на Летючого, винэ поклыкавэ до себе свого урядныка-инженера Трохыма Бородай и казавэ йому, не гаючыся, пойхаты до Чорного-Озера и тамэ зробыты потайне следство про всю справу Чорно-Озерцивэ и про Летючого и вси инчи подробыци сього дила.—Выряжаючы Бородай, винэ ще разэ прытьмомэ наказавэ йому, щобэ винэ йихавэ не гаючыся и всю отсю препоруку державэ вэ найбильший тайни, щобэ докы не скинчыть сiей справы, никому ни слова не повидавэ.

Бородай добре тямывэ, що Пугачэ вэ такыхэ справахэ жартоваты не вмиэ и не можна не справыты його наказу. Бородай пойхавэ.

Мынувь тыждень; за для Вакуленка, а ще бильшэ за для Вороны, незвычайно довгий, просто безэ краю, тыждень: що дня Ворона бигавэ до Пугачэвого секретаря спытаты, чы не выдавэ Пугачэ якои резолюци.

Секретарь розводывъ руки и шыро говорывъ, що винъ и самъ не тямить, чога Пугачъ длае справу.

— Разъ я йому бувъ нагадавъ, — мовывъ секретарь, — а винъ тилькы й сказавъ: „памятаю, памятаю“. Нагадуваты вдруге не можна; треба ждаты

И Ворона ждавъ; тай що жъ йому було бильше робыты якъ не ждаты; тилькы не легко йому було ждаты; що дня въ души у його бильшь та бильшь зростала тривога и винъ все шукавъ прычину: чому Пугачъ не пидпысуе справу? Думкы вылыся въ голови роямы не давалы спокою; бентежылы його. Самолюбство його мордовало його, чога винъ не прыдумывавъ, за яки тилькы заходы не брався, щобъ або прыскорыты справу, або прынаймни довидатыся, чому Пугачъ не пидпысуе, — ни що не помогало... Пугачъ про Черно-Озерцивъ наче забувъ; никому ни слова про ныхъ.

Ворона бувъ певенъ, що „все лыхо дие Летючий“, але якымъ чыномъ? Не вже Пугачъ взявъ хабаря? ни, се не можлыва ричъ! такъ що жъ?

XIV.

Мынуло ще килько день, Бородай вернувся — и прывизъ Пугачеви потайне следство; воно затвердыло усе те, що мы тутъ росповили. Звисно, доносъ про простання Летючимъ социализму и штундизму показався тымъ найпаскуднйшимъ подлымъ поклюпомъ, якымъ у насъ часто густо орудують за дла эгоистичныхъ рахункивъ....

Черезъ день пился прыйизду Бородай зъ Черно-Озера зажурени и охмарени Ворона и Вакуленко сидилы ранкомъ, передъ полуднемъ въ банковому кабынети Вакуленка та ганьбылы и клялы Летючого за те, що „бильшь нихто, якъ не винъ загальмовавъ справу“.

Ажъ ось почувся дзвоникъ зъ телефону... Писля звычайныхъ цытанъ Ворона прыпавъ ухомъ до телефону.

— Справа поришена, приказъ пишовъ годину назадь....

Ворона бильше ничого вже й не пытавъ; на радощахъ винъ не стямывся; ни слова не говорывъ; мовчкы поциловався зъ Вакуленкомъ, стысь йому руку, взявъ своего брыля и бигцемъ въ свое „присутствіе“....

— Евхыме! — гукнувъ йому Вакуленко: — заразы перекажи мени телефономъ, що зробіте.

Але Евхымъ ледви чы чувъ отси слова...

Прыбигшы въ „присутствіе“, Ворона веливъ уряднику швидче податы йому пакетъ, що заразы прыйшовъ видъ Пугача.

Подалы. Ворона боявся распечатуваты пакетъ и не тямывъ, чога йому тремтять руки; чога за шкурою морозъ ходыть?... Распечатавъ, прочытавъ; бумага выпала зъ рукъ; Ворона взявся крейдою....

Пугачъ пысавъ, що розгледившы всю справу, винъ запевнився, що Черно-Озерци, яко люде темни, дуже продешевылы и прыговору ихъ на умову зъ Вакуленкомъ не можна затвердыты, а треба скасоваты його; треба, щобъ хтось тямущый зьясувавъ селянамъ уси подробности сіеи дуже важной справы; тымъ то винъ наказуе, щобъ панъ Ворона, взявши инженера Бородай, не гаючы часу, пойихалы въ Черно-Озеро и тамъ нехай Бородай, запросывшы инженера Летючого, перевирыть зъ нымъ: чы справди надилени земли Черно-Озерськихъ селянъ таки багати на зализну руду, и, колы такъ, дакъ найменшою циною за оренту земель зъ рудою треба браты ти, яки вызначывъ Летючий. Опричъ того, по наказу Пугача Ворона повиненъ зи-

братья Черно-Озерцивъ и росповисты имъ докладно, що воны занадто продешевылы булы, прынявшы ти цины, яки показавъ Вакуленкивъ повиренный Наймытенко. Нарешти Пугачъ пославъ докирь и місцевому начальнику и „присутствію“ за те, що воны не досыть уважно глянулы на сю справу и такъ легковажно затвержали прыговоръ темной громады, цилкомъ не свидомой въ данному рази.

Може зъ пивгодыны Ворона сыдивъ нимо, потимъ, взявшы брыля, якосъ тороплено побигъ до Вакуленка.

— Занапастылы вы моихъ 2000 карбованцивъ, — якосъ нервово, гнивно промовывъ банкырь, колы Ворона росповивъ йому Пугачеву постанову.

— Що вамъ ти гроши, — журливо сказавъ Ворона: — все одно, що мени пятакъ! гроши ричъ наживна; а вы отъ на мене зауважте: и старшыни, и пысарю, и де-кому зъ громады я доводывъ, що Наймытенко посулывъ имъ за оренду добри, высоки цины; а теперь я жъ мушу тымъ самымъ лыдымъ сказаты, що я брехавъ и доводыты, що воны продешевылы.... Хиба се не соромъ? На вика соромъ и треба проковтнуты його мовчки. За що на мене такой гнивъ Божый? За що?... все Летючий за мою хлибъ-силь....

— Можна не йихаты, скажите, що вы нездужаете, — радывъ Вакуленко, не знаючы, що бильше сказаты на утиху Ворони, справди таки прыкрученому Пугачемъ.

Ворона распачлыво махнувъ рукою и видповивъ:

— Про се годи й думаты! ричъ певна, що Пугачъ на те и посылае мене, щобъ я карався.... Я певентъ, що якыйсь собака подавъ йому донось на мене, що я втручався въ сю справу.

— Да хто жъ бы се?

— На мою думку—нихто бильшъ, якъ не той учитель!... Я йому сього не подарую.

За рикъ чы що акціонерне товариство на чоли зъ Лейбою Бубелемъ, Лазаремъ Врубелемъ, Яномъ Пшепшыньськымъ, зъ Вакуленкомъ, Летючымъ и инчымы такымы „истинно русскими людьмы“, взяло въ оренду земли Черно-Озерськихъ крестьянъ. Заводъ, всяки пры йому потрібни будивли ростуть на тыхъ земляхъ, наче зъ воды йдуть. Не видаю, чы прымазався тамъ и Ворона зъ Наймытенкомъ, але учителя Дейкуна давно вже нема въ Черному - Озери; учителюе винъ теперь въ убогому сели десь на далекому Полисью....

28 септя р. 1900.

У Києви.

Пастухъ Кузьма Шыло.

а выгони коло самой царыны и теперь стоять въ сели С. та убога хатына, де живъ и вмеръ пастухъ Кузьма Шыло. Кто булы Кузьмыны батьны, де вишь родывся, — сього и самъ вишь и никто зъ людей, окримъ його матери, не знавъ. Згодувала Кузьму стара бабуся Одарка Ярмачыха. Одарка й сама не знавала ни батька, ни ненькы: видъ пяты литъ вона жыла у „добрыхъ людей“, а зъ шистнадцаты пишла въ наймы. Колы громадського царынного Господь поклыкавъ до Себе, Одарка й прыпала до громады, щобъ постановылы йи за царынного. Громади се на руку: безъ царынного обійтыся никакъ не можна, треба когось або зъ громады поставыты, або наняты. Наняты, звистно, выгоднйше: а якъ найматы, то жинку прыдатнйше, бо дешевша плата. Сила Одарка въ громадській хати за царынного и просыдила до кинця вику: тутъ вона й вмерла. И гарно жъ справляла Одарка свою „службу“! Видъ того часу, якъ сила вона царыноваты, никто не знае, щобъ ворота у ковороти хочъ разъ не булы зачынени на закрутку; видъ того часу жадного выпадку не було, щобъ черезъ коворотъ зайшла зъ села скотына у пашню, або щобъ не рогата худоба забралась та вырыла де въ поли горохъ, чы картоплю! Добре пыльновала Одарка коло своего дила; добре бе-

регла громадське добро! И громадяне се бачылы и дяковалы Одарку: бувало въ лити хто везе копы, безъ всякого слова, самъ зъ власной охоты, скыне снипъ царынному: и до осени коло Одарчыной хаты выростуть полукипкы и жыта и ячменю и гречкы и проса! Прыдбала сама соби Одарка точокъ, возьме ципа, сама обмолотыть зароблену пашню, сама перевеie и перебере; зерно въ мишкы та въ хату, половину на горище, а солому въ сины; отъ у ней на всю зиму и хлибъ и топлыво. А одній души, чы багато жъ того хлиба треба....

Сыдила разъ Одарка на прысьби и хочъ ще дуже рано було, а вона вже держала за поясомъ куживку и пряла вовну. Ранокъ бувъ чудовый: вогкысть и пахоци стоялы, мовъ бы ридесенькый дымокъ надъ землею, сонечко тилько що почало вылазыты изъ за темного дубоваго гаю; та яке-жъ воно рожеве, ясне, чысте, свиче, прывитне, мовъ лыце у молодесенькой дивчыны красуни, умыте свижою весняною росою!... Такимъ колысь здавалось мени лыце моеи дивчыны въ ту хвилю, якъ насъ повелы округы анадоя зъ прыспивомъ: „Исаie лыкуй!...“ Такого лыця я бильше нигде и чикоды не бачывъ, тай самъ добре знаю, що я бачывъ не реальне лыце, а свою мрiю, котра на одну годыночку спустылась, реализовалась и зныкнула на выкы и выкы. Та не про се ричъ....

Такъ отъ сыдыть Одарка, прыде вовну, чые за хатою нобы дытына плаче. Пишла подывытысь: такъ! немовлятко.

— Се мени на те Господь посылае, щобъ я на тий дытыни спокутувала всякый свiй грихъ, — подумала Одарка, прыняла немовлятко, охрестыла.... назвала Кузьмою....

Росте Кузьма, годуе, доглядае його Одарка, часомъ и тяженько йій, а ни въ кого вона не просыть запомогы, „сама — каже — своими руками догодую“. Така вже въ неи вдача була, щобъ жыты на чыстоту, никому зъ людей ничымъ не задовжыты, иты своимъ шляхомъ, якый Богъ пославъ, и сквытатысь зъ жытямъ, вмерты, не заносячы въ могылу ни чыеи позычкы, ни чыеи запомогы.

Отъ вже Кузьми десять литъ; теперь винъ вже самъ помогае Одарци: винъ и хату вымете, и коло хаты прыбере и коло царины постереже.

Жене, якось въ осены, пастухъ череду повзъ Одарчыну хату.

— Гарне въ тебе хлопья, Одарко! — промовывъ пастухъ; — жваве, веселе; я вже давно нахынувъ на нього окомъ, давно стережу його: отъ бы мени його за пидпасача... чы виддасы?

— А щожъ, — каже Одарка: — щобы Кузьма згодывся, та щобы ночуваты прыходывъ до дому.

Ставъ Кузьма пидпасачемъ. Оттуть-то я його вперше и спизнавъ; прынисъ винъ якось до насъ грыбы продаваты. Я тоди тежъ хлопьямъ бувъ, ще меншымъ за Кузьму. Дывлюсь: у Кузьмы сопилка; якъ загравъ винъ на ній, такъ мени забажалось, щобъ та сопилка стала моею.

— Продай, — кажу — сопилку.

Продавъ; згодылыся за пятака; даю йому сорокынку.

— У мене, — каже: — панычу, нема чымъ зминяты.

— И не треба, — кажу: — визьмы вси соби на бублыкы.

И не взявъ, а сопилку повирывъ безъ грошей и другого дня зайшовъ за пятакомъ.

Вырисъ зъ Кузьмы справдешній парубокъ. На выдъ винъ бувъ, мовъ мальований! Тыпъ зъ нашего прыдніпрянського козака: чорноволосый, смуглолицый, очи чорни, ясни, якъ зори, мягки, мовъ свитло повновыдого мисяця на темносиньому неби; пидъ выдымою украинською неповоротлывостью, кыпила сыла молодой жвавосты. Николы ниhto ни „маты“, ни дядько пастухъ не бачылы, щобъ Кузьма сыдивъ безъ дила. А вже що до писень, то пидпасачъ бувъ першый на циле село: супротивъ нього ниhto не выведе, ниhto не заспивае такъ якъ винъ. И чудно винъ якось спивавъ; вирнійше сказаты: чудно вплывалы на душу Кузьмыни спивы; спивае винъ такъ, якъ и вси люде, и слова таки, якъ и у всихъ, и голось такый же самый; але вплывъ того голосу, выразъ його зовсимъ не такый якъ у всихъ, а такый якъ тилько въ одного Кузьмы. Отсе бувало на улыци зъ дивчатамы; дивчата любылы, якъ зъ нымы бавыться Кузьма, але сыловалысь не залыцятысь до нього; незвычайно, бачыте: пидпасачъ. Якъ розгарцюеться, росходыться на вси заводы, та заведе веселой, то тебе мовъ хто за жыжки бере до танцивъ... Отожь нехай выведе ще разъ або два, чуешъ, що не всыдышь бильше, вдарышь до танцивъ, а тутъ Кузьма, мовъ тоби на перекирь, зъ-разу переведе зъ веселой на таку сумну, що такъ нибы тебе яка громовына прыплюсне до земли. Другый разъ въ недилу, чы въ свято (въ таки дни у насъ николы череды не выганяють) зберуться на трави на майдани стари люде, Кузьма и соби до ныхъ и почне смшыты, та таке выробляты, що диды ажъ за жывоты беруться та регочуться. „Отъ-то штукаръ Кузьма, та такъ що штукаръ! Отъ молодець, ото парубокъ!“ Хваляты диды, а Кузьма мовъ ножемъ видриже, и самъ въ той часъ, колы ниhto того

не сподивається, таку ричь поведе, що вся веселисть, весь регить, хто знає де подинеться и видь Кузьмыныхъ ричей понесе такимъ сумомъ, журбою и повіе такимъ холодомъ, мовъ зъ могылы!... А схоже зновъ розсмишыты, то таке слово скаже, таки выразы на лыци поставыть, що хочъ бы хто, а не вдержыться видь смиху.

Разъ зъ жинкою нашого „профессора“ таку кумедну штуку выкынувъ, що и теперь безъ смиху не згадаю.

Пропала у жинки нашого „профессора“ тельчка зъ череды: чы вона куды збигла, чы зблудыла де въ корчахъ, чы звиръ йи окульбачывъ, тилькы го певно, що до-дому не вернулаь. „Профессорова“ жинка прыпала до пастуха: „заплаты!“ А пастухъ всю выну скинувъ да подпасача.... Ничымъ Кузьми заплатыты, и радъ бы, та ничымъ, хочъ пучку видотны. „Профессорова“ жинка була запекла: колы каже, ничымъ заплатыты, нехай його ризкымы выбыють въ громади. Заклыкалы Кузьму до громады; стара Одарка плаче, голосыть, въ ноги „профессорови“ падае, та цилуючы ихъ, просыть помыловаты Кузьму.... Та де! ни прыступу! А Кузьма мовчыть, мовъ не про нього и бесида йде.... Мовчавъ, мовчавъ, та якъ выговорылась профессорша, тоди винъ якъ гляне на ней, якъ скрывыться, вона такъ и покотылася зъ реготу и про тельчку забула, а рагочеться, громада и соби въ смихы, а Кузьма стоить мовчки, суворый.... Насмьядысь люде и розійшыльсь; „професорша“ згодылась на те, що буде „живый та здоровый Кузьма, такъ видробыть за тельчку“.

Отъ въ таки годыны, якъ Кузьма жартовавъ, винъ самъ на себе не походывъ, мовъ винъ бувъ не свій, нибы якась невыдыма сыла керовала нымъ, мымо його воли.

Стамы люде залыцятысь до Кузьмы. Робитныкъ зъ нього добрый, кажуть: отъ бы кого въ наймыты; самъ за чотырхохъ зробыть; господарьского добра достереже, скибки зъ подвирья не вынесе.—Та одынъ за другимъ господари на перебий до Кузьмы.

Щожъ! всимъ носа давъ.

— Не пиду,—каже,—въ наймы.

— Хиба пидпасачемъ лишне? хиба не соромъ такому здоровому, гарному паробкови за чередою ходыты?—докоряють Кузьми, а винъ имъ:

— Пидпасачъ,—каже:—вильный козакъ; а наймытъ такъ якъ крепакъ; прыгнавъ я въ вечери череду и до самого ранку пань!... роскошю; а въ наймахъ, чы день, чы ничъ думай про добро господаря, за чужымъ не досыпляй, за чужымъ не дойдадай!... Пастухомъ я, працую на цилу громаду, а не на одного чоловика.

Одарка не неволыла Кузьму: разъ тилькы, зовсимъ того не бажаючи, вырвалось у неи таке слово, що Кузьма надъ нимъ замыслывся.

— Стара я,—каже,—сынку! отъ-отъ руки згорну... зъ кымъ лышышся? треба бъ тоби пары шукаты. Самъ, здоровъ, знаешъ, що пастухови не легко знайти пару:

— И наймытови, мамо, те жъ святе.

Пары шукаты, статы чоловикомъ, батькомъ, семьянымъ!... Охъ! якъ глыбоко зазырнулася думка въ Кузьмыне сердце и посіяла въ нимъ нове для Кузьмы почуття, нове бажания! Въ серци повіяло чымсь легкымъ, прыятнымъ, мягкымъ! Серце почуло такую животворну сылу, яку чуе на весни прырода видъ теплого сонячного проминня, видъ ривного, тихого, полудневого витру!...

Лежыть Кузьма въ ноци у хати, лежыть та не

спыть: думкы одна за другою лизуть въ голову, але одна думка выпирае вси инши: „воли у наймахъ нема“.

Ничъ стояла осиння, темна. Кузьми здавалося, що у викно мигнуло свитло, мовъ полумья зъ пожежи. Кузьма схопився до викна: такъ и е, пожежа! Винъ швидче взувъ чоботы, скинувъ на опашкы одежыну и выбигъ на улыцю! Страшнѣй, хочъ и гарнѣй образъ руины стоявъ передъ його поглядомъ: въ самѣй середьни села горило. Червона плахта покрывала въ тѣй сторони небо. Полумья такъ и шыршае, немовъ хто ковальскимъ михомъ роздымуе його!... Искры, головешкы, мовъ огняни птыци, такъ и пидлитають вгору, покы не зныкнутъ тамъ десь за полумьемъ въ хмарахъ. Видъ глухого и сумного дзвону на гвалтъ, въ души становиться ще страшнѣйше, ще темнѣйше....

— Боже! що діється! — скрыкнувъ Кузьма и скоро побигъ на пожежу.

Горило вже бильше якъ шість господаривъ: стояло страшенне озеро огню, зъ котрого, ныбы яка невыдыма сыла, выкыдувала довгы, шыроки языкы, а воны злызувалы все, що попадалось имъ на дорози: чы хата, чы хливъ, чы стодола зъ збижямъ, чы хыжа зъ злыднямы убогого, чы комора зъ повнымы засикамы богатыря. Тутъ вси булы ровни. Щастя рижнить людей, до одного воно несе долю въ торбыночци, до другого везе йи въ лантуси. За те нещастя ровняе людей....

А що за крыкъ, що за гукъ, що за плачь стоявъ на улыци коло пожежи! Тамъ провалывся дахъ на стодоли, тамъ падала стеля на хати; огонь ревивъ и гоготивъ и трищавъ.... коровы, телята несамовыто ревилы, собаки вылы, люде голосылы.... Занялась нова хата....

— Ратуйте, люде добри! ратуйте, хто въ Бога вируе; поможить, спасти! въ хати въ колысци дытына!... ба-

тычки мои ридни, спасти!—голосыла простоволоса роздьягнена, въ одной сорочци, молодыця.

— Господы, лышенько тяжке! дытына въ хати згорыть! Люды добри, поможить, поможить! тажъ то хрыстіянська душа!—гомонила округъ люде.

— А ну, браття! хто смилый та дужый! бижы, вскочъ въ хату, та выратуй дытыну!—радывъ на вси боки старшына.

— Вскочъ! туды вскочышь, та видтамъ чы выскочышь! хиба не бачышь—стеля горыть вже.... отъ-отъ бухне....—говорылы люде.

— Господы! чы вже жъ нема вамъ спасенной души! Люде добри! чы вже жъ погыбне, зжарыться въ огни моя дытына!—голосыла маты.

— Дай-но сюды видро зъ водою!—гукнувъ Кузьма на чоловика, що нисъ въ видри воду; вылившы на себе воду, прожогомъ кынувся въ хату, облыту огнемъ. Полумья поциловало Кузьму и швырнуло його назадъ.

— Воды! давай сюды воды!—гукавъ винъ.

.Разомъ зъ десять видеръ полылось на Кузьму.

— Ну, вдруге, шасты Боже!—промовывъ винъ хрестячысь; розигнався и въ одну хвылыну постать його розризала полумья и сховалась за нымъ.

Люды стыхлы, мовъ занимилы.

— Ось, ось! несе! несе! Господы, поможы йому, вынесы його на крылахъ!—гомонила люды, побачывшы, якъ Кузьма, обгортуючы въ свытку дытыну, выносивъ йи зъ огню.

Кузьма рвонувся, плыгнувъ черезъ огонь и впавъ мижъ людьмы зъ дытыною.

— Чы живе, чы живе?—прыпадала маты и швыдче вхопывши зъ пидъ Кузьмы дытыну, подалась дальше видъ спеки. Дытына заплакала.

— Жыве! жыве! слава Тоби Создателю! слава!... —
Маты бильше не змогла говорыты, слёзы рынулы ричкою и задушылы слова.

Тымъ часомъ люды кынулыся до Кузьмы. Кузьма страшно стогнавъ, лежачы на земли: голова въ нього була осмалена, лице знялось мовъ пухырь, падаючы, винъ вывихнувъ ногу и перебывъ руку.

— Треба його виднести, виднести до когось въ хату, — промовывъ старшына.

— Може бъ за священныкомъ побитты, щобъ высповидавъ та запрычастывъ, а то ще дйде безъ сповиди, — обизвався старый дидъ.

— И безъ сповиди Господь прыйме душу його въ царство небесне... Спокутувавъ винъ вси свои грихы... Спасенна душа, — промовыла, зитхаючы, якась стара бабуся:

— Якъ не за священныкомъ, то хочъ за ликаремъ, — радывъ хтось.

— Де жъ того ликаря въ Бога взяты, колы и близько нема.

— Чы сякъ, чы такъ, а тутъ йому не лежаты: виднести його чы до дому, чы до кого въ близшу хату, — порядкувавъ старшына.

Цилу зиму ажъ до весны пролежавъ Кузьма; цилу зиму правывъ костоправъ йому руку и ногу: ногу выправывъ, а рука такъ вже и лышылася перебытою.

— Отъ, мамо, теперъ бы нехай хто взявъ въ наймыты мене, — жартувавъ одужавшы Кузьма: — теперъ, здається, ниhto на мене не злакомыться.

— Погыблы мы, сынку, зъ тобою! — плакала стара Одарка.

— Чого, мамо, погыблы! Богъ поможе, ворогъ не переможе: якъ пасъ череду, такъ и буду пасты: отъ и

буде у насъ „насуцный“, а чого не стане — царына дасть.

Посередь лита старый пастухъ дуба давъ. Громада безъ слова згодылася, щобъ пастуховавъ, калика безрукый Кузьма Шыло, — а черезъ якый тамъ часъ Кузьми прыйшла награда: срибна медаль „за спасеніе погыбающихъ“.

Подывывся на неи Кузьма, подывывся, повертивъ въ рукахъ и виддавъ матери, говорячы: „сховайте, мамо, въ скрыню оту „цяцьку“; чы прыстала такы вона мени!... пастухъ въ медали! глумъ людямъ сказаты, бильше ничего“.

Часъ ишовъ. Стара Одарка почала слабуваты: проскрыпила осинь, въ зими не пидводячысь, а въ мясныци и Богу душу виддала.

Кузьма не казавъ йи несты на кладовыще, а поховавъ коло царыны, въ гайку пидъ дубомъ.

Могылу своеи опекункы Кузьма державъ въ takimъ догляди, якый дуже ридко можна було побачыты: винъ йи обсыпавъ, одерновавъ и обсадывъ квиткамы. Не було того дня, щобъ Кузьма не навидався на могылу: не дыво! на цилимъ съвити тилько и ридни въ нього було, що могыла та. Тутъ покоялася та душа, що для його мылійна и дорожша за все на съвити. Въ теплу, суху годуны, прыйде Кузьма до дуба, прыпаде до могылы, выплаче вси свои слезы и стане йому легше; здається йому, що зъ могылы винъ набирае ту сцилющу сылу, що видъ неи стыхае биль въ грудяхъ!...

Мынають дни за днямы....

У Кузьмы бувъ пидпасокъ Наумъ, хлопья литъ чотырнайцаты; винъ жывъ зъ Кузьмою. А у Наума була сестра Надія, дивчына литъ симнайцаты: сырота служыла въ наймахъ. Надія частенько забигала видви-

дуваты брата и въ мысли не безъ того, щобъ не поговорыты и зъ Кузьмою; се ричъ звычайна! Кузьма хочъ и пастухъ, а все жъ винъ Наумови господарь, та якъ же сестри не роспытаты у господаря, якъ йи братъ служить.

Кузьма, правда, державъ Наума не якъ наймытчука, а мовъ ридного меншого брата. Ричной платы Кузьма не дававъ Наумови, а такъ: „що заробимо, те и подилымъ по половыни; видложемо, що треба на йиду, на топыво, на що инше, що намъ разомъ обомъ треба, а що лышыться, те по половыни“....

Наумъ хочъ и недорослый ще бувъ, а серцемъ чувъ, що така умова не обыдна для нього и справедлива: „добре йому буде, добре и мени“—думавъ соби Наумъ.

— Гляды, Науме! — сказала йому якось Надія, — щобъ Кузьма тебе не накрывъ.

— Той, сестро, не накрыве, хто въ огонь лавывъ, свое здоровье занивечывъ и каликою ставъ рады чужой дытыны, — видповивъ Надіи Наумъ.

Ставъ якось пыльно прыдывлятысь Кузьма на Надію: ничего у неи незвычайного не було: дивчына, якъ вси дивчата, тилькы вымова та очи у неи були таки прывитни, мягки. Говорыть вона до тебе нибы оксамытовою нижною рукою по души гладыть. Ничого Кузьма не говорыть Надіи, тилько пыльно скыне на неи очи и не зводыть, а дивчына байдуже соби, ничего того соби не прымичае....

Зимою пастухы вильный народъ; работы у нихъ ніякои, хйба що для себе. Та й яка тамъ работа у безрукого Кузьмы! и радъ бы за що путне взытысь, винъ и шевство розуміе, и шапки вміе шыты, такъ що жъ, зъ одною рукою ничего не втнешъ.... А безъ работы

сыднты чоловикови, що не навыкъ байдыкы быты, — се така нудьга, що се зрозуміе тилькы той, хто самъ коштовавъ сього лыха. Кузьма такы надумавъ соби роботу: прынявся вчыты Наума шевству и кравецству. Повстають вони въ ранци, хату вытоплять, пречепурять, йсты наваряють, якъ зуміють, тай за роботу; роблять, спивають, що ажъ луна иде....

— Знаешъ що, Науме! — каже Кузьма: — щобъ було намъ веселише, наберимъ ще хлопцівъ, тай нехай вони учаться; за зиму навчыться не одынъ чобитъ полататы, — и те само не прійде.

Порадылысь, згодылысь, прыняли ще зъ села чотырьохъ хлопцівъ. Хлопци прыходылы вчытысь до Кузьмы въ вечери.

— Отъ у насъ теперь и школа, — говорывъ Кузьма: — колы бъ ще знайшовся добрый чоловикъ, та навчывъ насъ чытаты и пысаты, то и я бъ учывся.

Якъ на лыхо не найшлося въ сели такого доброго чоловика.

Разъ якось въ недилу у вечери прыйшла Надія. Вона була весела и все жартовала та сміялась зъ Наумомъ, а Кузьма сыдивъ, мовъ въ ротъ воды набравшы, тилькы очей не зводывъ зъ жартовлывои дивчыны. Стала Надія прощатысь.

— Надіе! — озався тоди Кузьма: — ось слухай, що я тоби скажу.

— Кажить.

— Одружимся, поберимся....

Надія не сподивалась такого слова и не знала, що казаты, тилькы почервонила....

— Щожъ, мовчышь? — допытувався Кузьма: — кажы правду! не хочешъ?

— Ни, не хочу, не можу.... я вже засватана.

— За кого?...—скрыкнувъ Кузьма....

— За москаля Охрименка.

— Московкою хочешъ буты?... поможи Боже!... щожъ и то дило.... Боже поможи.... я тоби не ворогъ....— проговоривъ Кузьма и мовчки пишовъ зъ хаты....

— Даремно ты, сестро, не йдешъ за Кузьму, — вговорювавъ Наумъ Надю.

— Колы я не люблю його.

Наумъ провивъ сестру за двери: „дежъ се, Кузьма“, подумавъ винъ, „куды се винъ пишовъ?“. Чась бы вже и вечераты та спаты лягаты, а Кузьмы нема Наумъ выйшовъ зъ хаты, подывився навколо, невидко Кузьмы: гукнувъ разъ, вдруге, не чуты, не обывається...

— Эге! се винъ на могыли! — подумавъ Наумъ, — ну туды я не пиду, страшно, — швидче вернувся въ хату. — Щожъ тутъ робыты? — думаетъ соби Наумъ: — свитло погасыты, лягаты спаты, такъ страшно жъ одному въ темній хати. — Довго крепився Наумъ, довго не лягавъ, нарешти сонъ изнемигъ його, винъ и не счувся, якъ заснувъ; прокынувся: на двори съвить—дывыться въ викно; каганецъ ажъ шкварчыть, догоряючы, все съвитло выгорило, а Кузьмы нема.

— Ну, дежъ отсе винъ?—думаетъ Наумъ:—видколы живу зъ нымъ, не бувало сього, щобъ винъ не ночувавъ дома, щобъ пишовъ зъ дому на довго, не сказавшы куды.

Наумъ одягся и пишовъ на Одарчыну могылу: такъ и е! сыдыть Кузьма, схылившысь на могылу.

— Дядьку!—озався до Кузьмы Наумъ.

— Га? що? о! се ты, Науме! отъ добре, що прыйшовъ: пидведы мене, та проведы въ хату; отсе, якъ я знемигся, не здужаю и встаты; и чого воно такъ сылу у мене видибрало....

Наумъ прививъ Кузьму въ хату и положивъ на лижко.

— Може чого хочете йисты?—спытавъ Наумъ.

— А Надія де? нишла? — замісто видповиди спытавъ Кузьма.

— Надія дома.... Я побижу за нею....

— На що? ни, не треба: робочый день, не видрывай йи видъ роботы.... не треба....

Очи въ Кузьмы горилы якось не звычайно; лице ажъ паше, а кашель такъ и душыть його.

Отакъ недугувавъ Кузьма тыжднивъ шість; одынъ Богъ його личывъ, бильшъ ништо. Сыла сама по трохы верталась до Кузьмы, тилькы кашель не покидавъ його.

День кризь день мынули весна и лито. Кузьма часамы бачывся зъ Надією, часомъ вона приходыла до нього въ хату видвидуваты брата, але ни якои вже Кузьма ни про що не заводывъ зъ нею розмовы. „Якъ ся маишь, дивко? Прощай дивко!“ отъ и все, що чула Надія зъ Кузьмыныхъ усть.

Прийшла осинь, холодна, негарна, дощова; природа мовъ лягала спаты, спочываты до весны черезъ всю зиму.... втомылась нибы. Тилькы людське лыхо не втомылось и не думало, щобъ и соби лягты, спочыты, та хочъ на короткий часъ слобоныты людей.

На самого Св. Дмытра Надія умовылась зъ Охрименкомъ винчатыся. Наумъ мусивъ дружбоваты и въ двоухъ зъ Кузьмою шывъ соби на весилья нову смушеву шапку. За тыждень до Св. Дмытра вечеромъ въ недилю москаль Охрименко гулявъ зъ парубкамы въ шинку до першыхъ пивнивъ. Ничъ була темна, мрака сіяла, мовъ зъ сыта. Кузьми тежъ не сыдилосъ щось дома въ той вечирь, щось його тягло зъ дому. Пишовъ и винъ.

Рано по всьому селу гула сумна и страшна звистка: на гребли мижъ вербами лежалы мертвымы: Кузьма Шыло и москаль Охрименко; въ кожного була рана въ саме сердце, посередъ ныхъ валявся увесь замоченый кровью гострый колодачъ.... Люде сумно стоялы на гребли и дывылысь на вбытыхъ.

— И хто се такъ ихъ вправъ? — говорывъ старшына—та ще однимъ ножемъ обохъ; се не зъ нашихъ; у насъ, крывъ Богъ, десятый рикъ старшыною, а такой оказіи не було.... у насъ душоубивъ нема въ сели....

Надія стояла пидъ вербою и мовчки рыдала....

— Надіе, — сказавъ до неи вышкомъ Наумъ: — бачышь нижъ....

— А що?

— Се Кузьмынь нижъ....

Надія затрусилась.... мовъ бы йи вдарывъ хто по ногамъ, вона не впала, а якось тыхо сила на землю....

— Мало жъ вона вбывається...—проговорывъ хтось зъ людей....

Наумъ пиднявъ сестру и повивъ до дому.

ДОЛЯ ОДНОГО ПИСЬМЕННИКА.

Мытаешъ про Марка Вынныка? давно спочывае въ земли сырїй!... Маешъ охоту, дакъ запышы, що згадаю про його; може воно кому на науку стане, — мовывъ до мене Иванъ Хуторный. — Слухай:

Мало я знавъ Марка, тилькы—дещыцю; замолоду хочъ и булы мы одночасно въ университети, та не довго: я почавъ ходыты до университету въ серпню р. 1846, а Марка выхоплено на той рикъ въ квинтю. Викомъ я молодшый за Марка на пять литъ; теперь бы йому було трохы чы не симдесять. На университети я йшовъ на тры курсы позадъ його; винъ исторыкъ, я правныкъ. Та се не ставало намъ на стежци: зналыся и браталыся наче ридни браты.... Тоди не такъ було, якъ теперь. Не ривнятому до сучасного того, якъ тоди було; сучасне—самъ видаешъ, а я росповимъ, якъ тоди було у насъ; отъ ты и поривняй....

Чась тодишній, кажучы взагали, бувъ такый, що не пры насъ, не пры васъ, не пры хати згадуваты, лютый да темный, а про те университетъ за для выхованцивъ його бувъ справди *alma* и справди *mater*; винъ бувъ намъ сименныкъ, а наука була намъ маты: вона грила насъ, годувала нашъ умъ, плекала наши думкы; показувала намъ идеалы и стежки до ныхъ и гартовала наши переконання и характери; теперь отси останни розуминня лыбонь чы не въ самому лексыкони, а въ

жыттю практычному шось ихъ не видно й не чутно... Мы былы такъ сполучени зъ университетомъ—якъ диты зъ нижною ненею: мицно, вирно, навикы. А черезъ насъ вже й наши батькы, браты, сестры, увесь ридъ, громада, уся суспильність шыра шанувала нашу *Alm'u Mater*, яко съвятощи, яко храмъ, звидкы йде на людей съвить, сяючы на людей тепломъ и гуманністю, звидкы падае духово-моральна манна. Наша *Alma Mater* була намъ крыницею, зъ якои мы бралы не сами тилькы знання, а сцилющу и живущу на цидый викъ любовъ до людей, до праці, до съвиту, до свого пытогого краю и до *свого* національного я. Не гадай соби, що мы былы якимысь ченцями, або схоластами, чы педантамы; ни, мы часомъ по тыждню гульвыкы справляды, по мисяцю въ книжку не зазыралы, за те жъ мы николы не ганьбылы свого храму, не нехтовалы профэссора; бо й профэссоръ не кыдався до гандлю, до нажывы; профэсура (хоча, звисно, не вся) буда намъ съвитыльныкомъ, що горыть и съвитыть; за те мы и шановалы йи, и слухалыся и вчылыся; мы былы певни, що колы що й напустуемо, дакъ профэсура не попустыть насъ на поталу, „кыстымы“ за насъ ляже и вовикъ зъ доносомъ не пиде. Правда, и тоди и мижъ профэссорами, и помижъ студентивъ былы „добровольци“, аде жъ хто зъ ными знався? хто не гыдовавъ ими?...

Ба! университетъ бувъ свій „мырѣ“, спаяный интересама добра людського, покритый омофоромъ науки. А товариство яке було! скільки у йому було гарту! товаришъ за товариша ладець бувъ йты и въ огонь и въ воду.

Отоди то я спизнався зъ Маркомъ и выпывався и напывався його народными письнямы: його письни, заведени йимъ на цоты, — просто чарувалы мене. Я не

знавецъ музыки; я дилетантъ, съпиваты не вмю; про письню, про музыку сужу по тому впливу, який вони зроблять на мене: колы вони зворушать мени сердце, мозокъ, душу; колы вони нальютъ до мене въ сердце почуття, въ голову думокъ, въ душу фантази — значыть вони гарни, впливови.

Маркова письня живописала мени наше село, нашъ народъ, нашу крайну, роскишну на прыроду, багату на исторію, заможно на злыдни, „багату на латы та на дрибни сльозы“, на темноту, на ростычъ та на всяке крепацтво. Слухаючы Маркови письни, я бачывъ живцемъ-живыми народнихъ велетнивъ, прекрасни зразкы колышньої народной моральности, завзяття, видвагы. Маркова письня переносыла мене зъ пидъ крепацькой стрихы на Хортыцю, на Жовти-Воды, въ степы, въ горы, на море и зъ нею душа моя плавала на хвляхъ исторіи; вона зновъ переносыла мене въ сферу народныхъ идеаливъ, въ съвить ясныхъ надій!... А колы винъ съпивавъ:

„Стоить явиръ надъ крыныцею,
Тяжко жыты за пьаныцею“.

серце мое переймалося горячымы мукамы за всихъ людей, а въ души черезъ край лывся гуманызмъ до всихъ, кому судылося „жыты за пьаныцями“.

Працьовавъ тоди Марко коло этнографіи, захоочувавъ и мене и другихъ до неи. До тіей частыны нашої этнографіи, яку я уважаю найважнійшою въ устній словесности, Марко зробывъ коштовный вкладъ. Я розумію — *прыказкы*: въ прыказкахъ головна, основна нитка народного съвитогляду; прыказкы — се найкращи квиткы мовы народной; се крыныця чыстой, пышной воды-красы, якою народъ раз-у-разъ живе и пышається; прыказкы — зеркало народной души, се найкоштовнійша

скарбныця, куды Марко вложывъ чымало своеи праці. Эге! до слова: ты бачышъ, якъ паскудно наша молада генерація вміе ридной мовы и часто-густо переймае „язычіе“; чого воно такъ? того, що моладжъ зовсімъ занедбала народни прыказкы, не знайе ихъ.

Та цыть! вельмы я взявъ наузбичъ; годи, пора до осередку моеи бесиды.

Ото жъ, якъ схопылася ота шуря-буря, да якъ вхопыла на свои хыжи крыла Марка, да якъ занесла його геть видъ насъ, дакъ я й не бачывся зъ нымъ до останнихъ день його жыття. Жылы мы одынъ видъ одного, якъ кажуть, за трыдевять земель. Перекынулысь буды двома-трыома лыстамы тай мусылы спынытыся, замовкнуты, разъ — щобъ чужи люде не глумылыся надъ нашымы думкамы, не топталы въ чорныльне болото нашого бысеру, а вдруге — якъ мать цогано съцивать, дакъ лучче мовчаты. Замовклы тай слидъ одынъ одного згубылы. Чымало литъ мынуло. „Трыдевять“ земель почалы вузшаты, наблыжатыся такъ, що й побачытыся бъ намъ можна.

Я заразъ лыста до Марка: „Де ты? озовыся, да выкрешемъ огню, да закурымъ люлькы“. Ходывъ мій лыстъ, ходывъ та за тры мисяци вернувся „по ненахожденію адресата обратно“....

Згодя прыйшла до мене чутка, що Марко друкуе свои оповидання загрыныцею. Я туды, до выдавныка: де Марко? пытаю. Видпысують: намъ невидомо, оповидання його прыходять до насъ безъ адресы його, черезъ рукы..

Мусывъ я здатыся на Божу ласку и ждаты чы не пошле небо несподиванкы якои, щобъ поспряла намъ побачытыся.

Мынуло зновъ чы не бидышь року. Попадаеця мени на хутори чысло нашыхъ - не-нашыхъ „Губерн-

скихъ Вѣдомостей“; читаю и очамъ не йму виры; але звистка певна, урядова: Марко „увольняется отъ должности учителя по болѣзни“. Эъ того часу мынуло трохи — що не рикъ; а про те може отся нитка доведе до голкы,—и другого дня, у вечери, я вже бувъ у тому мисти, де учителювавъ Марко. Заразъ же до одного зъ „нашихъ“ людей роспытаты, де Маркова кватыра?

— Не скажу, — каже: — пивроку не бачывъ його; двичи винъ бувъ у мене, та на лыко мене не було въ господи; попытайте у Рахмына, воны прятѣлювалы.

Пишовъ до Рахмына.

— Соромно, — каже, — прызнатися, та нигде правды диты — не знаю; трычи бувъ у мене Марко, а я у його и доси не разу; часу все бракуе. Щось давно вже не выдно його; чы не перебрався въ Сесныцю, тамъ у його якась далека родычка... Да отутъ заразъ живе його прятель Радченко; спытайте у його; винъ выдавъ його письни и оповидання, позавчора выйшлы; гарна ричъ, прекрасна; волога кныжка.

Я до того Радченка.

— Мени, — каже: — й самому прятѣломъ треба Марка, та не знаю його адресы; то було въ гимназиі стричае- мось, а якъ выйшовъ винъ на пенсію, то я вже й не бачывъ його; письни и оповидання я вьявъ у його рикъ навадъ, та браковало мени часу, воны й залежалысь... Зайдить до Кырыленка, винъ; певне, знае, де живе Марко.

Ходывъ я и до Кырыленка, и до Мусія, и до Овеія, скрызѣте жъ; ледви на другой день сторожъ въ гимназиі допомигъ мени знайти Маркову кватыру.

На краю миста въ яру стоявъ домокъ на трое виконецъ, крытый соломю; знаты — вельмы старый, врисъ; въ землю и зъ прычка перехлябывся.

Скоро прочынувъ я синешни двери, на зустрічь мени зъ хаты старенька мищанка.

— Чы тутъ жыве Марко? — спытавъ я.

— Тутъ, озьдечкы и сьвитлычка ихъ.

Я зрадивъ, думая: отсе жъ край моеи подорожи и взявся за клямку до тѣи сьвитлычкы.

— Нема ихъ въ господи, — промовыла бабуся.

— Я пидожду закымъ вернется. Можна?

Вона жалисно глянула, похытала головою и каже:

— Чому не можна, можна, та ледви чы диждетесь ихъ; Богъ одынъ видае, колы вони вернутъся.

— А де жъ винъ? поихавъ зъ миста, чы що?

— Вони.... вони.... не до васъ кажучы.... вони у... шпыталю....

Мищанка глыбоко зитхнула и вытерла фартухомъ очи.

— Давно въ шпыталю?

— Зъ тыждень буде, тыждень дома пролежалы, а дали казалы одвезты ихъ до шпыталю.

Мене щось кольнуло въ сердце.... Стыльки прытели, стыльки чоловикъ працовавъ.... и отъ!... кватыра въ землянци, въ яру; недугъ, шпыталъ.... прытели.... литературный фондъ....

Я прохавъ бабуся дозволыты мени трохи спочыты въ Марковій сьвитлыци; я бажавъ, властыво, распытаты у бабуся усе, що видае вона про Маркивъ побытъ.

— Прошу, — мовыла вона, видчыняючы двери въ сьвитлычку; — прысядьте, спочыньте.

Густымъ сумомъ обгорнула мене ота „сьвитлычка“: завдовжкы вона — чотыри ступни, завшыршкы — тры, одно виконце, стѣлю диетаты рукою, пидлогы нема; вохко, наче въ льоху, пидъ стиною прымостка въ трьохъ дошокъ, се таке „лижко“, на прымоستي солома, заслана диявымъ сыровымъ рядомъ; на столыку — килько

кныжокъ, ноты, била столу табуретка и бильше на всю хату ничогисенько....

— Отутъ воны и жылы у мене, — мовыла бабуся: — тисненько. Перебравшысь до мене, воны тыжднивъ чотыри все кволили, потимъ зляглы, а нарешти до шпыталю...

Я мовчавъ; въ грудяхъ такъ стысло, що неможна було говорыты, духъ сперло.

— Вы имъ риднею будете? — спытала у мене бабуся.

— Ни.

— Знайоми?

— Кошышній товаришъ; трыдцять литъ не бачылысь; нарочыто прыйхавъ побачытысь....

— Эге! а воны якъ на те.... охъ, охъ! Прехорошый такой воны чоловікъ, сьвятый чоловікъ и отакъ... Звисно мабутъ у нихъ ни роду, ни знайомахъ, самитни.... А якъ воны гралы на скрыпци!... зроду-вику не чула, щобъ хто другый такъ гравъ! Скрыпка у ихъ прямо не грала, а говорыла; отъ я й стара людына, а почую було и заплачу....

Я глянувъ: нигде скрыпки не видно.

Колы нервы трохи вгамовалыся, я спытавъ: на який недугъ хорую Марко?

— Сьвятый ихъ знае, я не пытала. Таки воны худи, що й не сказаты; кисткы да шкура, а мьса й знаку нема.... Кашлюкъ такой, що й на годыну не дае спочыты, а до того убожество! тяжки злыдни.... На другый день, якъ перебралысь до мене, кажуть: отсе у мене, Уляно Семеновно! зайви подушкы и одіяло, понесить продайте. Продала; на тыждень стало тыхъ грошей на молоко да въ аптеку. Зновъ поклыкалы мене, вьялы въ руки скрыпку, я думала гратымутъ, а воны тилькы дывлятыся на неи; довго дывылыся, потимъ прытыслы йи до грудей, поцилувалы и кажуть до мене:

„дорога мени отся скрипка, та мушу позбутыся, неситъ продайте“, — тай заплакалы....

Двичи носыла, ледви за пять карбованцивъ продала жыдамъ; звисно — така ричъ, що мало кому по-трибна, ну и не цина на неи, а безцинь. Тры карбованци я взяла соби за кватыру, а два имъ. Зновъ килько день протяглы, а выйшлы ти злыденни гроши, молока ни за що купыты, а имъ—бачу я—все гирше та гирше. Що жъ дѣяты? и радабъ я помогты та ни чымъ; за ти тры карбованци купыла соби чоботы да пичъ полагадыла.... Сама тры дни гарячої стравы не коштувала.... а тутъ ще й розпогодылось, прокынуть бы у груби, що бъ хочъ духъ зъ цвили потягло, дакъ же и скипки въ двори нема. Пытаю я у ныхъ, у Марка, хто тутъ е у ныхъ знайомый? думала: роспытаюся, да потай пиду, прохатыму помочи. А вони й кажуть: нема тутъ у мене знайомахъ; я людына захожа.... Ой, горенько жъ мени и дывытыся на ихъ страшно.... порадылася я зъ сусидкою вдовою; рае вона до шпыталю. У тому шпыталю ликарева дочка мене знае; я до неи, росповила йй, а вона батькови. Ликарь така добра душа—заразъ взявъ своего „смотрителя“ и пойхавъ до мене отсюды. Забралы вони Марка до шпыталю.... Учора я ходыла провидаты ихъ.... Охъ-охъ! ледви чы выскочятъ вони, кровью кашляють; одначе повеселѣшшалы ще й пожартовалы: „школа, кажуть до мене, Уляно Семеновно! що скрипки нема, а то бъ я вамъ „метельци“ загравъ“. А я слухаю та думаю соби: де вже вамъ граты, колы нема сылонькы и пидвестыся, зъ тымъ и пишла соби; завтра зновъ провидаю.

Я подяковавъ бабуся, попрощався и швидче до шпыталю.

Мене тутъ провели въ „14-й номеръ“.

Прыхожу, чую:

— Тутъ його нема; учора у вечери перевелы въ въ кватыру „смотрятеля“.

Я туды: довгымы да темнымы переходамы добрався туды.

Марко не зразу пизнавъ мене.

Трудно, просто неможливо расповисты, якъ винъ зрадивъ! Обнимавъ мене, цилувавъ та все дяковавъ:

— Тай утишывъ же ты мене, — говорывъ винъ, кашляючы, — великдень мени зробывъ, се мабуць передъ смертью.... Спасыбигъ, спасыбигъ; умираючы знатому, що все такы не самитній я бувъ.

— Да ты про смерть не гадай, — утишаю я його, — вона далеко ще видъ тебе, — кажу йому, а соби думаю що инче. Я хочъ и не ликаръ, а добре тямывъ, що Марко догоряе: очи його блыщали, щокы горилы, дыхаты йому було трудно; смерть стояла бия його. Про його жыття я боявся распытуваты; я бувъ певенъ, що почуття власной гідности не дасть йому говорыты про свое бидування. Я не помылывся: Марко ниже едынымъ словомъ не згадавъ про тяжкы умовы свого жыття за останни рокы; за те розмова про наше пысьменство всього його займала.

Помитывшы у мене въ шапци кныжечку своихъ оповиданъ, винъ мовывъ:

— А ке йи сюды.... глянь яки страшенни помылкы друкарськы; де треба „стенувъ“ — стоять — „стыснувъ“ ...

— Хто жъ правывъ корректуру?

— Не видаю; якъ взялы у мене рукопысь, дакъ зъ того часу никого й не бачывъ; навить друкованного прымирныка не прыслалы.

— Шкода, що до писень не додавъ нотъ.

— Треба бъ було, ноты у мене и впорядковани,

тильки бѣ трошки переглядиты, поправыты, да вже теперь—годи.

— Чого годи! Ось трошки подужчаешъ — я тебе заразы до себе на хутирь, тамъ ты за тыждень выбрыкуватынешъ и напышешъ.

Марко усьмихнувся, потимъ затулывъ мени рукою рота и мовывъ:

— Не потече Десна зъ Днипра, а Днипро изъ моря.... Я свою писню вже просьпывавъ и скрипку збувъ; а добра скрипка була; отъ чого мени жаль; думавъ визьму йи зъ собою на той съвить; не довелось.

Тутъ у мене мымо воли вырвалося:

— Якъ же тобі, Марко! не грихъ було не обернутися до кого зъ своихъ людей, вони бѣ....

— Цыть! — перебивъ мене Марко: — свои люде.... кашель не давъ йому говорыты; винъ швидче выпывъ ложку микстуры и колы кашель трохи вгамовався, винъ сказавъ дали:

— До своихъ людей, кажешъ; гм! де жъ то у насъ ти *свои* люде? ну да, нехай и свои, дакъ я жъ у кожного зъ нихъ бувъ по двичи, а у инчого и трычи, а до мене ништо зъ нихъ и очей не показавъ. Вже жъ колы бѣ хто зъ нихъ уважавъ мене за *свого* чоловика, дакъ бы навидався до мене, а то ништо; за два роки ништо.... на се я не сподивався; а про те я не нарикаю.... Звисно — не такъ ждалось.... Э! то были мои мри.... доля така судылася, ничего й жалковаты.... не довелось всего зробыты, на що уповавъ; що жъ! не моя воля, не моя и вына: якъ умивъ, такъ и робывъ, скильки спромигся, стильки и выоравъ.... робывъ честно, а робыты було трудно; згадай — якъ було темно: ни свитла, ни проводыря, треба було помацкы.... ни за свою роботу, ни за свое мынуле мени не соромно,

вмираты не страшно; одно лышень тяжко, що „свои люде“ — гирше чужыхъ.... Не вмивь я догодыты на-шымъ „панамъ“, тымъ „панамъ“, що гукають про демократію, а сами що сылы е лизуть въ арыстократію.... Кахы, кахы, кахы.... Чудно мени: ледви е така друга нація, щобъ у неи интеллыгенція, такъ якъ у насъ, була така демократычна въ теоріи и така арыстокра-тычна и разомъ така млява и плюгава въ работи.... ой, охъ.... кахы, кахы....

Я пыльновавъ заспокоиты його, выправдыты на-шыхъ „своихъ“ людей, але се тилькы бентежыло його.... ну, зъ людыною, що помирае, змагатыся не лычить, я й не змагався бильшъ....

Новый прыступъ кашлю....

— Отъ клята ричъ отсей кашель,—говорывъ Марко, —колы бъ не винъ, то було бъ ничего, добре; а то.... уси сылы выснажуе, утомляе до краю; говорыты не дае, а говорыты такъ хочеться.

Я взявся за шапку.

— Вже йдешъ? такъ скоро, тилькы подратувавъ, посыдь ще.

Я розумивъ, що бесида шкодыть, недужому и мовывъ:

— Раднійшый бъ бувъ и цилу ничъ просыдиты зъ тобою, да не можна, дило е у мене; добра ничъ; выс-пысь добре, спочынь; а я завтра зъ самого ранку до тебе на цилый день. Я тутъ пробуду бильшъ тыждня и певень, що за сей часъ ты поправышся такъ, що пойидешъ зо мною на хутирь, а у мене на хутори и ставокъ, и млынокъ, и вышневенькый садокъ.

Весела усьмишка пробигла по пружкамъ Марко-выхъ губъ; винъ мовывъ:

— Добре, колы бъ такъ, да малâ на те надія.

Попрошавшысь, я пишовъ до ликаря.

— Не вставать йому, — сказавъ мени ликаръ....

— Сухоты у його?

— Ни; гирше; увесь организмъ знесылѣный, выснаженый.... Колы бѣ було ранійшъ трохы; теперъ вже запизно; килько день ще проскрыпыть....

— Що жъ його знесылыло?

— Що? злыдни!... недугъ його не страшный; властыво и не недугъ, а лышень немынучый, непобореный добутокъ довгого голодовання.... Винъ помирае не зъ недугу, а зъ голоду.... Эге, зъ голоду.

Ликарь почавъ мени ясоваты физиологю и доводыты, якъ чоловикъ, не маючы видповидной и потрібной организму въ свѣй часъ йижы, повагомъ, день кризь день умирае зъ голоду.

Я цилу ничъ не спавъ.... я цилу ничъ мучывся. Мордовалы мене думкы не про одного Марка, а взагали про немылосердно тяжку долю нашего брата пысьменныка! Зъ того часу, якъ взявся винъ за перо, якъ надруковавъ вперше свѣй твиръ и до останньої годины своего жыття винъ мученыкъ.... Передъ очыма у мене встали Шевченко, Сьвыдницький, Кулыкъ, Кузьменко... нарешти Марко.... Ой, ой! Усе, що творыть пысьменныкъ, винъ все те перечувае, пережывае серцемъ и душею, самъ себе мучыть и не мае сылы воли не пысаты, не мучыты себе, спыныты свои муки; бо въ його въ серци и въ души жыве, горыть и пече його та Божя искра, що вывела його на трудный шляхъ пысьменства и веде и вестыме його, докы не прыведе въ шпыталь, а зъ видтиль въ могылу!... Винъ усього себе видае на муки, бажаючы добра людымъ; а люде йому що за те? Люде въ лучшому рази проходятъ мовчкы повзъ його муки, бо не тямлять, не розумюють; а то бувае, що доложять и сами ще рукъ и на пекучи раны сып-

лють зъ щедрою руки поклигъ, лыхословлять, докы не зацкуютъ.... Кого не згадувавъ я зъ нашихъ письменныкывъ—жыття його було сумно-скорботною хроникою пережытыхъ стражданъ.... Пысьменныкъ, трудивныкъ повагомъ умирае зъ голоду середъ „своихъ“ людей! и

„Люде бачать, та кажуть: дарма....“

Де жъ та цивилизація, прогрессъ, гумманнисть, братерство? Де наша національна гиднисть, въ чому вызначылось почуття йи??

Ранкомъ, взяшы книжки, щобъ чытаты Маркови, я въ 10-й годыни бувъ уже въ шпыталю. Биля лижка недужого сыдила Уляна Семеновна.

— Доходять, — промовыла вона до мене тыхцемъ скрызъ слъозы.

— Що вы? такъ скоро?

— Кажуть, ще съвитомъ почалы заговорюваться, я прыйшла за годыну назадъ, дакъ вже не пизналы мене.

Я нагнувся до Марка и мовывъ:

— Добрый-день тоби, Марко!

Винъ блымнувъ на мене очыма, що вже потухалы, тяжко зитхнувъ, въ грудяхъ хрыпило.

— Пизнаешъ мене, Марко?

— Скрыпка пропала.... свои видцуралыся.... никого. Обидь.... смачный який....—говорывъ хорый.

— Агонія!— промовывъ ликаръ у мене за спыною: —я не сподивався, щобъ такъ скоро....

— Може бъ отца Павла... нехай бы запрычастывъ, —озвалася Уляна Семеновна.

— Ликаръ ничего не видповивъ и пишовъ геть.

А Марко все твердывъ:

— Обидь прынесли.... скрыпка... свои.... вечера....

У вечери мы зъ Уляною Семеновною закрылы йому очи и вынесли тило въ „покойныцкы“....

Прихожу потимъ на похороны.

Вхожу въ церкву и очамъ своимъ не йму виры: шпыталева церква повна интеллыгентныхъ людей; на домовыни килько винкивъ; зъ вика домовыны звысла шырока зъ билого саету стьожка, що йшла видъ роскишного винка зъ живыхъ безсмертныкивъ; на нй велыкымы литерамы надруковано: „отъ искреннихъ друзей незабвенному другу“.

— Боже Батьку! — мимо воли подумавъ я, дывлячысь на роскишни винки та на зморену тварь и на кистляви руки мерця:—чы може буты бильша иронія, бильшый глумъ зъ дружбы и зъ винкивъ? чы можна „друзьямъ“ бильше зневажыты „друга“?... Жывого нехтовалы, цуралыся, дали йому вмерты зъ голоду; жыво-го винчалы колючымъ терномъ, а мертваго винчають квиткамы!...

Били домовыны стояла Ульяна Семеновна и плакала тыхо....

Повезлы на гробовыще.... „друзья“ провель; „свой“ говорылы промовы, чыталы вирши та я вже не слухавъ, не чувъ.... въ ухахъ у мене повно було инчыхъ звукивъ, що не давалы чуты ничого бильшгъ, опричь ликарської, короткой, але жахлыво выразной промовы: „винъ умеръ зъ голоду“.

— Отака доля нашого пысьменныка, — думавъ я, йдучы понуро зъ гробовыща: жывому—колючый терень, мертвому—роскишни квиткы....

Sapienti sat....

1886. Липень.

Хутирь Конисскихъ.

Оглавъ.

	<i>Стор.</i>
1. Жывый про жыве дбайе (Этюдъ)	3
2. Стельмахи	23
3. Старци	46
4. И мы за Нымъ! (Пересьпивъ)	69
5. Чернычка (зъ усть Матери-Сигклытыкии)	110
6. Пожежа	120
7. Пивнивъ празныкъ (зъ вустъ Деныса Гармаша)	130
8. Драма въ тюрмн	149
9. Мои давни знайоми:	
I. Судья Гарбузъ	161
II. Сичовыкъ	172
10. Наввыпередкы	199
11. Пастухъ Кузьма Шыло	256
12. Доля одного пысьменныка	271

—

PG 3948

.K586

1899

v.4

3 2000 005 667 342

